RS Global

ISSN 2413-1032

WORLD SCIENCE

Multidisciplinary Scientific Edition

ISSN 2413-1032

WORLD SCIENCE

№ 12(28)
Vol.3, December 2017

Copies may be made only from legally acquired originals.
A single copy of one article per issue may be downloaded for personal use
(non-commercial research or private study). Downloading or printing multiple copies is not permitted. Electronic Storage or Usage Permission of the Publisher is required to store or use electronically any material contained in this work, including any chapter or part of a chapter. Permission of the Publisher is required for all other derivative works, including compilations and translations. Except as outlined above, no part of this work may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means without prior written permission of the Publisher.

Publisher –
RS Global Sp. z O.O.,

Scientific Educational Center
Warsaw, Poland

Numer KRS: 0000672864
REGON: 367026200
NIP: 5213776394

Publisher Office's address:
Dolna 17,
Warsaw, Poland,
00-773

Website: https://ws-conference.com/
E-mail: rsglobal.poland@gmail.com
Tel: +4(857) 898 55 10

The authors are fully responsible for the facts mentioned in the articles. The opinions of the authors may not always coincide with the editorial boards point of view and impose no obligations on it.

CHIEF EDITOR

Ramachandran Nithya Professor in Finance and Marketing, Oman

EDITORIAL BOARD:

Nobanee Haitham Associate Professor of Finance, United Arab Emirates

Almazari Ahmad Professor in Financial Management, Saudi Arabia

Lina Anastassova Full Professor in Marketing, Bulgaria

Mikiashvili Nino Professor in Econometrics and Macroeconomics, Georgia

Alkhawaldeh Abdullah Professor in Financial Philosophy, Hashemite University, Jordan

Mendebaev Toktamys Doctor of Technical Sciences, Professor, Kazakhstan

Yakovenko Nataliya Professor, Doctor of Geography, Shuya

Mazbayev Ordenbek Doctor of Geographical Sciences, Professor of Tourism, Kazakhstan

Sentyabrev Nikolay Professor, Doctor of Sciences, Russia

Ustenova Gulbaram Director of Education Department of the Pharmacy, Doctor of Pharmaceutical Science, Kazakhstan

Harlamova Julia Professor, Russia

Kalinina Irina Professor of Chair of Medicobiological Bases of Physical Culture and Sport, Dr. Sci.Biol., Russia

Imangazinov Sagit Director, Ph.D, Kazakhstan

Dukhanina Irina Professor of Finance and Investment Chair, Doctor of Sciences, Russian Federation

Orehowskyi Wadym Head of the Department of Social and Human Sciences, Economics and Law, Doctor of Historical Sciences, Ukraine

Peshcherov Georgy Professor, Russia

Mustafin Muafik Professor, Doctor of Veterinary Science

Ovsyanik Olga Professor, Doctor of Psychological Science, Russian Federation

Temirbekova Sulukhan Dr. Sc. of Biology, Professor, Russian Federation

Kuzmenkov Sergey Professor at the Department of Physics and Didactics of Physics, Candidate of Physico-mathematical Sciences, Doctor of Pedagogic Sciences

Safarov Mahmadali Doctor Technical Science, Professor Academician Academia Science Republic of Tajikistan

Omarova Vera Professor, Ph.D., Kazakhstan

Koziar Mykola Head of the Department, Doctor of Pedagogical Sciences, Ukraine

Tatarintseva Nina Professor, Russia

Sidorovich Marina Candidate of Biological Sciences, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

Polyakova Victoria Candidate of Pedagogical Sciences, Russia

Issakova Sabira Professor, Doctor of Philology,

Kolesnikova Galina Professor, Russia

Utebaliyeva Gulnara Doctor of Philological Science, Kazakhstan

Uzilevsky Gennady Dr. of Science, Ph.D., Russian Federation

Crohmal Natalia Professor, Ph.D. in Philosophy, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

Chornyi Oleksii D.Sc. (Eng.), Professor, Kremenchuk

Pilipenko Oleg Head of Machine Design Fundamentals Department, Doctor of Technical Sciences, Ukraine

Nyyazbekova Kulanda Candidate of pedagogical sciences, Kazakhstan

Cheshmedzhieva Margarita Public Law and Public Management Department, Bulgaria

Svetlana Peneva MD, dental prosthetics, Medical University - Varna, Bulgaria

Rossikhin Vasiliy Full dr., Doctor of Legal Sciences, National Law University named after Yaroslav the Wise, Ukraine

CONTENTS

PSYCHOLOGY

Tsilmak O. , Rostomova L.
CONTENTS OF THE COMPONENTS OF TEACHER'S PSYCHOLOGICAL COMPETENCY IN HIGHER EDUCATION…….... 5

PEDAGOGY

Kombarova A. M., [1]Zhakupova E. A.
ACTUALITY OF TRIPPLE LANGUAGE TRAINING IN ESTABLISHMENT AND FORMATION OF A COMPETITIVE AND COMPETENT PSYCHOLOGIST……... 9

Shcherbak D. I.
THE TECHNOLOGICAL PROCESS FOR THE IMAGE DISCLOSURE IN A MUSICAL COMPOSOTION BY THE FUTURE MUSICAL ART TEACHERS…… 14

Sych T. V.
THE SYSTEM OF CRITERIA AND INDICATORS FOR THE ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF RESEARCH METHODOLOGY OF PROBLEMS IN EDUCATION MANAGEMENT IN THE HISTORY OF UKRAINIAN PEDAGOGICAL SCIENCE…… 18

Заяць Руслана Русланівна
ОСВІТА ЯК КЛЮЧОВИЙ КОМПОНЕНТ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ…….. 22

Костилєва Я. Ю.
ПОДОЛАННЯ НЕУСПІШНОСТІ ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ……. 25

Рындин А. С., Рындина Л. И.
КОМПЛЕКСНАЯ СИСТЕМА УПРАЖНЕНИЙ В ОБУЧЕНИИ ЖИВОПИСИ……. 30

Комар Олег Станіславович
ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ…… 36

Золотовська В. С.
ПРОБЛЕМАТИКА ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВНЗ УКРАЇНИ МОРСЬКОГО ПРОФІЛЮ 1970-І РОКИ……... 38

PHILOLOGY

Gitolendia T.
GENDER LEXICON MATERIALS OF GEORGIAN LANGUAGE…… 41

Israilova Luiza Unusovna, Israilova Larisa Unusovna
THE INTERMEDIATE ROLE OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE PROCESS OF BORROWING FROM ENGLISH INTO CHECHEN…… 44

Жиленко І. Р.
ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ: МАЛА ПРОЗА МІЖВОЄННОЇ ДОБИ…….. 49

Коткова Людмила Іванівна
МОВНІ ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТІВ УКРАЇНЕЦЬ ТА УКРАЇНА В ПУБЛІЦИСТИЦІ ДЖЕЙМСА МЕЙСА…….. 55

Вільна Я. В., Хворостяний І. Г.
ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ТВОРЧОСТІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО ТА Б. ГРІНЧЕНКА…… 60

Ережепова С. К.
ІСКЕРЛІК ДИСКУРСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ ТУРАЛЫ..... 68

PHILOSOPHY

Каранфилова Е. В.
К ПРОБЛЕМЕ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ…… 71

Уткельбаева З. И.
ВКЛАД УЧЁНЫХ ХАНАФИТСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ ПРАВА НА ТЕРРИТОРИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ…… 74

PSYCHOLOGY

CONTENTS OF THE COMPONENTS OF TEACHER'S PSYCHOLOGICAL COMPETENCY IN HIGHER EDUCATION

[1]Professor, Doctor of legal sciences Tsilmak O.,
[2]Associate Professor, PhD (psych.) Rostomova L.

Ukraine, Odessa State University of Internal Affairs,
[1]Professor of the Department of Criminalistics, Forensic Medicine and Psychiatry,
[2]Associate Professor of the Department of Foreign Languages,

Abstract. *The authors emphasized the importance of the psychological competence of a teacher in higher education. It is noted that after coming into force of the Law of Ukraine "On Higher Education" [1], all higher educational institutions gradually turn to a competency-oriented approach of learning. Therefore, an important condition for the formation and development of certain types of competency for the applicants of a certain educational level is the competence of the teacher of higher education because the quality and effectiveness of the educational process depends on him/her.*

According to the authors, psychological competence is the ability of a teacher of higher education to build and implement social interaction in a psychologically competent, rational, productive and effective way during the pedagogical process. The psychological competence of a teacher of higher education determines the totality of its components, that is, professionally important knowledge, skills, proficiency, habits, qualities, abilities, motivation, worldview, professional-psychological readiness and experience.

The specific contents of the professionally important components of the psychological competence of the teacher of higher educational institutions is revealed and it is emphasized that it provides socially adequate, professionally important forms and strategies of the teacher's behaviour. It is noted that psychological competence is interconnected with other types of competency profile of the teacher of the university, and therefore, it is necessary to have a clear idea about the contents of other types of competency of the competencial profile of the teacher in higher education.

Keywords: *psychological competence, teacher in higher education, components, professionally important, knowledge, skills, proficiency, habits, abilities, qualities, motivation, worldview, professional-psychological readiness, experience.*

After coming into force of the Law of Ukraine "On Higher Education", all higher educational institutions gradually turn to a competence-oriented approach of learning. Therefore, an important condition for the formation and development of certain types of competency for applicants of a certain educational level is the competence of the teacher of higher education, as the quality and effectiveness of the educational process depends on his/her.

It should be emphasized that certain varieties of personal-social-active competence among which the important place is psychological competence should be formed.

Issues of the content, types, mechanisms, determinants and conditions for the formation of psychological competence were dealt with by such scholars as M. Argyle, A. O. Bodalev, O. V. Brushlinsky, M. O. Doctorovich, M. I. Lukyanov, A. K. Markova, L. M. Mitina, M. I. Lukyanova, L. O. Petrovskaya, T. M. Scherbakova, J. Raven, K. Rubin, J. Mel, K. Pfingsthen, R. Hintch, O. M. Tsilmak and others.

Psychological competence in the social, organizational and psychological-pedagogical direction were reflected in the works of A. D. Dementseva, I. F. Isaeva, N. V. Kuzmina, V. S. Lednova, L. S. Podimova, V. A. Slastonina and others. Within the framework of higher education, the question of the formation and development of socio-psychological competence was considered by: N. M. Kodintzeva, C. N. Krasnokutskaya, I. V. Ledneva, A. I. Rybakova and others. However, the content of the components of psychological competence of the teacher of higher education was not considered in the researchers works of scientists. So, that is why it will be the goal of our article.

In our opinion, psychological competence is the ability of a teacher in higher education to build and implement social interaction in a psychologically competent, rational, productive and effective way during the pedagogical process.

A certain kind of competence of the teacher in higher education determines the totality of its components, that is, professionally important knowledge, skills, proficiency, habits, qualities, abilities, motivation, worldview, professional- psychological readiness and experience [2]. Therefore, we are considering a more detailed content of the components that determines the psychological competence of the teacher in higher education. So, *knowledge.* They should be considered in two directions – general and special knowledge. As for the content of *general knowledge* it should be noted that the teacher of the university should know:

– socio-psychological regularities of social and psychological relationship;
– structure of the human psyche;
– levels of the development and manifestations of the human psyche;
– psychological peculiarities of psychic-cognitive processes, properties and conditions;
– main characteristics and conditions of the development of the cognitive, regulative and affective spheres of an individual;
– essence and specificity of the psychic reflection of the reality;
– characteristics of unconscious mental phenomena;
– individual-typological properties of personality (temperament, character, ability) and possibilities of influence on their development;
– characteristics of character and temperament;
– strategies, styles and forms of human behaviour;
– causes of human behavior;
– peculiarities and classification of social guidelines;
– age features of a person;
– character and temperament characteristics;
– strategies, styles and forms of human behavior;
– causes of human behavior;
– peculiarities and classification of social guidelines;
– age features of a person;
– types of crises and their peculiarities;
– socio-psychological regularities of the interaction of personality and society;
– regularities and mechanisms of socialization of a person;
– content, psychological mechanisms and conditions of the development of consciousness and human self-consciousness;
– emotional, cognitive, behavioral aspects of interpersonal relations;
– system of social and individual values (roles, norms, values, symbols, etc.);
– psychological peculiarities of small and large groups, group interaction and mass phenomena;
– socio-psychological mechanisms of human perception;
– status of the person in the structure of interpersonal relations;
– mechanism of social regulation of the behaviour of an individual;
– motives of social behaviour;
– models of social motivation;
– interpersonal roles in the group;
– methods and techniques of psychological influence on a person, etc.

As for *special knowledge,* a teacher in higher education should know:

– psychological peculiarities and regularities of the pedagogical process;
– psychological mechanism of pedagogical influence on students (cadets, students);
– socio-psychological causes of students' youth behavior;
– psychological peculiarities of the student subculture;
– psychological peculiarities of circular bail in a group (platoon);
– psychological methods of neutralization of a circular bail;
– psychological peculiarities of different types of outsiders and others.

Abilities should also be considered through the prism of general and special skills.

So in relation to general skills, a teacher of the university should be able to:

– to analyze, generalize and understand the actions of people, the course of the event;
– to determine the psychological characteristics, forms and strategies of behaviour of different categories of persons;
– to allocate, to analyze socio-psychological problems;
– to determine the peculiarities of the formation of small and large groups, the mechanisms of dynamics of these groups;
– to determine the factors and dynamics of group processes;
– to determine the ways of interaction of personality and society;
– to define methods of management of an individual and a group;
– to choose effective, adequate situations, lawful forms and strategies of their own behavior;
– to take into account and create psychological conditions for effective solution of the legal task;
– to select adequate and effective ways of solving social and psychological problems;
– effectively overcome critical situations, etc.

As for *special skills*, it should be noted that a teacher of the university should be able to:
– to determine the psychological patterns of relations and behaviour of students (cadets, students) in terms of training;
– to take into account the regularities of cognitive processes of students (cadets, students);
– to choose the most effective form and strategy of behaviour during the pedagogical process;
– to forecast during the pedagogical process the development of a psychologically tensed situation or events;
– to find, adequately assess and explain the causes and motives of the behaviour of students (cadets, listeners), etc.

Also the teacher must form the *skills* of instant psychological adjustment to a particular situation.

When multiple repeting of certain strategies of interaction and behaviour in the teacher there is formed a *habit*, that is, the habit of effectively interacting with the society, taking into account their individual and psychological characteristics, etc.

Psychological competence also determines the *abilities*, among which the general and special ones should be distinguished. The general abilities of a teacher in higher education provide relative easiness and productivity in the mastering of general psychological knowledge and skills and in the performance of various types of teaching activities.

Special abilities of a teacher in higher education should include:
– *prognostic* – the ability of an a teacher in higher education to predict possible deviations, unwanted phenomena and consequences, etc.;
– *strategic-tactical* – the ability of the teacher in higher education to plan pedagogical activities, to choose the appropriate forms, means, methods and techniques for the effective implementation of pedagogical activities;
– *research and development* – the ability of a teacher in higher education to carry out research activities to improve the educational process;
– *didactic* – the ability of a teacher to choose effective forms, means, methods and techniques in various conditions of pedagogical activity;
– *evaluate* – the ability of the teacher in higher education to identify, determine the effectiveness of one or another method or technique used in professional activities, determine the effects of their own activities and behavior;
– *diagnostic* – the ability of a teacher in higher education to determine the characterological features and behavioral manifestations of students (cadets, students), to make visual psychodiagnosis of lies, insincerity;
– *actor* – the ability of the teacher of the university to role reincarnation, to improvise; do not show true attitude towards a certain student (cadet, listener);
– *perceptive* – the ability of the teacher of the university to penetrate the inner world of students (cadets, listeners), to feel and understand their mental states; adequately interpret their behavior;
– *communicative* – the ability of a teacher to establish psychological contact; adjust and manage the interaction process; "Listen, hear and be heard"; briefly and clearly speaking in essence; to bring trust;
– *organizational* – the ability of the teacher in higher education to determine the main and urgent tasks of the teaching process; to plan and organize pedagogical activity;
– *leadership* – the ability of a teacher in higher education to carry out pedagogical psychological impact on students (cadets, students), to regulate the relationship;

– *mobilization* – the ability to self-organization, support their own professional interest in pedagogical activities, emotional and volitional self-regulation.

An important component that determines the psychological competence of a university teacher is professional qualities.

It should be emphasized that the *leading professional qualities* that determine psychological competence are the groups of leadership, communicative, moral, emotional, and social-oriented qualities.

A great importance in the system of determinants of the psychological competence of the teacher of the university is the *motivation* which is defined in:

a) *desire* of a teacher to be psychologically competent;

b) *need* to succeed;

c) *motives* to improve their own prestige and prestige of the course, group (platoon); professional self-realization, achieve the best collective and personal results.

The worldview of the teacher of the university is determined by the value-meaning component of the psychological competence of the teacher that is his/her psychologically adequate worldview, etc.

The psychological competence of a teacher of the university depends on his/her mood as to a psychologically competent strategy and forms of behaviour during social interaction, this particular mood is determined by such an important component of psychological competence as *professional psychological readiness.*

In the process of implementing pedagogical functions, the teacher of the university acquires experience. It is an experience that ensures that the person selects socially favorable forms and strategies of behaviour in various conditions of the educational process.

Summing up, it would be emphasized that the psychological competence of a teacher in higher education is an important condition for the formation and development of a competitive specialist, because it provides socially adequate, professionally important forms and strategies of behavior of a teacher of the university. However, psychological competence is interconnected with other types of competence of a teacher in higher education. Therefore, it is also necessary to clearly visualize the content of the components of other varieties of competence.

REFERENCES

1. On Higher Education: Law of Ukraine dated 01.07.2014 № 1556–VII // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 19.09.2014 / № 37–38 – Access mode: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556–18/print1484832669550294

2. Tsilmak O., Rostomova L. The main issues of the theory of competence. / O.Tsilmak, L.Rostomova // International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE» // III International Scientific and Practical Conference "Methodology of Modern Research" (March 29, 2017, Dubai, UAE) — № 4(20), Vol.5, April 2017. – C.5–7

PEDAGOGY

ACTUALITY OF TRIPPLE LANGUAGE TRAINING IN ESTABLISHMENT AND FORMATION OF A COMPETITIVE AND COMPETENT PSYCHOLOGIST

PhD Kombarova A. M.,
[1]Zhakupova E. A.

Kazakhstan, Semey, Kazakhstan Innovative University
[1]Master of pedagogical sciences, Post-graduate student of the Altai State University in the field of "Psychology"

Abstract. *One of the most important factors in the preparation of future specialists at the current stage is a multilingual education that will allow the preparation of competitive specialists.*

The implementation of the language strategy "Trinity of languages", which reflects the problem of the state and prospects of the language situation in modern Kazakhstan, is one of the priority directions for the development of higher and postgraduate education. Knowledge of languages is one of the main indicators of the adaptation of a young specialist to new socio-political and socio-cultural conditions. The study of the state - Kazakh language, the Russian language - the language of interethnic communication, English - as the language of successful integration into the global economy is an urgent topic for training specialists in the sphere of Psychology.

Due to the fact that innovative transformations in the process of education are being introduced, it is constantly necessary to improve their professional qualifications to any specialist. The higher the position held, the more often in the requirements for the employee meets such a condition as compulsory knowledge of a foreign language. Knowledge of languages gives a person many advantages, including free communication with representatives of other countries, as well as a broader view of the world, based on the knowledge of different cultures.

Keywords*: language, trinity of languages, multilingual education, multilinguism, foreign language, polyglot.*

"Language is the product of the brain,
but, it turns out, there is an inverse relationship.
Language determines how the brain of a Chinese, a German or a Japanese works"
Tatyana Chernigovskaya

Introduction. Language is not only a means for communication, it is also a historical memory of each people. In each language there is a reflection of the spiritual culture, the centuries-old history of each nation.

The native language is the soul of the nation, the primary and most obvious sign of it. In language and through language, such important features and characteristics as national psychology, the nature of the people, the nation`s mentality, the original uniqueness of artistic creativity, the moral state and spirituality are revealed. The national language is a form of national culture. It is connected with culture and unthinkable outside culture, just as culture is unthinkable without language.

Language is an ideological tool. If the tools of production (ax, plow, harvester, etc.) have a construction and device, then the language has a structure and a system organization. [1]

In addition, the language in a certain way reflects the territorial differentiation of the people speaking it, talking in the form of many dialects, and the social differentiation of society into classes, strata and groups, the differences between them in the use of a single language as a whole, appearing in the form of many variants, varieties , social dialects (sociolets). The form of many general and specialized nature, such as literary language, vernacular, functional styles, sublanguages of science, jargons and argoes, the variety of spheres and environments of its application are reflected. in the language [2]

Language (and above all its vocabulary) is sensitive to the development of material culture (technology and technology), to the achievements of spiritual culture (mythological, philosophical,

artistic, scientific comprehension of the world, the formation of new concepts). "To know another language means to have a second soul," said Charles the Great. [1]

And if you learn foreign languages, then the brain grows, and in the most direct sense of the word. More precisely, its separate spheres grow - the hippocampus and some parts of the cerebral cortex. Researchers who published the results of brain studies of professional translators noted an increase of the volume of gray matter. Translators had been engaged in depth study of the language for at least three months. And the more the individual participant intensified in the study, the more noticeable the increase in the volume of gray matter he had.

It has been scientifically proved that learning a foreign language activates the work of the cerebral cortex. Several researches conducted on the impact of language skills on brain activity. It was revealed that those who have the skills of communication in two or more languages, had a denser cortex of the brain.

American scientists have found that employees of offices who speak a foreign language better perform tasks that require intellectual abilities (the ability to correctly prioritize, distinguish between secondary tasks, and solve several tasks and so on.

Learning a foreign language promotes brain growth, prevention of dementia, memory development, improvement of attention and much more.

The advantages of knowledge of a foreign language have been proven many times already. A leading expert in this field, Ellen Bialystok, found, in particular, those speakers of two or more languages demonstrate the best cognitive abilities. Due to the fact that they constantly have to switch from one language to another, which requires certain mental efforts.

Speakers of two or more languages are able to plan and perform complex tasks better than children who speak only one language.

Language centers of the brain really grow as a result of successful learning a foreign language. The better a person learns, the more these vital parts of the brain grow.

Knowledge of foreign languages helps to prevent or delay Alzheimer's disease of people inclined to it for a period of five years. It seems incredible, but the results of research continue to confirm this hypothesis. Studying a foreign language is more effective in delaying a disease than any medicine.

Due to the fact that the brain has to listen to the sounds of an unknown language, it starts to work more efficiently and improves listening skills.

Science already now has the right to assert that the same things can be assessed morally in a completely different way, depending on the language in which we think and speak about them. And it's not that one language is more moral than another. The only difference is whether we are arguing in our mother tongue or in a foreign language.

Our reactions in the mother tongue are much faster, and they have no less emotion than intelligence. Thinking in a foreign language requires more attention and more mental work than emotions. [1]

If the mathematical problem is formulated in a foreign language, the number of errors due to inattention decreases several times.

Foreign language forces us to incorporate logic more by weakening the emotional sphere and moral taboos. The language that we know from the very childhood is emotionally more colored for us. Our memory connects it with the ways and situations in which it was studied. That’s why, the languages that were studied in situations are full of strong emotions and bear a great emotional color for us, and those that we taught in class, independently with books or on a computer screen, are lost.

The coexistence of a multitude of languages within the international associations of different countries or a single country as attributes of national cultures is multilingualism. According to the latest data, Multilingualism is a sociocultural phenomenon. About 75 % of the world's population speak two or more languages. Multilinguism (polyilinguism, multilingualism) is the use of several (more than two) languages within a certain social community, the use by the individual (group of people) of several languages, each of which is selected in accordance with a specific communicative situation. But this is not only the ability to speak several languages, it is also a special type of thinking that absorbs the cultural values of several civilizations. Multilinguism makes people to be open to dialogue between nations. The phenomenon of multilingualism is a phenomenon of the century. The relevance of multilingualism as a socio-cultural phenomenon is that operating in several languages is a necessary condition for the successful life of a person and communities.

People who speak two languages are called bilinguals, more than two are polylingua, more than six are polyglots. Since language is a function of social groupings, being bilingual means being at the same time as two different social groups. Multilinguism is not only the ability to speak several languages, it is also a special type of thinking that absorbs the cultural values of several civilizations.

For today it has not been established exactly how many languages a person can master. According to legend, the Buddha spoke in one hundred and fifty languages, and Mohammed generally mastered all the languages of the world. There are true polyglots in our time. For example, professor-linguist from Italy Alberto Talnavi is quite free, communicating in all languages of the European countries. At the same time, the future polyglot owned seven languages already at the age of 12, and at the age of 22 – at the time of the graduation of the Bologna University his "language baggage» consisted of 15 languages. Annually the Roman professor takes two or three languages!

A foreign language makes us free from many emotions, makes us be more attentive and more follow the logic. Paradoxically, research shows that if a complex mathematical problem is formulated in a foreign language, the number of errors due to inattention decreases at times.

Multilingual people have a greater concentration of attention and less react to interference. People easily switch and react faster in unpredictable situations.

Among other benefits of multilingualism is dementia, delayed by four years (on average), and a better recovery of brain function after a stroke.

Many of those who are fluent in several languages admit that they feel themselves every time as if they are other people. Some even believe that the languages themselves make them different personalities and that each language has its own soul. For example, the German language is perceived by many as a language of logic, the Italian language has romantic character, and the English language is more practical.

Learning a new language can literally change the way a person looks at the world. For example, if an Englishman is studying Japanese, which has separate words for pale blue and dark blue, you can change its perception of colors.

Since learning a foreign language draws a person's attention to abstract rules and language structures, you can easily learn these rules and improve your native language. As Geoffrey Villans said: "You will never understand your native language until, at least, you master the other two." [3]

Cultural enrichment plays an important role in the study of a foreign language. It helps not only to comprehend a new culture, but also to look at your culture from a different angle.

For us, language is not only the custodian of all the richness of ancient culture, but also the main body of the modern Kazakh language political environment. Today, more than 100 ethnic groups live in the Kazakh land, and for all them the trinity of languages is a consolidating factor. Thanks to the language policy in Kazakhstan, all ethnic groups live in mutual understanding. Kazakhstan is not one of many countries that has solved the problems of linguistic policy without strong conflicts and clashes.

The problem of the state and prospects of the language situation in modern Kazakhstan is most prominently reflected by President Nursultan Abishevich Nazarbayev in the language strategy "Trinity of languages". According to the idea of the head of state, the positivity of the development of trinity of languages is possible only if there is a single political, ideological and cultural platform. The essence of the given platform in the strategy "Trinity of languages" is defined as follows: the study of Kazakh as a state language, Russian as a language of interethnic communication and English as a language of successful integration into the global economy. [4]

Trinity of languages will open up to the person great opportunities for self-realization, help him greatly expand his horizons and become as useful to his country as possible. Trinity of languages , in fact Multilingualism, of course, enriches the culture of the people. [5]

Research. One of the most important factors in the preparation of future specialists at the current stage is a multilingual education that will allow the preparation of competitive specialists. [6]

Kazakhstan Innovative University began the introduction of a multilingual education. Previously, this issue was discussed with the teaching staff, then with the students. It was decided to create multilingual groups, which include students who graduated from schools in Kazakh and Russian languages of teaching, including the specialty "Psychology".

The term of study in the bachelor's degree is 4 years. Figure 1 shows the structural-logical scheme (SLS) of the educational program "Psychology" [8].

A complete and objective assessment of the competence and competitiveness of these students, we will be able to give only after graduation from the university and employment.

In order to control the quality of the educational process in groups with multilingual education, a number of activities are carried out at the university, including sociological questionnaire.

We conducted a questionnaire in order to study the opinions of students about the quality of the organization of the multilingual education at the university, the analysis of the tendency of the influence of tripplelingual training on the formation and formation of a competitive and competent specialist. Respondents were students of the specialty "Psychology" of the University.

1 course		2 course		3 course		4 course	
GED	BD	BD	PD	BD	PD	BD	PD
Modern history of Kazakhstan	General psychology	Age physiology and school hygiene	Educational psychology	Differentiated psychology	Basics of psychological consultation	Basics of psychological consultation and correction	Juridical psychology
Basics of political and social sciences	Introduction to the speciality	Self –knowledge	Clinical psychology	Psyche diagnostics	Medical psychology	Gender psychology	Labour psychology
Basics of law	Psychology of development	Methods of psychological research		Practical work on speciality	Military –political psychology	Psychology of advertisement	ZOO and comparative psychology
Ecology	Measures for protection of labour	Basics of social – psychological training		Difectology	Methods of psychology teaching	Practical work on speciality	
Philosophy		Religious studies		Social psychology	Correctional psychology	Practical work on experimental psycholkogy	
Informative – communicative technology		Professional Kazakh language		Psychology of ethnics	Professional skills and ethics of psychologist		
Kazakh language		Professionally – oriented foreign language		Psychology of management			
Foreign language		Introduction to the psychology of personality		Study of colours at school			

Fig. 1. Structural-logical scheme of the educational program "Psychology" of the Kazakhstan Innovative University
Description : ODD - general educational disciplines; DB - basic disciplines; PD-profile disciplines. Blue colors in the diagramm shows subjects that are taught in the Kazakh language, the red colour denotes subjects in Russian, and green in English.

The questionnaire was in pre-prepared writing form. It was taken into consideration that students had difficulty in teaching in English, a number of questions have been devoted to the organization of training lessons in English. The questionnaires were self-filled by respondents. The number of respondents is 97 students of the university.

The results of the questionnaire showed that 80 % of the respondents rated the quality of the classes in English as "good" and 20 % "as excellent." 90 % of students additionally study English. 70 % of respondents indicated that they need additional classes in English.

To the question "Do you understand the teacher in English" 80 % answered "yes", 10 % do not understand everything and 10 % do not understand most. 70 % of respondents noted that it is difficult for them, but they try to answer in English, 20 % - answer completely freely, and 10 % - find it difficult to answer.

All 100 % of respondents noted that they are preparing in English for practical classes and students independent work. In the opinion of 90 % of the student educational material in English is enough for them.

For 70 % of respondents, training in a multilingual group is the improvement of knowledge, for 15 % - learning is the satisfaction of the new, while for 10 % -of student study is a complication of the course as a whole, and for 5 % of students learning in polylingual group is a serious offense.

100 % of students of the specialty "Psychology" believe that the introduction of multilingualism in our university is relevant. In the opinion of 80 % of students, classes in polylingual groups have a positive effect on the quality of mastering the study material on the specialty, for 10 % of students learning in multilingual group has no influence and only10 % of student consider that study in polylingual group is negative. 80 % of the students have improved their language skills through training in a multilingual group, 10 % of student have not improved their languageskill , and 10 % of students have found it difficult to answer.

Conclusion. To summarize, we would like to note that the theoretical calculations in the first part of the article about the positive impact of poly linguistics on the mental process and, as a result, on academic performance are confirmed in our case. In general, the average score and the quality of knowledge of students-psychologists who study in multilingual groups is higher than in other groups. The average score of the multilingual groups was -86 (which is 3 higher than the university indicator), and the quality of knowledge is 78 % (24.7 % higher), the absolute progress was -100 % (Table 1).

Table 1. Comparative analysis of indicators of achievement

Indicators	Among the whole University	In polylingual groups	Deviation (+,-)
Achievement, %	97,3	100	+2,7
Quality of knowledge , %	53,3	78	+24,7
Average Score	83	86	+3

So it is proven that learning in multilingual groups positively influences on the study of students, forcing them to think extraordinarily. Triplelanguage education is a stimulus in education, learning languages helps students to adapt to foreign culture, brings up tolerance, and motivates them to new achievements.

A student, a future psychologist understands that training in a multilingual group provides him with a greater chance of finding employment, and later career achievements.

The development of the Kazakh language, the development of the Russian language, the study of English, the implementation of the policy of multilingual education is a most important but difficult task. Solve this task can only be done together, by the effort of all members of society.

REFERENCES

1. Humboldt The distinction between the structure of human languages and its influence on the spiritual development of mankind // Selected Works on Linguistics. - Moscow: Progress 1984. - 1984. P. 82
2. Luria A. R. Language and consciousness. - Moscow: Moscow Univ., 1979. P. 253
3. https://motivation-life.ru/samorazvitiye/489-polza-ot-izucheniya-inostrannogo-yazyka.html
4. Nazarbayev N. A. Program article "Twenty Steps to the Society of General Labor" // Kazakhstanskaya Pravda - July 10, 2012
5. State Program for the Development of Education in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. -Astana: Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.-2013.- p.115.
6. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On the State Program for the Development and Functioning of Languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 (with amendments and additions of 04.12.2015) // Kazakhstanskaya Pravda. - December 4, 2015
7. State program for the development and functioning of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 // Collections of acts of the President and the Government of the Republic of Kazakhstan. - 2011.- No. 43.- p.555.
8. Structural-logical scheme of the educational program "Psychology", approved by protocol No. 2 of the Educational and Methodological Council of the Kazakhstan Innovative University of February 20, 2012

THE TECHNOLOGICAL PROCESS FOR THE IMAGE DISCLOSURE IN A MUSICAL COMPOSOTION BY THE FUTURE MUSICAL ART TEACHERS

Ph. Shcherbak D. I.

Ukraine, Mykolaiv, Mykolayiv Sukhomlinsky National University, Music Art Department

Abstract. *The article deals with the main stages of the process of disclosure integral artistic image of a musical work by the future musical art teachers. Gradual disclosure of the artistic image of a musical work by the future musical art teachers, in my opinion, will contribute to the harmonious development of the musical identity of the perpetrator, raising his emotional culture.*

Considering the basic steps in the disclosure integral artistic image in pieces of music by the future musical art teachers, the author emphasizes the need to justify a specific artistic and pedagogical technology to achieve this goal. Holistic disclosure artistic image should be realized in the educational process by sensing, analysis, and interpretation of the artistic image.

Disclosure of the artistic image is associated with the development of children musical performances, creative imagination, and is achieved through a phased study of music. Continued research is seen by the author in the development of the instrumental component technologies in the development of objective methods, means and forms of organization of the educational process.

Keywords: *technological process, interpretation, artistic image, piece of music, future musical art teachers.*

Introduction. Rendering of a musical composition as means of purposeful pedagogical influence on a personality is able to serve for educational, didactic, methodological, epistemological and axiological functions. The influence of a musical composition (in the context of the appreciation of the image) on conscious and unconscious emotions, values, motives and purpose is due to the diversity and integrity of its effects. In epistemological aspect art is presented as a form of penetration into the essence of reality.

Artistic perception of reality has the characteristics of completeness, integrity and personal involvement. Rendering of a musical composition requires not only professional artistic skills, but also fair realization of the composer's idea to create an artistic image.

One of the most important tasks of performing pedagogy is to encourage students in their personal appreciation of music, awareness of the combination between poetics and composition of the work, creating and rendering of an artistic image. Therefore creating of an artistic image as methodical means of perception of musical plot requires permanent improvement, new theoretical and applied research, the search for new techniques and methods. The theme of research is relevant due to the current state of music theory and practice, because of the high humanistic ideals of contemporary Ukrainian society that aims at the education of multiple personality.

Y. Akimov, J. Barenboim, M. Barinova, H. Kohan, S. Maltsev, Y. Milptein, H. Neuhaus, S. Savshynskyi, A. Sudarykov highlighted basic educational principles for the performance while training how to play a musical instrument.

The emotional sphere of personality was investigated by many Ukrainian and foreign scholars in the fields of psychology, pedagogy and philosophy. Among them are: V. Voitko, D. Holeman, S. Goncharenko, T. Kyrylenko, L. Kotova, A. Leontiev, J. Meyer, V. Petrushin, J. Sartre, P. Simonov, P. Skliar, N. Tikhomirova, G. Tsypin and others.

B. Afanasiev, V. Besfamilnov, M. Bonfeld, A. Haraz, A. Goldenweiser, L. Hranetska, M. Davydov, S. Karas H. Neuhaus, A. Riabov, A. Sokhor, V. Topilin, S. Feinberg carried out the research of the creation of an artistic image in musical composition,studied cultural, mental and personal components of the image.

Ideas of artistic and aesthetic music analysis, creation of an image and a character are revealed in studies of L. Mazel, E. Nazaikinskyi, M. Tits, Y. Kholopov, D. Khristov and others. Scholars deal with specific issues about the creation of an artistic image in music. They attract attention to expressive means used in musical work. The aim of this article is to prove the technological process for the image disclosure in the musical composition by the future musical art teachers.

Results of research. Making an analysis of musical composition and an artistic image in it, students gain the experience in artistic and creative activities, acquire knowledge and skills that are essential for music interpretation, decoding emotional and perceptional artistic image which is simulated by the author of the work. This provides students to an adequate and emotionally accurate performance. The idea, artistic beauty and originality of the composition are disclosed under analysis. Psychological and emotional impact of music intensifies gradually. Detailed analysis of the composition and emotional perception of music are the keys to harmonious musical development of students.

The repertoire that a musician, a future artist or a teacher, is consistent with during his studies is very significant for his education. It promotes the development of artistic personality and improves professional skills. The wider the range of the images is, the more diverse the language of the composition and stylistic features of it are, and at least, the deeper they are studied, the more conditions for the education of multiple personality appear [5, 102].

From the point of view of music education the concept of interpretation is ideal phenomenon as meaningful understanding of the essence of a musical composition, which is implemented in rendering, educational process or in any other form [7, 165]. The interpretation of a piece of music is always individual, based on the artist's own concept of realization author's idea.

Music has no limits in its unique reflection of the objective world. Therefore, in the process of education teachers should use, first of all, the works that reflect important events in the life of the nation, its heroic history, personal feelings and emotions, natural phenomena, as well as folk music of various genres. From the experience we know that a musician-beginner is easy to perceive vivid and simple metaphors. Pieces of music are carefully to be selected by the teacher in respect to educational and artistic value of training material for students of a particular year of studies.

The priority of the artist is that a piece of music can be defined as music only when it is being performed. The text, written by the composer, comes to life and becomes music itself in the process of rendering. It depends on the specific creative and dramatic skills of a musician [1, 223]. In music the interpretation is conveyed in the art of the performance that reveals its full content.

Thus, the most important component of the process of interpretation is the image disclosure in the musical composition.

Music image is the system of vital associations (emotional, motional, sensory, linguistic, situational, etc.), which are embodied in a piece of music. They are simulated in music and cause the phenomenon which is called "image syntax" [3, 118].

While familiarizing with the composition a future musical art teachers outlines in brief his artistic goals and the means of their technical implementation. A musician always keeps in mind the idea of how the play should sound, what expressive means will be the most organic for this music [6, 117].

To deal with a piece of music it is important to define artistic problems and main difficulties in achieving an ultimate result which is realized in a concert performance. It is necessary to analyze the content, form and other features of a musical composition and interpret it using the technique, emotions and will, that is an image [2, 109]. An image is viewed as a general category of artistic creativity, the way and the result of mastering the life through the art.

An artistic image is a specific method to convey the idea of the artist by means of artistic language. That is to say, the image is a way to objectify creative spirit in the matter of formation that gives it distinct, sophisticated ways of being "in the forms of reality." It is a transition element, means of providing an aesthetically mastered reality with ideal being within a creative work [4, 372].

An artistic image is a unity of the objective and the subjective. The objective in the image is all that is taken directly from reality. The subjective is that is enclosed in the image by the artist. The objective taken by the author from reality means natural phenomena, various scenes from life, the people with their relationship and so on. The subjective in a creative work is the ideas, evaluation and author’s personal vision of the world. An artistic image is not only the reflection of certain life phenomena but also a kind of self-portrait of the artist. It is always a creator before the image.

The image disclosure in the musical composition is simultaneously being realized on two levels: perceptual and apperceptual. It occurs as an image being a result of artistic activity is a unity of rational and sensual, intellect and emotions. Perceptual level is connected with auditory perception of music and apperceptual reflects the image of music. Only multiple music perception allows the student to create a full and complete image of the creative work. The content and internal structure of a musical work is largely determined by acoustic sound qualities (pitch, dynamics, tone, timbre, the volume of sound, etc.) and intonations that allow specify the image based on emotional and associative experience of the listener.

Investigating the main phases of the image disclosure in the musical composition by the future musical art teachers we consider some artistic and educational technological process for the achieving the goal to be highlighted. An integral image disclosure should be implemented in the educational process by means of appreciation, analysis, and interpretation of an artistic image.

The main purpose of artistic and educational technological process for the disclosure of the art image of a musical work is harmonious musical education of students through emotional perception of music as a pledge of artistic image creation. We consider that the content of the technological process for the image disclosure should include the following sequence of stages.

The first stage is preparation. It supposes the selection of the information about the composer and his work, the epoch which he lived in. The title of a creative work, its artistic, emotional and psychological coloring is under study. At this stage the future musical art teachers should accurately define the style of music the composition belongs to. Thus in their repertoire musicians render original pieces of music as well as a variety of transposition, transcription, adaptation (organ, piano, violin, orchestral pieces, etc.). Consequently the first stage reveals the emergence of the interest in creative work that makes listening more productive.

The second stage is familiarization with a composition. The first listening allows the student to grip all piece of work, to identify fragments, to appreciate the plot of the composition, to compare the expected emotions (analyzed on the first stage) with emotional coloring of composition. A verbal disclosure of a perceived information, specification of an artistic content of musical composition are revealed at this stage. When students grasp an author's idea and realize an emotional component of the work they identify the emotions of the author with their own and compare the emotional matter of the image with own experience.

The third stage is a general analysis of a piece of music. It means conveying of the main idea, selection of general characteristics of the composition as well as individual expressive means. In the vocal music this analysis is associated with the poetic text. Structure, style, character, tempo, various interpretation, melody, harmony, metrerhythm, emotional coloring are under analysis at this stage. The subjective component of the appreciation of a musical work (as a criterion for the implementation of the hermeneutic approach) promotes the development of emotional culture of a musician. It is an important psychological and pedagogical condition for the education of creative personality. On the other hand, analyzing a piece of music students discover the specific representation of emotions and their development in musical composition that are peculiar to the author, historical epoch, style, genre, etc. At this stage a student's attention should be drawn to the organization and dynamics of the composition.

The fourth stage is re-listening to a musical work that aims to clarify the details of the analysis. The structure and emotional content of the composition are singled out. The student should analyze melody, harmony, texture, form with the purpose for selection and application of technological process that conform to internal essence of music. During the second audition the teacher has to motivate students to point out the expressive means that particularly characterize musical image. An explanation is to be brief, clear, specific and vivid.

The fifth stage is the rendering style determination. It is essential to teach students to be aware of what they listen to, to understand the means of music image to have been expressed by, to realize the way of the idea and emotions to have been revealed. Students should be able to apprehend the composer's technological process to produce an emotional impact on the listeners. Such means for rendering an artistic image as method, style, tempo, rhythm, metre and musical expressive means are defined at this stage. A significant condition for the image disclosure is an understanding of the peculiarities of a musical instrument. An expressive rendering of the music is principal indicator of the artistic skill training of the future musical art teachers. First of all it is important to clarify the musical instrument / instruments which the composer created his work for. If a piece of music is transposition (organ, piano, violin, orchestral pieces, etc.) it is necessary to focus on the musical instrument's ability to transmit an original emotional coloring of a creative work.

The sixth stage is interpretation. It is the process of acoustic rendering of musical text and conveying a disclosed image of a musical work to the listener.

In our opinion, artistic and educational technological process for the image disclosure in a musical composition should comprise six main stages: preparation, familiarization, general analysis, clarifying of the details, rendering style determination, interpretation.

It is clear that, if necessary, the highlighted stages can be repeated for the purpose of more precise definition, clarifying the problems arisen under analysis, studying diverse peculiarities, emotional emphasis in a composition. Repetition and practice of musical effects are one of the most important methods of musical education.

Artistic and pedagogical analyses enhance the musical appreciation if the teacher, realizing that music affects us by the composer's vision of the world and the image created by him in his work as a whole, not in detail, directs students' attention on the identification of the author's position. Therefore, we can pass from the analysis of an artistic form of a musical work to the analysis of the art image which occurs in the human's mind while appreciating the music. It is important for sheet music to be symbols of musical system for students that is prerequisite for the development of the internal ear for music and the development of a musician.

The subjectivity of musical appreciation is defined by the boundaries caused by invariant music elements and it is revealed in a unique personal attitude to the composition. Variability and multiplicity of aural interpretations cause the disclosure of new facets in music and its content. The idea of the composer becomes clear. It happens under group analysis and argumentation. Students should be co-authors in a music analysis. A creative collective analysis of music in the classroom offers great opportunities for deep comprehension of the aesthetic component of music and musical culture of the artist. Consequently, the interpretation of a musical work contributes not only to the expand of the emotional sphere of performing musician but education of emotional culture.

An image of a musical composition is an integrative display of the author's idea about a piece of work through his personal vision and a sense of reality. Implementation of the image requires such means of artistic expressiveness as rhythm, form, intonation, sound production, melodic line, texture, harmony, dynamics.

Conclusions. To our mind, the technological process for the image disclosure in a musical composition should include the following stages: preparation stage, familiarization stage, general analysis, clarifying of the details, rendering style determination, interpretation. The image disclosure is directly connected with the development of creative imagination and is being achieved through phased study of a musical composition. The author considers the research to be continued in the development of instrumental component of the technological process that is the development of the subject methods for the organization of educational process.

REFERENCES

1. Завгородняя Г. Элементы музыкального языка в системе исполнительской интерпретации / Г. Завгородняя // Музичне мистецтво і культура. Наук. вісник ОДМА ім. А. В. Нежданової / [Гол. ред. О. В. Сокол]. – Одеса : Друкарський дім, 2008. – Вип. 9. – С. 218–228.
2. Липс Ф. Искусство игры на баяне / Фридрих Липс. – М. : Музыка, 1985. – 158 с.
3. Медушевский В. В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В. В. Медушевский. – М. : Музыка, 1976. – 256 с.
4. Мовчан В. С. Естетика : навч. посіб. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2011. – 527 с.
5. Онегин А. Работа над репертуаром / А. Онегин // Баян и баянисты : сб. метод. материал. – М. : Советский композитор, 1974. – Ч. 2. – С. 102–128.
6. Пуриц І. Г. Гра на баяні. Методичні статті. Переклад з рос. мови / І. Г. Пуриц. – Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2007. – 232 с.
7. Росул Т. Педагогічна інтерпретація музичного образу в процесі підготовки майбутніх вчителів музики / Т. Росул // Наук. вісник Ужгородського національного університету : Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2009. – Вип. 16–17. – С. 165.

THE SYSTEM OF CRITERIA AND INDICATORS FOR THE ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF RESEARCH METHODOLOGY OF PROBLEMS IN EDUCATION MANAGEMENT IN THE HISTORY OF UKRAINIAN PEDAGOGICAL SCIENCE

Ph.D., Associate Professor Sych T. V.

Ukraine, the City of Starobilsk, Luhansk Taras Shevchenko National University

Abstract. *The article is devoted to the actual scientific problem of the relevance of the analysis of the development of research methodology as one of the main factors of the development of science. The article presents a system of criteria and indicators for analyzing the development of the methodology of studying the problems of education management in the history of Ukrainian pedagogical science, which takes into account the modern requirements for the development of criteria in science. The developed system of criteria is based on the provisions of the internationalist and externalistic approaches to the logic of the development of scientific knowledge. The author considers the essence of these opposite points of view on the sources of the dynamics of scientific knowledge, clarifies the concept of the effectiveness of scientific research.*

The proposed system of criteria and indicators for analyzing the development of the methodology of studying the problems of education management in the history of Ukrainian pedagogical science can also be used to determine the targeted effectiveness of scientific research and analysis and evaluation of the development of research methodology in any scientific field.

Keywords: *system of criteria and indicators, development of methodology, research methodology, research efficiency, education management.*

At all times of human existence, the competitiveness of the state, the quality of society's life is largely determined by the development of its science. In the modern world, the number of defended dissertations and academic degrees is rapidly increasing. This tendency is inherent in Ukrainian pedagogical science. The presence of a scientific degree is an indicator of the level of professional qualifications of a specialist. However, the question arises if these scientific achievements have practical benefits and implementation. In the modern scientific community there are very contradictory judgments about the quality and competitiveness of the national education system, the effectiveness of the education management system, etc. The effectiveness of scientific activity is directly dependent on the research methodology. The functions of the methodology are the orientation of a researcher towards finding the truth, towards the possible area of its location; the disclosure of ways and means of obtaining scientific knowledge; the justification of research tools, the application of specific methods and techniques of knowledge, regulation of the cognitive process. In science, there are several views on the causes of the development of science and the logic of its development. The question of the relevance of the analysis of the development of research methodology as one of the main factors in the development of science, is not in doubt. In this connection, the analysis of the development of the research methodology, the development of a system of criteria and indicators for the implementation of this analysis becomes of special significance.

The works of Y. Babansky, S. Goncharenko, M. Danilov, V. Kraevsky, V. Polonsky, M. Tabakin, Y. Surmin, T. Shamova, G. Shchukina and others are devoted to the questions of the evaluation of scientific research results. Foreign experience in evaluating scientific activity is presented in the recent publications by V. Gorovyy, M. Gubko, L. Dubrovin, D. Novikov, O. Orlov. V. Kurilov, Ye. Khrykov defined the requirements for the development of criteria for assessing the development of education, pedagogical thought and theory. The criteria for the development of science are presented in the works of V.Kokhanovskyy, the criteria for assessing the development of pedagogical science, pedagogical thought and the theory of educational management are presented in the works of O. Adamenko, A. Dimitriyev, V. Kurilo, Ye. Khrykov, N. Vasiniova and O. Shevchenko. But for today, science has not developed a system of criteria and indicators for analyzing the development of a methodology for studying education management problems.

The aim of the paper is: the consideration of modern approaches to the logic of development of science and the definition of a system of criteria and indicators for analyzing the development of the methodology of studying the problems of education management in the history of Ukrainian pedagogical science

In modern science, two opposite points of view have emerged as the sources of the dynamics of scientific knowledge - this is internalism and externalism.

The development of science correlates internationalism with factors that are related to the intrinsic nature of scientific knowledge: the history of ideas, the logic of problem solving, intellectual traditions, the ratio of traditions and innovations, internal, inherent in its laws. The representatives of internationalists (A. Coire, R. Hall) believe that the development of scientific ideas is immanent and autonomous, the history of science is an intellectual history that can not be explained by external factors. Scientific knowledge, having its internal logic, experiences the influence of external social circumstances that can accelerate or slow down its development. However, these socio-cultural factors are given a minor importance [4].

Externalism, by contrast, defines the factors of the dynamics of science in social orders, socioeconomic guidelines, cultural-historical context. Externalists (R. Mayor, J. Nidam) recognize the social determinants of the outside social factors: economic growth or decline, political stability or destabilization, practical problems. The radicalization of positions adjusts internationality to ignore the study of the influence of social factors of externalists - on the analysis of not the very scientific knowledge but institutional formulation of science and socio-economic demands from it by society [4].

In our view, it is necessary to take into account both approaches that should be reflected in the criteria. That is, the criteria should include indicators that reflect the internal logic of the development of science: the reliance on research on the accumulated earlier empirical facts and knowledge; staging of scientific problems, which are conditioned by the previous development of science; development of certain previous scientific ideas and theories; the development of the conceptual terminology apparatus; presence of revealed laws, laws, principles, rules, conditions; the development of new scientific concepts and theories. Along with it, there should be indicators that reflect social orders, socio-economic guidelines, cultural-historical context, namely: the relevance of scientific achievements to the tactical and strategic demands of national development, the strategy of development of education, etc., compliance with objective social needs, modern trends in the development of science in relevant industry. Also, the externalist approach involves taking into account quantitative indicators such as the institutionalization of science, the development of the system of scientific and pedagogical communication, the growth of the number of scientists, and so on. These factors are the basis for the development of both the scientific branch and the theory of education management.

Scientific research involves the emergence of new knowledge, namely the availability of valuable scientific results shows the effectiveness of its implementation.

Consider the concept of effect and effectiveness that are used in connection with any activity. The effect is the result of any interaction, both material and informational, regardless of the purpose and purpose of the interaction. Moreover, the effect can be both basic and indirect. That is, the effect is an absolute characteristic that expresses the result of any activity.

Effectiveness is inherent only in the interaction or process that has certain goals. That is, efficiency is a purely relative characteristic of an activity according to its goals. If we speak about the effect of the activity, then it can be either positive or negative, expected or unexpected. The effectiveness of the activity is the ratio of the result (effect) of activity to the set goals. There are three main types of efficiency:

– the ratio of costs to the result, the effectiveness is the more if the less the cost of resources which gives the opportunity to get the same result. It is about economic efficiency;
– the ratio of the result to the set goals, the effectiveness is the more, the more results realize the goal. It is about effective efficiency;
– the ratio of goals to real needs, problems, the effectiveness is the more, the more the goals reflect the real problems. It is about target efficiency [6, p. 470].

So, as to speak of the effectiveness of scientific activity, it will contain such components: economic efficiency, effective efficiency and target efficiency, which should be ensured by the developed methodology of research. Currently, most of the research in Ukraine is carried out with limited budget funding, that is, the state finances doctoral and postgraduate studies, but no scientific research. In this regard, it is possible to talk about economic efficiency when a scientific research is carried out within projects funded by the state. The effectiveness of scientific research is manifested in the extent to which their results have been implemented in the management of education, how they have contributed to improving the quality of education. However, the quality of education depends not only on the development of the theory of management, it is a rather complex concept and the study of this phenomenon goes beyond the scope of our work. Targeted research efficiency will be investigated from the point of view of the relevance of research to modern trends in education development, management theory, social needs and the practice of management of national educational institutions. On the basis of the theoretical analysis of the criteria determined by the scientists who studied the requirements for the development of criteria in science (Kurilo S., Khrykov Ye.) [5], the criteria for the effectiveness of new scientific information (Gorovyy V.) [2], the development of science

(Kokanovsky V.) [4], pedagogical thought (Kurilo S.) [5], development of pedagogical science (Khrykov Ye., Adamenko O.) [5], development of the theory of school management (Adamenko O., Dimitriyev A., Hrykov Ye., Shevchenko O.) [3; 5; 7], the development of the theory of management of higher education institutions in Ukraine [1], we have developed a system of criteria and indicators for analyzing the development of a methodology for studying education management issues in the history of Ukrainian pedagogical science:

1. Development of the theory of education management:

– development of the conceptual terminology apparatus (formulation of laws, principles, conditions, terms and concepts which reflect the essence of the process of education management);

– correspondence of the development of the domestic theory of education management to internal logic of science development (the relationship of theoretical positions to the management of education with the previous heritage of pedagogical science; the development of scientific concepts, the emergence of new ideas and theories);

– the expansion of research issues (the subject field in the field of education management within the framework of the existing paradigm is covered; the focus is on deepening knowledge about objects and phenomena in the field of education management within the existing paradigm; the emergence of experimental subjects leading to the emergence of a new paradigm);

– the characteristic of scientific production on issues of education management: monographs, dissertations, articles, methodical recommendations, textbooks, thematic dictionaries, theses of reports and speeches, thematic compilations of works, reports on scientific researches;

– institutionalization of science in the field of education management (the existence of a system of research institutes in which the problems of education management are investigated, specialized councils for the protection of dissertations of the corresponding specialty, the presence of non-governmental organizations, associations on education management issues);

– development of the system of scientific and pedagogical communication (availability of specialized journals, newspapers, thematic publications of higher educational institutions on the problems of education management, representation of the topics of education management in pedagogical journals, newspapers, pedagogical editions of higher educational institutions, availability of thematic scientific and practical conferences on education management problems and representation of this subject at pedagogical scientific and scientific-practical conferences; representation of the subject of education management in mass media, Internet resources, etc.);

2. Development of the theory of research methodology in the field of education management:

– correspondence of the development of the theory of methodology of studies on education management issues to the internal logic of science (existence of scientific theories, which include all the previous components of scientific knowledge, the development of scientific concepts, the emergence of new ideas and theories;);

– the expansion of research issues (the subject field on the methodology of education management within the existing paradigm is covered; the focus is on deepening knowledge about the methodology of education management studies within the existing paradigm; the emergence of experimental subjects leading to the emergence of a new paradigm);

– characteristic of the scientists involved in the problems of the methodology in the field of education management (the total number of scientists, their level of qualifications, world recognition of their scientific achievements).

– development of the system of scientific and pedagogical communication (availability of specialized journals, newspapers, thematic publications of higher educational institutions on the problems of education management, representation of the topics of education management in pedagogical journals, newspapers, pedagogical editions of higher educational institutions, availability of thematic scientific and practical conferences on education management problems and representation of this subject at pedagogical scientific and scientific-practical conferences; representation of the subject of education management in mass media, Internet resources, etc.);

– the characteristic of scientific products on the methodology of research on education management issues: monographs, dissertations, articles, methodical recommendations, textbooks, study guides, thematic dictionaries, theses of reports and speeches, thematic collections of works, reports on scientific researches;

– the level of development of the conceptual terminology apparatus (formulation of laws, regularities, principles, conditions, terms and concepts that reveal the essence of the methodology of studies on education management issues);

– institutionalization of science (availability of a system of research institutes which focuses on the methodology of studies on education management issues; the availability of non-governmental organizations, associations, which develop questions on the methodology of research on education management issues);

3. The level of implementation of methodological clauses in the practice of scientific research on education management issues:

– mechanisms of formation of research issues and organization of scientific research (By ways of forming a problem: an empirical way aimed at solving current and applied problems; a subjective way, driven by the personal interests of a scientist; a policy way; empirical and epistemological, aimed at solving both immediate practical problems as well as on the development of the theory of education management; a prognostic way that provides a proactive role in the theory of education management. By the form of research: individual, individual under the direction of a supervisor or a consultant, collective ones. By funding: entirely state budget within the budget projects and grants; partial state budgets, extrabudgetary funding);

– focus education management recearch on actual problems of modern science (the formulation of scientific problems that are conditioned by the previous development of science, the development of certain previous scientific ideas, the relevance of science management education to objective social needs, strategies of the development of domestic education, trends in the development of science, management theory, etc.);

– the development of means of proving scientific knowledge (a description of experience, experimental evidence, theoretical substantiation, declared and actually used spectrum of obtaining methods, processing information and presentation of results, measure of substantiation of conclusions);

– the level of disclosure of the essence of the concepts that characterize the methodological and theoretical foundations of the study (the validity of the application of general scientific, psychological and pedagogical, pedagogical, managerial approaches in scientific research, the presence of certain interpretations of the concepts, describing the declared search of scientific approaches to the study in the dissertation, the complience of logic of the study on indicated approaches);

– the development of the scientific apparatus in the studies of the problems of education management (the feasibility of scientific research is proved by substantiating the relevance and formulation of contradictions; the goal is formulated in accordance with the problem, specifically as the final result of the study; a clear correlation between the purpose, object and subject of research; the existence of the relationship between the goal , tasks and scientific novelty; a clear separation of the methodological and theoretical foundations of the study).

Conclusion. Thus, in the developed system of the criteria and indicators of the analysis of the development of the methodology of studying the education management problems in the history of Ukrainian pedagogical science we have taken into concideration the main provisions of the internalist and externalist approaches to the logic of scientific knowledge development. The proposed system of criteria and indicators can be used to find out the targeted effectiveness of scientific research and analysis and evaluation of the development of research methodology in any scientific field.

REFERENCES

1. Vasyniova N. S. Criteria of the analysis and evaluation of the development of the theory of management of higher educational institutions in Ukraine (the last quarter of the XX - beginning of the XXI century) // The creation of a quality management system for administrative, social and educational services: theory and practice: materials of scien. conf. (April 18, 2013, Lugansk): in 2 v. / Ed., The count. : O. M. Klimochkina, E. M. Hrykov, O. I. Kravchenko - Lugansk: View of DZ "LNU named after Taras Shevchenko", 2013. - V.2. - P. 11-19.

2. Gorovyi V. Criteria of the quality of scientific research in the context of providing the national interest / V. Gorovyi. - [Electronic resource]. – Access mode: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1047:kriteriji-yakosti-naukovikh-doslidzhen-u-konteksti-zabezpechennya-natsionalnogo-interesu&catid=81&Itemid=415

3. Dymytriyev A. C. The development of the theory of in-school management in Ukraine in the second half of the twentieth century: Author's abstract. Dis ... Cand. ped Sciences: 13.00.01 / A. S. Dymytriyev / T. Shevchenko Lugansk state ped Un-t. - Luhansk, 2004. - 20 p.

4. Kokanovskyi V. P. Philosophy and Methodology of Science: Textbook for Higher Educational Institutions / V. P. Kokhanovskyi. - Rostov n / A "Phoenix", 1999 - 576 pp.

5. Methodological principles of pedagogical research: monograph / aut. col.: E. M. Khrykov, A. V. Adamenko, V. S. Kurilo and others; ed. By V. S. Kurilo, E. M. Khrykov. - Lugansk: Publ. DZ "LNU named after Taras Shevchenko", 2013. -248 p.

6. Tulchinsky G. L. Management in the field of culture: textbook / G. L. Tulchinsky, E. L. Shekova. - St. Petersburg : Publishing house "Lan", 2003. - 528 p.

7. Shevchenko O. V. The problem of in-school management in the national pedagogy of the 20-30th years of the twentieth century: Author's abstract. Dis ... Cand. ped Sciences: 13.00.01 / O. V. Shevchenko / Lugan. state ped Un-t them. T. Shevchenko - Lugansk, 2003. - 20 p.

ОСВІТА ЯК КЛЮЧОВИЙ КОМПОНЕНТ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Заяць Руслана Русланівна

Україна, Одеса, Державний навчальний заклад «Одеське вище професійне училище торгівлі та технологій харчування»

Abstract. *This article is devoted to the disclosure of the essence of education as a key component in the professional development of the individual in the system of institutions of vocational education. The paradigm of modern human life is based on the integrated principles of thinking, since in the conditions of technological progress there is a clear need for the development of new forms and methods of learning. Therefore, many scientific works of the XXI century are devoted to the introduction of innovations into the educational process, because they simplify and increase the efficiency of the work of scientists.*

And in modern conditions, new benchmarks are needed for those who are studying and for those who teach, since teachers of vocational education institutions have to educate not just professionals of their work, but also motivated, capable of critical thinking in any difficult situations, as well as those who are not afraid to take responsibility.

Keywords: *interdisciplinary integration, educational environment, personality-oriented approach, professional autonomy, competence, person-oriented approach.*

Вступ. Так як технічний прогрес стрімко розвивається, сучасні технології стають більш насиченими та гнучкими. А використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі дозволяє суттєво підвищити показники засвоєння матеріалу. Інформатизація сучасного суспільства потребує постійного розвитку професійних компетенцій, аби забезпечити якісно новий підхід до форм та методів навчання. Саме тому флагманом сучасної професійно-технічної освіти являється науково-технічний прогрес та його вплив на соціальні та суспільні відносини. Сьогодні перед викладачем постають такі завдання: творчий пошук; педагогічна компетентність; професійна компетентність; інформаційна культура; самовдосконалення в сфері своєї профільної дисципліни. Тож удосконалення педагогічними працівниками професійно-практичної та професійно-теоретичної підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, запорука отримання у результаті висококваліфікованого фахівця.

Адже в руках сучасної молоді наше майбутнє, тому чим більше вони будуть прагнути до науки, тим більші наші шанси стати однією з найрозвиненіших країн.

Результати дослідження. Головною проблемою сучасної освіти є її вдосконалення, головними завданнями якого являється збереження вже існуючих стандартів. Опираючись на сталі закони науки та освіти, забезпечується робота над створенням нових, більш якісних форм та методів навчання, котрі зацікавлюють сучасну молодь, понурюють її за межі навчальних кабінетів, лабораторій тощо. Участі у різноманітних конкурсах та виставках фахової майстерності пробуджує в учнів здоровий інтерес до обраної професії, а також дух суперництва, який і штовхає їх до відкриття нових рецептур, технологій, особливостям роботи з певними матеріалами, технікою подачі готових виробів, створення нових видів сировини тощо.

В свою чергу такі заходи спонукають шукати відповіді на певні запитання, котрі виникають під час роботи, не тільки у профільних викладачів, а й викладачів загальноосвітніх дисциплін. Так, наприклад при оздоблюванні кондитерських виробів сучасними способами оздоблень учні часто беруть поради у викладачів фізики та хімії, як або при яких умовах краще зробити той чи інший спосіб прикрашання враховуючи фізичні та хімічні показники, та чому так відбувається. Або наприклад під час приготування зефіру «маршмеллоу» учні питають завдяки чому при збиванні желатинової маси та додаванні до неї гарячого цукрового сиропу суміш збільшується та становиться такою гладкою, м’якою та смачною. Адже викладач хімії або фізики, наприклад, краще вміє передати ту атмосферу котра відбувається всередині цих процесів з наукової точки зору. Викладачі ж профільних дисциплін не занурюються в глибини цих наук, але в цей же час цікавляться певними властивостями, аби використовуючи їх на практиці отримувати якісно новий продукт, з іншою структурою, смаком тощо. Враховуючи це

невід'ємною частиною оновлення освіти на сьогоднішній день являється інтеграція міжпредметних зав'язків професійної підготовки майбутніх фахівців.

Так здатність освітнього простору задовольняти, водночас і потреби ринку праці у фахівцях певної сфери, і потреби особистості учня одержати інтегровані знання, уміння та навички, дає можливість майбутньому фахівцю бути конкурентоспроможним. Тому учнів потрібно вчити не тільки читати, писати, рахувати, а й в цілому розвивати їхні способи мислення та діяльності. Тобто в закладах професійної освіти потрібно забезпечувати такі умови навчання, котрі сприяють і професійному зростанню, і особистісному, а також самореалізації особистості у соціумі.

Реалізація такого навчання можлива лише за умови використання сучасних понять та методів. Адже саморозвиток навчально-виробничого процесу закладів професійної освіти напряму залежить від особистості викладача, майстра виробничого навчання та учня.

Невід'ємною частиною навчально-виробничого процесу на рівні з викладачами, стоять майстри виробничого навчання, котрі мають можливість більш насичено та яскраво розкривати суть професії безпосередньо на практиці, що закріплює набути на теорії знання та навички.

Ринок праці сьогодення потребує фахівця нового типу, більш продуктивного, здатного безперервно саморозвиватись та самореалізовуватись, психологічно-стійкого та особистісно-відповідального, що в свою чергу ставить нові завдання перед закладами професійної освіти.

Виходячи з цього головною функцією сучасного фахівця XXI століття являється наукове обґрунтування гуманітарних та професійних знань, пошук якісно нових та ефективних умов вирішення поставлених завдань.

Рушійним двигуном професійної автономності в просторі самопізнання є, взаємодія особистості учня, майстра виробничого навчання та викладачів профільних та загальноосвітніх дисциплін, з метою досягнення певного кінцевого результату створюється оптимальні умови навчально-виховного процесу у закладах професійної освіти.

Лише за умови сприяння міжсуб'єктної реальності на психолого-педагогічні умови впливу однієї людини на іншу, а саме творення особистості на основі іншого суб'єкта, формуються нові механізми освіти різних компонентів навчально-виховного процесу. А саморозвиток майбутніх фахівців в такій ситуації має бути розцінене як перехід від саморозвитку, в професійну автономність більш високого рівня розвитку, тобто професійну надійність. Коли учень не просто відповідає на поставлені питання, знає матеріал та володіє навичками, а й може взяти процес у свої руки та самостійно вирішувати поставлені завдання , виготовляти той чи інший продукт, впроваджуючи власні науково-обґрунтовані думки інтегруючи їх з набутими знаннями та навичками.

У сучасній науково-дослідницькій літературі обговорюється проблема якості сучасної професійної підготовки шляхом застосування інтеграційного та компетентнісного підходів (В. Биков, С. Бугайцев, І. Зязюн, Н. Ничкало) до підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців.

В якості провідної ідеї являється організація інтеграції професійного простору, котрі являються рушійною силою професійного та особистісного зростання як висновок - високий результат освіти.

Сучасному педагогічному працівнику варто відмовитись від навчання, під час якого учень є об'єктом навчальної діяльності, та перейти до підтримки та стимулювання самостійності, створення оптимальних умов для творчості, формування в учня системи творчих здібностей та їх реалізації, виховання впевненості та свідомості, все це можна назвати інноваційними якостями творчої особистості.

Співпраця педагогічних працівників та учнів являється продуктивною особистісно-орієнтованою технологією. Також такий підхід проявляє в учнів вміння діалогічно спілкуватися, взаєморозуміння, прагнення дізнатися логіку співрозмовника, адаптуватися у різних соціальних умовах, без чого неможливо бути компетентним фахівцем своєї справи.

В результаті ми отримуємо учня з позитивними змінами у характері, виникненням нових ціннісних орієнтирів, новітнє ставлення до загальнолюдських та професійних цінностей тощо. Тобто учень створює своє «Я!», із своїми власними думками, смислом життя, мотивами, тому досить важливим чинником отримання висококваліфікованих фахівців являється оновлення системи цінностей освіти, впровадження та розвиток педагогічних технологій базуючись на особистісно-орієнтованому підході, не забуваючи про одну з головних ланок сучасної освіти – інтеграцію професійної підготовки фахівців.

Висновки. Резюмуючи можна сказати, що майбутнє освіти напряму залежить від тісної співпраці педагогічних працівників та учнів. Застосування даного підходу дає нам сучасного

фахівця з інноваційними якостями творчої особистості. Такий фахівець являється рушійною силою не тільки технологічного прогресу, а й розвитку освітнього простору.

У підсумку можна констатувати, що інноваційні педагогічні технології досить ефективний засіб підвищення результативності навчальних досягнень учнів, які в майбутньому тягнуть за собою низку неминучих та позитивних змін в усіх сферах життєдіяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Педагогічна технологія : посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Харків : Основа
2. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: методичний посібн. / [Автор.-укл.: О. Пометун, Л. Пироженко]. – К.: А.С.К.
3. Интегративно-компонентный подход к педагогическому творчеству / Г. В. Абросимова // Новые исследования в педагогиче- ских науках.
4. Формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної творчості в умовах коледжу: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13. 00. 04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Волошенко. – К.
5. Впровадження іноваційних технологій в професійно-теоретичну та професійно-практичну підготовку фахівців ресторанного господарства: стаття / Висоцька Л. Є. – Матеріали VII міжнародної конференції
6. Гаврилюк О. О. Спрямування освітніх інновац. процесів на модернізацію проф. навчання// Педагог проф.школи [текст]: метод.посіб. «Інновац.методики у проф.підготовці кваліфікованих робітників»/ За заг. ред. Т. М. Герлянд.- К.: ІПТО НАПН України
7. Колотило М. О. Університетська освіта в контексті соціально-культурної трансформації глобалізованого суспільства // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри. Зб. Матеріалів Міжнародної наукової конференції – К.27-29.2009 р. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2009, - 504 с.
8. Коломієць С. В. Синергетичні аспекти освіти: Питання методології / С. В. Коломієць // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. – 2011. – Вип. LV. ч. 1. – С.23-36.
9. Лактіонова Г. Концепт покоління // Концептосфера педагогічної освіти: Матеріали філософсько-методологічного семінару «Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти» / Авт. ідеї і укор. Т. П. Усатенко. – К. – Ніжин: 2010 –299 с.

ПОДОЛАННЯ НЕУСПІШНОСТІ ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Костилєва Я. Ю.

Україна, м. Кривий Ріг, вчитель початкових класів КЗШІ І-ІІ ступенів №4, спеціаліст вищої категорії, старший вчитель

Abstract.*Essence of concepts «differentiation» is exposed in the article, «differentiation of studies», requirements are reflected to application of the differentiated studies of junior schoolboy, kinds and forms of differentiation. It is very important in time to find out reasons of unprogress and remove them. Differentiation of studies is creations of such terms, for which every student would valuably seize maintenance of educational material, harmoniously developed in accordance with the individual possibilities, inclinations, interests, would be formed as an individual with his specific features.*

Keywords: *unprogress, differentiation, differentiation of studies.*

Тривалі, стійкі труднощі засвоєння програмного матеріалу у середніх навчальних закладах є однією з наболілих проблем для педагогів, батьків, психологів і самих невстигаючих дітей.

Найважливішою задачею науки є розкриття сутності неуспішності при даних цілях і змісті освіти, виявлення структури неуспішності, ознак, по яких можуть орієнтуватися її компоненти, розробка науково обґрунтованих прийомів виявлення цих ознак. Без цього неможливо наукове вивчення факторів неуспішності і розробка заходів боротьби з нею.

Дуже важливо вчасно виявити причини неуспішності й усунути їх. Якщо в молодших класах у дитини не виробилися навички і бажання учитися, то з кожним роком труднощі у навчанні будуть зростати, як сніжний ком. Також виявлення причин неуспішності обумовлено необхідністю пошуку вірних шляхів подолання даної проблеми.

Проблему неуспішності в навчанні школярів ґрунтовно досліджували відомі вчені Ю. Бабанський, В. Цетлін, М. Мурачковський. За їхніми даними, контингент учнів, які відчувають труднощі в навчанні, становить приблизно 12,5 % від усієї кількості учнів, що значною мірою ускладнює роботу вчителя [1, с.4].

Всіх дітей навчити однаково неможливо, бо добре відомо, що всі люди різні. Діти приходять в школу з різними задатками, які з роками розвиваються в різноманітні здібності, нахилами та вподобаннями. Місія вчителя – не загубити жодної дитини, дати кожній можливість розкрити все краще, закладене природою, сім’єю, школою. Для цього вчитель повинен знати кожного свого учня, цікавитись ним, як особистістю, організувати роботу учнів на уроці так, щоб кожному учневі були створені сприятливі умови для виховання й навчання, залежно від його розумових здібностей, фізичного здоров’я та рівня розвитку. І саме, диференціація як принцип навчання передбачає таку організацію роботи на уроці. Вона дає можливість знизити навантаження на учнів і підвищити мотивацію навчання, прискорити розвиток дитини добором відповідного навчального матеріалу та організацією виконання учнями самостійної роботи, необхідної для засвоєння даного матеріалу [6, с.2]. Завдання сучасного вчителя — залучити учнів до активної та самостійної діяльності, перетворити їх на суб'єктів цієї діяльності. У вітчизняній дидактиці принцип диференціації розроблявся ще за часів К. Д. Ушинського, досліджувався В. О. Сухомлинським, Ю. К. Бабанським, Н. О. Менчинською. На сучасному етапі зазначену проблему визнають актуальною О. Я. Савченко, М. В. Богданович, С. П. Логачевська.

Диференціація навчання – це створення таких умов, за яких кожен учень міг би повноцінно оволодівати змістом навчального матеріалу, гармонійно розвивався відповідно до своїх індивідуальних можливостей, схильностей, інтересів, формувався б як індивід з його специфічними особливостями. Застосування диференціації навчання залежить, насамперед, від великого бажання вчителя навчити кожного учня, незалежно від його розумових здібностей, безпосередньо на кожному уроці [4, с.45] .

Рис. 1. Диференціація навчання

Вчителям, які зацікавилися практичним застосуванням диференціації навчального процесу, раджу поставити перед собою певну сукупність вимог:

Досконало вивчити кожного учня, постійно вести за ним психолого-педагогічні спостереження.

Чітко визначити на якому етапі потрібна диференціація.

Визначити, яку диференціацію буде використовувати учитель: за ступенем складності, за мірою самостійності, за обсягом роботи.

Об'єднувати дітей в групи довільно; групи не мають бути постійними; дозволяти їм самим обирати собі посильний вид роботи.

Виконувати диференційовані завдання систематично, майже на кожному уроці, уникаючи стандарту.

Диференціація має проходити через різні етапи уроку.

Уміло використовувати міри заохочення, розподіляти увагу при одночасній роботі кількох груп.

Передбачати дозування часу, різних видів роботи.

Добирати завдання з поступовим ускладненням для сильніших і зменшувати міру допомоги для слабших учнів.

Диференціацію бажано застосовувати під час фронтальної роботи, коли учні розв'язують загальні навчальні завдання.

Поєднання парної, групової, індивідуальної роботи.

Добирати варіативні завдання, що полегшують роботу вчителя і учнів в перевірці цих завдань.

Процес засвоєння слід супроводжувати постійним контролем якості знань, умінь, навичок через самоперевірку, взаємодопомогу з наступною взаємооцінкою, самооцінкою [3, с.12].

Диференційоване навчання здійснюється в різних організаційних формах, за допомогою різних навчальних засобів і на різних рівнях (приватно-методичному, технологічному, загальнопедагогічному, соціальному). У сучасній освітній практиці використовується наступна класифікація видів і форм диференціації.

За характерними індивідуально-психологічними особливостями дітей, що складають основу формування гомогенних груп, розрізняють диференціацію:

– по віковому складу (шкільні класи, вікові паралелі, різновікові групи);
– по статі (чоловічі, жіночі, змішані класи, команди, школи);
– по області інтересів (гуманітарні, фізико-математичні, біолого-хімічні і інші групи, напрями, відділення, школи);
– по рівню розумового розвитку (рівню досягнень);

– по особово-психологічних типах (типу мислення, акцентуація характеру, темпераменту, соціотипу і ін.);

– по рівню здоров'я (фізкультурні групи, групи ослабленого зору, слуху).

Внутрішньокласну диференціацію називають ще "внутрішньою", на відміну від всіх інших видів "зовнішньої" диференціації [5, с.5].

Практичне застосування диференціації в навчальному процесі. Застосування елементів диференціації починаю в 1 класі. Це дає мені змогу привчати дітей до самостійності, виробляти уміння працювати не відволікаючись. Поступове ускладнення завдань для сильних дітей є поштовхом до інтенсивної відповідальної роботи. Більш повне застосування диференціації проводиться в 2 класі. Найскладніше – привчити дітей працювати тільки за своїм варіантом, не відволікаючись ні на що інше. Але після двох-трьох тренувальних уроків усе стає на свої місця.

Готуючись до уроків, продумую, де, на якому етапі можна застосувати диференціацію навчання. Провідну роль віддаю методу самостійної роботи учнів на уроці.

І етап. Перевірка домашнього завдання.

Оскільки домашнє завдання учням задаю диференційовано, то і перевірку проводжу диференційовано. Розпочинаю з фронтальної перевірки з метою вилучення тих учнів, що його не виконали. Для цих учнів організовую виконання хоч частини домашнього завдання найнижчого рівня і повторення навчального матеріалу підручника з допомогою вчителя, поки проводжу перевірку якості виконання домашнього завдання з учнями інших груп. Цікавою формою виконання домашнього завдання є групові завдання. Для цього необхідно об’єднати школярів у групи по 2, 3 і 4 чоловіка, причому, щоб ця форма роботи мала позитивні результати, під час комплектування мікроколективів треба урахувати взаємну симпатію і прихильність дітей. Ще одна важлива вимога: об’єднувати слід дітей різного рівня готовності до роботи – високого і середнього; середнього і низького.

ІІ етап. Засвоєння нових знань

Для опанування нового матеріалу застосовую способи і прийоми диференціації навчання, які допомагають мені успішно організувати навчальну діяльність на даному етапі. Рівень засвоєння у школярів різний. Тому при поясненні нової теми забезпечую індивідуальний темп просування дитини вперед. Це спосіб багаторазового пояснення.

ІІІ. Закріплення знань. Узагальнення та систематизація

Залежно від того, який матеріал вивчається у підручнику, намагаюся продумувати доповнення до основних вправ додатковими завданнями для різних груп дітей. Це найпростіший спосіб диференціації. Такі завдання необхідно пропонувати дітям завжди, бо не всі діти можуть одночасно виконати певну вправу через різний темп письма, різний темп мислення тощо. Таке додаткове завдання має бути невеликим за обсягом і відповідати темі і меті уроку, щоб учень міг вчасно закінчити його, поки інші учні класу виконують основне завдання. Також, додаткові завдання дають можливість повторити раніше вивчене, відпрацьовувати ті уміння, які зазначені як основні на кінець року. До уроків намагаюсь підбирати різноманітні цікаві завдання, які активізують увагу учнів, примушують мислити. Так, на уроках я використовую завдання на кмітливість, на перенос знань та ін. Для цього зараз існує безліч посібників, які пропонують нам подібні завдання.

Використовуючи групову роботу на уроках, часто парти розставляю так, щоб учні могли сидіти “обличчям до обличчя”. Це дає їм змогу обмінюватися думками, радитись. Ініціаторами на уроці є учні, а я лише допомагаю, створюю сприятливі умови для їх роботи. Учні обирають самі рівень складності завдань. Об’єднуються вони в групи за інтересами з допомогою кольорових карток. За таких умов навчання для моїх дітей – це радісний і захоплюючий процес, який допомагає формувати у них критичне мислення, здатність виробити власний погляд, активну життєву позицію.

Отже, перевагами диференціації на уроках в початкових класах є:

Створення ситуації успіху для кожного школяра.

Попередження неуспішності.

Активний розвиток творчих здібностей.

Підготувати і провести уроки на високому рівні з використанням диференціації навчання в початкових класах дуже непросто. Для цього треба багато знати і вміти, дуже хотіти, відповідально ставитись до своїх учительських обов’язків, а найбільше - вийти на новий рівень педагогічного мислення. Реалізація прагнення провести завтрашній урок краще від сьогоднішнього починається з відповідальної підготовки вчителя.

Розроблення і впровадження в навчальний процес початкової школи системи різнорівневих завдань сприяє підвищенню ефективності диференційованого навчання учнів, допомагає мені навчити кожного учня безпосередньо на даному уроці, спокійно працювати зі слабшими та розвивати здібності сильніших учнів.

Практика доводить, що особистісно-розвивальна спрямованість освіти неможлива без диференційованого навчання. Найбільш гуманною і доступною для кожного вчителя є диференціація в звичайному класі, яка спрямована і на реабілітацію відстаючих у навчанні учнів, і на стимулювання навчально-пізнавальної діяльності всіх учнів. Систематичне застосування способів диференціації сприяє найповнішому розвитку здібностей кожного учня, бажанню і вмінню вчитись.

При диференційованому підході педагогові важливо вміти дібрати різні завдання, які відповідали б рівневі пізнавальної діяльності вихованців, адже навчальний матеріал має відповідати їх загальному розвитку, забезпечити практичну діяльність, котра потребує не стандартних, нестабільних рішень, а творчих, продуктивних.

Загальне завдання для всього класу не спроможне задовольнити потреби кожного учня. Для одних дітей воно буде занадто легким, а для інших - навпаки, занадто складним. У такому випадку ефективність від його виконання незначна.

Частина учнів не отримує необхідного навантаження, а інші - зневіряються в своїх силах. Використання диференційованих завдань допоможе уникнути цього й створити оптимальні умови для самостійної оптимальної роботи кожного учня.

Водночас індивідуальний підхід до учнів при виконанні ними домашнього завдання стає реально можливим, якщо при цьому одночасно ставляться диференційовані завдання. Наприклад, слабшим учням пропонується розв’язати приклади, середнім - розв’язати задачу, а сильнішим - розв’язати задачу і скласти ще до заданої задачі – обернену тощо[2,11].

Приклади диференційованих карток з математики

І рівень

1. Обчисли

55-5	33-3	3+3-0
6-3	12-6	5+1-3

2.Записати всі числа третього десятка; восьмого десятка.

ІІ рівень

1. На аеродромі було 29 літаків, згодом 9 відлетіло. Скільки літаків залишилось на аеродромі?

2. 12+7	65-5	32-1-1
54+2	10-6	48-10-1

ІІІ рівень

1. Склади задачу за малюнком. Розв’яжи її.

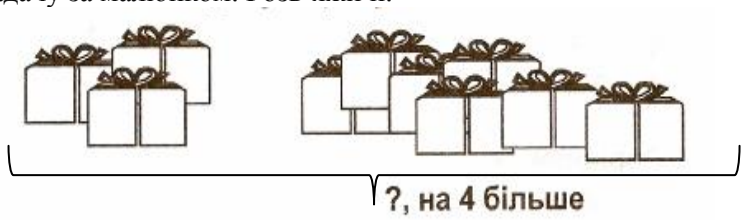

Рис. 2.

2. Обчисли

10 -2 4+2 9 -3

5+3 6+3 8+2

Приклади диференційованих карток з української мови

І рівень

1. Усна (підготовча) вправа. Визначити назви істот і неістот.

Бабуся, земля, весна, зайчик, дерево, осінь, трава, птахи, будинки, олень.

ІІ рівень

Подані іменники записати у дві групи: назви істот, назви неістот.

Озеро, ведмідь, м’яч, ліс, Оленка, коник, возик, зайчик, книга, пшениця, портфель, літак, листок, учитель, пісня.

(Це завдання виконують ті учні, які правильно зробили перше завдання).

ІІІ рівень

1в. Виконують додаткове завдання. Скласти речення з іменниками – назвами істот.

2в. Виконують завдання ІІ рівню.

Експрес опитування за диференційованими картками з природознавства

Картка № 1

Закресли в дужках зайві слова.

1. Для життя лося необхідні... (люди. тварини, рослини, сонце, повітря).

2. Щоб добувати корм хижі звірі мають (довгий хвіст, гострі зуби, добрий слух, липкий язик, гострі нюх та зір, міцні кігті, довгу шию).

Картка №2

Що допомагає тваринам добувати корм?

Ознаку кожної тварини знайди і лінію єднальну проведи.

Лисиця пружне пір`я хвоста і гострі кігті

Степовий орел здалеку чує

Дятел гострий зір

Лелека сіро-зелене забарвлення

Жаба довгі ноги, шия і дзьоб

Щука довгий липкий язик

Отже, головними умовами диференційованого підходу до навчання учнів початкових класів є:

– знання індивідуальних особливостей учнів;

– уміння аналізувати навчальний матеріал, виявляти можливі труднощі, з якими зустрінуться різні групи учнів;

– здійснення оперативного зворотного зв’язку;

– дотримання педагогічного такту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапова І. Подолати неуспішність / І. Агапова // Завуч. – 2003. – №7.– С. 4–5.

2. Зюзіна З. В. Розвивальні завдання з математики. 2 клас. 2-ге видання / З. Зюзіна. – Кам’янець – Подільський : ФОП Сисин О. В., 2013. – 108с.

3. Клевченя М. С. Психологічні проблеми диференційованого навчання / М. С. Клевченя. – Мн.: Народна асвета, 1992.

4. Осмоловський І. Практика диференційованого навчання: спроба систематизації / І. Осмоловський // Школа. – 1996. – №6. – С.45.

5. Перевозний А. В. Диференціація шкільної освіти: історія і сучасність / А. В. Перевозний – Мн.: 1996.

6. Якиманська І. С. Особистісно-орієнтоване навчання в сучасній школі. / І. С. Якиманська – М.: 1996.

КОМПЛЕКСНАЯ СИСТЕМА УПРАЖНЕНИЙ В ОБУЧЕНИИ ЖИВОПИСИ

профессор, кандидат педагогических наук Рындин А. С.,
доцент, кандидат педагогических наук Рындина Л. И.

Украина, г. Одесса, Одесская государственная академия строительства и архитектуры, Архитектурно – художественный институт

Abstract. *The article reveals the contents of the complex system of exercises, the process of step-by-step formation of knowledge and skills in a training of painting.*

The theory of a phased study of new material made it possible to identify types and varieties of exercises and to combine them into a complex system. The system consists of preparation exercises, short-term training drills and longtime-creative exercises having their own goals and objectives, contributing to a deep and comprehensive study of nature, creative approach in a training of painting.

The purpose of the preparatory exercises is to study new concepts and laws of the pictorial language.

Short-term training drills are designed to focus the attention of students to specific regularities of painting, to accumulate the sum of knowledge and practical skills. The various mental and practical operations that are necessary to solve learning tasks are worked out and consolidated in a short-term training drills.

Longtime creative exercises is a synthesis of previously acquired knowledge and skills, requiring a solution of a complex of learning tasks, resulting in the image become a holistic.

The necessary conditions for success in the training of painting are awareness, a clear delineation and the steady fulfillment of the tasks at each stage of study.

Keywords: *system of exercises in painting; stages of painting training; the formation of skills and experience in painting.*

Важной особенностью процесса обучения живописи является активная практическая деятельность студентов, в которой преобладающая часть учебного времени отводится упражнениям. Однако, поставленные в упражнениях цели и задачи не в достаточной степени способствуют активизации обучаемых в процессе их выполнения: главный упор часто делается на многократно повторяемые, однообразные практические действия студентов. Такого рода упражнения ослабляют интерес к поставленным задачам, снижают тонус умственной деятельности обучаемых, не способствуют в должной степени четкому восприятию и сосредоточенности в работе. В результате такой организации учебной деятельности происходит закрепление только некоторой суммы формально усвоенных знаний и навыков. Умение сознательного использования их в практической деятельности в разных условиях и ситуациях не вырабатывается. Такой пробел в методике преподавания живописи, на наш взгляд, является серьезным препятствием на пути повышения эффективности обучения, что и побудило нас разработать систему упражнений, способствующую эффективному формированию специального видения, знаний, умений и навыков в обучении живописи.

В психолого-педагогической литературе имеются различные точки зрения и концепции понятий «упражнения» и «система упражнений» / М. А. Данилов, Б. П. Есипов, А. В. Петрушевский, С. А. Рубинштейн, А. А. Смирнов, С. Н. Шабалин, Л. М. Фридман и др./, рассматриваются классификации упражнений с учетом частно-методического характера / М. А. Данилов, Б. П. Есипов, М. И. Зарецкий, З. С. Харьковский и др./ Несмотря на различия в понимании сущности данной проблемы авторы склонны утверждать, что в учебных предметах, где вырабатываются определенные практические умения и навыки, упражнения играют первостепенную роль.

В обучении живописи основное учебное время отводится практическим упражнениям. Проблема упражнений нашла свое отражение в научных трудах Г. В. Беды, Г. Б. Смирнова, А. А. Унковского, А. С. Пучкова, А. В. Триселева, А. П. Яшухина и других теоретиков и художников-педагогов. Исследование проблемы упражнений в широком дидактическом и методическом планах, наблюдение за работой студентов, обобщение передового опыта художников-педагогов позволило сформулировать следующую *гипотезу исследования:*

- результат обучения во многом определяется местом упражнений в системе обучения живописи, их структурой и содержанием, взаимосвязью включенного в них материала, многообразием обусловленной ими практической и мыслительной деятельности студентов;

- комплексный подход к упражнениям как научно – методической системе позволяет более полно раскрыть их дидактический, методический, познавательный и воспитательный потенциал.

Необходимость комплексного, системного подхода к упражнениям в обучении живописи и его неразработанность на уровне теории определили актуальность нашего исследования.

Цель исследования. Создать рациональную систему упражнений, способствующую эффективному формированию знаний, умений и навыков, специального видения, в обучении живописи.

Цель исследования определила следующие задачи:

– обосновать принцип построения системы упражнений в обучении живописи;

– определить и обосновать типы упражнений, составляющие в своей совокупности рациональную систему упражнений;

– определить методическую значимость, цели и задачи каждого типа упражнений;

Анализ педагогической и методической литературы показывает, что большинство ученых-педагогов пришло к выводу, что усвоение учебного материала происходит по этапам, вытекающим из закономерностей процесса познания:

– усвоение правил и проба (этап первичного обучения);
– выработка умений (этап тренировочного обучения);
– выработка навыка (этап творческой деятельности).

Мы считаем, что в живописи процесс овладения теоретическими знаниями, практическими умениями и навыками определяется также тремя последовательными этапами.

На первом этапе у студентов формируется ясное понимание сущности натуры, в заданных педагогом условиях, и представление о способах выполнения действий по ее передаче. С физиологической точки зрения, этот этап характеризуется тем, что в головном мозге складывается эпицентр действия. Для успешного осуществления этого этапа необходимо образование психической готовности к выполнению действий с ясным представлением об их способах, формирование представлений о способах выполнения действий, путем сообщения (напоминания) соответствующих конкретных теоретических знаний о целях и задачах того или иного действия, и способах его выполнения.

Второй этап предусматривает выработку первичного навыка и совершенствование умения (тренировка). Происходит переход текущего контроля и регулирования с высших отделов центральной нервной системы на низшие, при сохранении за первыми общего контроля. Очаг оптимального возбуждения по-прежнему продолжает находиться во второй сигнальной системе. Условия, необходимые для успешного осуществление этапа,- выполнение действий, приближенных к автоматизированным, переключение внимания на качественное достижение конечной цели задания.

На третьем этапе умения и навыки совершенствуются до уровня прочных основ творческой деятельности. Условие реализации этого этапа: подчиненность выполняемых действий общей цели – передаче образной характеристики натуры. На этом этапе овладения навыком студент уже мало задумывается над особенностями и приемами передачи, допустим, того или иного освещения. Его внимание направлено на передачу цветового единства, подчинение всего изображения целостной, образной характеристике натуры. Указанный процесс работы несет в себе элементы творческого начала и базируется на умениях и навыках, сложившихся в процессе предыдущих упражнений, в сложных и многообразных ситуациях, встречающихся в условиях световой среды.

Мы выделили три последовательных этапа, играющих существенную роль в освоении нового материала в процессе обучения живописи. Было бы ошибочным представить себе все вычлененные этапы как обособленные, сменяющие друг друга в строгой последовательности. В реальных условиях путь овладения учебным материалом оказывается более длительным и сложным. Обучение живописи строится таким образом, что ранее усвоенные знания, умения и навыки все время органично включаются в работу по усвоению нового материала. Вместе с тем, во всем этом длительном процессе формирования сложных умений целесообразно выделить отдельные этапы, Изучение их специфических особенностей помогло определить для каждого этапа те типы и виды упражнений, которые могут принести наибольший эффект

именно на данном этапе работы, не распылять внимание и силы на выполнение заданий, не характерных для данной стадии.

Успех обучения живописи обусловлен эффективностью работы на каждом этапе. Практическая деятельность художника всегда предполагает анализ и синтез, как в процессе восприятия действительности, так и в ее воспроизведении. В творческой работе анализ и синтез неотделимы. Однако, в процессе овладения закономерностями живописи расчленение процесса необходимо.

Целенаправленное расчленение и последующее объединение в единое целое (анализ и синтез) должны стать основой системы обучающих упражнений. Отсутствие взаимосвязи, анализа и синтеза, а тем более игнорирование одной из сторон познания, приводит к значительным срывам в практической работе. Доминирование синтеза в учебной работе ведет, в частности, к поверхностной проработке деталей в длительной натурной постановке.

Теория поэтапного изучения нового материала позволила выявить типы и виды упражнений и объединить их в комплексную систему по эффективному овладению знаниями, умениями и навыками живописного мастерства.

Предлагаемая система состоит из подготовительных, кратковременно-тренировочных и длительно-творческих упражнений, имеющих свои цели и задачи.

При изучении студентами нового учебного материала должны применяться специальные подготовительные упражнения, активно способствующие усвоению новых понятий и закономерностей живописной грамоты. Они закрепляют результаты чувственного познания, стимулируют аналитическое изучение натуры.

В цели и задачи подготовительных упражнений входит:

– первичное знакомство студентов с отдельными компонентами изучаемой темы или с частными случаями ее реализации.

– быстрая фиксация в этюде первого, неадаптированного, впечатления от натуры.

– организация и поиск рационального цветового и композиционного решения натурной постановки.

– подведение к дальнейшему более углубленному анализу цвета и воспринимаемой формы, в последующих кратковременно - тренировочных упражнениях.

Физиологической основой подготовительных упражнений является установление связей между словесными и зрительными раздражителями и реакции на них центральной нервной системы. При этом между раздражителями и реакцией на них как бы вклиниваются прежние связи, «старые ассоциации», которые связывают данный раздражитель с той реакцией, с какой он никогда прежде не был связан. В зависимости от силы и комбинации раздражителей между новым и старым материалом закрепляются как самые элементарные связи (ассоциации по сложности, сходству, контрасту), так и более сложные (причинно – следственная зависимость).

На подготовительном этапе, предшествующем освоению нового материала, активно действует исследовательский рефлекс. Его возникновение обусловлено появлением новых раздражителей: постановка новых познавательных задач, особенно практического характера; сообщение цели предстоящей работы, сопровождаемое кратким анализом ее значения в теории и практике; столкновение с трудностями и т.д. Все это способствует пробуждению интереса к предстоящей работе, формированию установки на совершенствование действий.

Физиологическим механизмом этого психологического состоянием организма является «интенсификация» раздражителей, возникающая в определенных участках центральной нервной системы повышенного тонуса, очагов оптимального возбуждения. Наличие интереса к новым знаниям, установка на их приобретение являются залогом их прочности, основательности, осмысленности; отсутствия интереса, напротив, ведет к тому, что знания, умения и навыки усваиваются формально и быстро забываются.

Поэтому очень важна предварительная подготовка студента к осознанному восприятию нового материала, цель которой состоит в зарождении у него потребности в овладении им. На предварительном этапе усвоение новой закономерности живописной грамоты требует особого подхода. Необходимо сконцентрировать все внимание на конкретной задаче предлагаемого упражнения, познакомится с приемами и последовательностью работы, позаботиться о возникновении точного представления об изучаемых явлениях, закономерностях.

Перед началом изучения новой темы, или раздела живописной грамоты, целесообразно познакомить студентов в общей форме с теоретическим и практическим материалом. В дальнейшем весь теоретический материал расчленяется на более частные подтемы и подразделы, закрепляемые в практической работе. Но такое расчленение изучаемого целого

может привести к представлению о частях только при условии наличия уже существующего понятия целого.

Следовательно, чтобы овладеть живописной закономерностью (новым материалом), необходимо осознать ее теоретическую основу, а в практике исполнения – конечный результат, четко представить себе цель предстоящего упражнения, к достижению которой следует стремиться. Если осознается значение теоретического и практического материала в общем процессе овладения знаниями, то расчлененное изложение темы не затрудняет аналитико-синтетическую деятельность.

Подготовительные упражнения имеют первостепенное значение на любом этапе обучения живописи. Перед началом работы над длительной натурной постановкой, необходимо зафиксировать в небольшом этюде первое неадаптированное представление от натуры, передать общее цветовое состояние, сознательно разместить на холсте цветовые и тоновые пятна, организовать их композиционное равновесие, объединить частности и выделить главное. В подготовительном этюде необходимо нацелить студентов на определение индивидуальных особенностей натуры, ее живописно-пластическую выразительность.

Кратковременно-тренировочные упражнения призваны активизировать внимание студентов к конкретным закономерностям живописной грамоты, дать сумму знаний и практических навыков передачи общего тонового и цветового состояния натуры, решение «большой» формы, общего конструктивного целого.

В цели и задачи кратковременно-тренировочных упражнений входит:

1. Закрепление полученных знаний и выработка, на их основе, живописно-пластических навыков в вариативных условиях освещения натуры.

2. Воспитание специального (аконстантного) художественного видения натуры на основе динамики натурных постановок.

Данный этап учебно-познавательной деятельности характеризуется дальнейшим упрочением в сознании студентов следов и связей, образованных при первоначальном восприятии и осмыслении учебного материала.

Любая натурная постановка или воспринимаемый объект представляют собой комплекс раздражителей. В педагогической практике этот комплекс необходимо сознательно расчленить и изучить его элементы в определенной последовательности. В результате поэтапного изучения целого явления накапливается запас знаний, простых умений и навыков, воспитывается специальное художественное видение натуры.

В процессе кратковременных упражнений отрабатываются и закрепляются отдельные мыслительные и практические операции, необходимые для решения учебных задач, - анализ синтез, обобщение. Конкретность содержания таких задач (определяемая педагогом) диктует определенную последовательность и сочетание этих операций при ведущей роли отдельных из них. Овладение многообразными ситуациями, доведение умений до степени пластических навыков дает возможность их сознательного использования в новых ситуациях. Чтобы навык мог быть целесообразно использован в изменяющихся условиях, он должен обладать определенной гибкостью, пластичностью, находиться в кажущемся противоречии с автоматизмом. Процесс обучения живописи должен обеспечить достаточную автоматичность навыка, сохранив при этом его пластичность. Динамичность навыка определяет возможность переноса его на те закономерности живописной грамоты, для которых он первоначально и не был предназначен. Владея определенным «фондом» приемов, благодаря которому знания и умения приобретают динамичность, студент будет не только знать, но и уметь мыслить.

Не обладая суммой знаний, не научившись мыслить, художник неизбежно оказывается под «властью» натуры, превращается в простого копировальщика, неспособного постичь законы природы и, следовательно, претворить их в своих произведениях. Учебный процесс – это лаборатория, где каждая постановка и каждое упражнение должны ставить и решать вопросы, связанные с раскрытием перед учащимися той или иной изобразительной проблемы, воспитывать в них художественное видение натуры.

Важную роль в закреплении, обобщении и совершенствовании ранее усвоенных знаний, умений и навыков играют длительно-творческие упражнения. В отличие от подготовительных и кратковременно-тренировочных упражнений, в которых изучаются и постигаются отдельные закономерности натуры, ее цветовое многообразие и конструктивная лепка формы, длительно-творческие упражнения – это синтез ранее полученных знаний, умений и навыков, требующий решения целого комплекса учебных задач, приведение изображения к целостной образной характеристике.

В цели и задачи длительно-творческих упражнений входит:

1. Наиболее полный анализ и синтез натуры.
2. Закрепление и совершенствование ранее усвоенных знаний, умений и навыков.
3. Овладение методом ведения длительной натурной постановки.
4. Решение образной характеристики натуры
5. Приведение изображения к целостной образной характеристике.

Творческая деятельность студентов на учебных занятиях по живописи в психологическом смысле является высшей формой их активной самостоятельности. Специфика ее в том, что студенты не открывают какие-то новые закономерности и явления, а под руководством художника-педагога, приобретают умения и навыки реализации этих знаний на практике, познают структуру художественного образа.

Под творческой деятельностью в учебной живописи мы понимаем деятельность, в процессе которой весь свой запас знаний, умений и навыков студент направляет на передачу образных характеристик, индивидуальных особенностей и эмоциональной выразительности натуры, и в ходе решения этих задач обретает новые для себя знания.

Основные черты творческой деятельности студентов в процессе обучения живописи представляются следующими:

– способность к самостоятельному применению имеющихся знаний, умений и навыков в новых натурных и цветовых ситуациях, отличающихся от тех, в которых они формировались;

– способность видеть несколько возможных колористических решений натурной постановки;

– видение структуры натурной постановки, способность студента отобрать из многообразия деталей самое существенное, найти целостное образное и колористическое решение натуры.

Живописный процесс в длительно-творческих упражнениях расчленяется на три этапа, которые тесно связаны между собой и органично переходят один в другой, развивая и дополняя друг друга.

Первый этап – композиционное размещение на плоскости, восприятие и передача цветового состояния натуры, определение общих тоновых отношений большой формы.

На этом этапе работы студенту необходимо проанализировать натуру, понять общий колористический строй. Анализ натуры должен отражать не субъективные впечатления от увиденного, а объективные, базирующиеся на основе знаний о цветовых закономерностях природы.

Первое впечатление от натуры, а именно: общее цветовое состояние, отношения больших цветовых и тоновых масс, количественное соотношение светлого и темного, композиционные задачи – следует решать в небольшом подготовительном этюде. Только после осознанно найденного решения в этюде можно приступать к длительной работе, Понимание сущности натуры избавит от слепого копирования ее.

На втором этапе работы проводится подробный анализ натуры и детальная моделировка формы цветом, требующая определенной законченности. Особенность этого этапа состоит в том, чтобы прорабатывая деталь, не потерять ее связь с другими, не разрушить общие отношения и большую форму. Это довольно сложный этап практической работы, обусловленный особенностью нашего зрительного аппарата. Преобладание анализа в работе над деталями предполагает раздельное восприятие, что приводит к дробности изображения. Во избежание дробности и значительной потере общего в этюде следует учить студентов правильно воспринимать натуру.

Третий этап – создание целостной образной характеристики натуры, приведение к синтезу ранее проведенного анализа. В создании целостного образа проверяется способность к решению тех или иных практически целесообразных задач; это и умение соединить отдельные части изображения в единое целое, которое включало бы все элементы натуры, выражающие замысел учебной постановки. Образный строй изображения определяется выявлением главного и второстепенного, а соотношение их создает смысловую ситуацию.

В учебной работе смысловая ситуация организуется педагогом, а в задачу студента входит создание целостного образа с учетом особенностей зрительного восприятия и изобразительных средств. Единство изображения достигается не только в результате целостного видения натуры, но и сознательного выделения оптического или композиционного центра.

Эффективность работы учащихся во многом зависит от организации учебного процесса, в котором следует правильно и четко определить место, объем и время выполнения

упражнений. Необходимо постоянно учитывать особенности студентов, гибко подключать все виды работ по закреплению учебного материала. В ходе учебного процесса последовательно усложнять работу, повышать степень самостоятельности студентов, поддерживать высокий уровень их познавательной активности на протяжении всего времени обучения. Там, где в учебной живописи на первый план выдвигается творческая сторона и уделяется недостаточное внимание глубокому и всестороннему изучению натуры, овладению умениями и навыками ее восприятия и передачи, возникает подражательство, беспомощность в использовании живописных средств.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. -М.: Прогресс. 1974. - 292 с.
2. Беда Г. В. Живопись. – М.: Просвещение. 1986. – 162 с.
3. Волков Н. Н. Цвет в живописи. –М.: Искусство. 1965. - 246 с.
4. Зайцев А. С. Наука о цвете. –М.: Искусство. 1986. - 158 с.
5. Кузин В. С. Психология. –М.: Высшая школа. 1974. - 270 с.
6. Павлов И. П. Пол. собр. соч. Т. 3, кн. 2. –М.: Изд-во АН СССР. 1951. - 439 с.
7. Рындин А. С. Живопись. Теория и практика. – Одесса, 2010. 287 с.

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

кандидат філологічних наук, доцент Комар Олег Станіславович

Украина, г. Умань, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Abstract. *Political, social and economic changes taking place in the modern society cause essential transformations in the educational system of Ukraine. Dynamics of social processes entail new strategic trends in the reorganization of educational process higher institutions of vocational education. In the framework of the "Year of the English language" in Ukraine, the initiative Go Global was founded in order to manage the national action plan "Ukraine Speaking". The latter aims at increasing of demand for learning of the English language and also at redirection of information environment to the use of the English language in the majority of spheres. The "Ukraine Speaking" plan realizes a number of components, in particular establishment of the national program of foreign languages learning popularization and introduction of new standards in teaching and assessment of foreign languages in the system of secondary and higher education. In this context, appropriate language training must be delivered by the teachers, who not only have the profound language knowledge and skills, but also possess sufficient general theoretic and methodological knowledge and skills and are able to put them into practice in order to train specialists with good possession of English to all the spheres of life.*

Keywords: *integration, community, English language, teacher, trainer, vocational training.*

Вступ. Об'єктивною реальністю розвитку України наразі є розширення міжнародних зв'язків та інтеграція до європейської спільноти. Політичні, соціально-економічні та інші зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві, ведуть до суттєвих трансформацій у системі вищої освіти. Динамізм суспільних процесів зумовлює нові стратегічні напрями перебудови освітнього процесу у вищій професійній школі на шляху до становлення майбутніх фахівців у всіх галузях суспільної діяльності. Означені вище напрями трансформації відображені у ряді документів найвищого рівня, зокрема в Угоді про асоціацію між Україною і ЄС, у Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), в Національній рамці кваліфікацій (2011 р.) тощо.

Президент України П. Порошенко проголосив 2016 рік – роком англійської мови в Україні, що свідчить про неабияке зацікавлення державної влади у популяризації вивчення англійської мови. В рамках проведення року англійської мови було створено ініціативу Go Global, яка керує національним планом дій «Україна speaking». Останній має на меті підвищення попиту на вивчення англійської мови, а також переорієнтацію інформаційного простору на англійську мову в усіх сферах діяльності. Дії кампанії «Україна speaking» направлені на реалізацію ряду компонентів, серед яких: створення національної програми популяризації іноземних мов та введення нових стандартів вивчення та оцінювання іноземних мов в системі вищої та середньої освіти. Зрозуміло, що левова частка зусиль направлена на популяризацію та вивчення саме англійської мови.

Ініціатива Go Global ставить за мету забезпечення такого рівня викладання англійської мови, аби у 2020 році нею володіло щонайменше 20 % громадян України, позаяк у 2015 році за інформацією British Council таких громадян було лише 7 %. Вирішенню цієї проблеми покликаний допомогти спільний проект МОН України та British Council «Шкільний вчитель нового покоління», пілотна реалізація якого розпочалася саме у2016році. Основною метою проекту є залучення передового досвіду у викладанні англійської мови та зміна парадигми підготовки вчителя англійської мови у вищих навчальних закладах.

Результати дослідження. Актуальною проблема володіння англійською мовою є для фахівців вищої школи. Згідно з новими нормативними документами, зокрема Законом України «Про вищу освіту», «Порядком присвоєння вчених звань науковим та науково-педагогічним працівникам» тощо, успішна академічна та наукова кар'єра працівника вищого навчального закладу обов'язково повинна ґрунтуватись на вільному володінні англійською мовою (рівень В2 або вищий за Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти); участі в академічній мобільності, читанні лекцій та проведенні семінарів-тренінгів закордоном; достойному представленні наукових здобутків у періодичних виданнях, включених до науково метричних

баз даних Scopus, Web of Science тощо. Останні два пункти нерозривно пов'язані з вільним володінням англійською мовою.

Таким чином, в умовах інтеграції України до європейської спільноти постає необхідність підготовки фахівців для різних галузей суспільної діяльності, що на належному рівні володіють іноземними мовами, зокрема англійською, яка в сучасному світі виконує роль «лінгва франка». Належну мовну підготовку в такому випадку мусять забезпечити вчителі та викладачі, які на високому рівні володіють не лише мовою, а й мають достатній багаж сучасних теоретичних та методичних знань, умінь і навичок, та вміють реалізувати його у практичній діяльності. Проте, аналіз професійної підготовки вчителів англійської мови засвідчив ряд суперечностей, що уповільнюють процеси модернізації такої підготовки та є підтвердженнями доцільності та своєчасності дослідження означеної проблеми, а саме:

– суперечності між суспільними вимогами до вчителів англійської мови з огляду на інтеграцію до європейської спільноти та традиційними підходами та методиками їхньої підготовки;

– суперечності між змістом підготовки вчителів англійської мови відповідно до вимог сучасного інформаційного суспільства та фактичним змістом сучасних освітніх стандартів;

– суперечності між необхідністю врахування передового досвіду підготовки вчителів англійської мови в європейських країнах та недостатнім дослідженням означеної проблеми.

Дослідження буде здійснено на засадах та в продовження ідей, представлених у працях ряду вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема В. Андрущенка, О. Безлюдного, І. Білецької, Н. Журавської, О Заболотної, І. Зарубінської, С. Калашнікової, Л. Кнодель, Б. Корольова, Г. Кравчук, В. Кременя, Н. Лавриченко, О. Літікової, В. Лугового, В. Майбороди, А. МакДоналда, О. Нітенко, Л. Пуховської, В. Радула, А. Сбруєвої, З. Соломко, Ж. Таланової, О. Тарнопольського, М. Хардмена, І. Чемерис, С. Шандрук, Б. Шуневича, О. Юдіної та ін.

У процесі дослідження використовувалися офіційні документи і матеріали про розвиток професійної підготовки вчителів англійської мови у вищих навчальних закладах європейських країн, зокрема закони, нормативні акти, рекомендації; документи міжнародних організацій стосовно вчителя, його статусу, функцій, професійної підготовки і діяльності; законодавчі акти в галузі освіти країн-учасниць Болонського процесу; навчальні плани вищих педагогічних закладів різних рівнів підготовки спеціалістів країн-учасниць Болонського процесу (коледжів, шкіл і відділів підготовки вчителів при університетах), програми навчальних курсів; наукові праці провідних європейських філософів, соціологів, істориків, критиків освіти, педагогів-спеціалістів професійної освіти й професійної педагогіки; періодичні зарубіжні видання з проблем порівняльної педагогіки, міжнародної освіти та професійної підготовки вчителів; наукові праці (монографії, дисертації, статті) українських і російських науковців; матеріали науково-практичних конференцій, присвячених проблемам підготовки вчителів англійської мови.

Висновки. Опрацювання державних документів щодо оволодіння широкими масами населення іноземною (англійською) мовою підтвердило важливість підготовки вчителів англійської мови в Україні. А офіційні документи і матеріали про розвиток професійної підготовки вчителів англійської мови у вищих навчальних закладах європейських країн дає змогу проаналізувати, вивчити європейський досвід і найкращі його складові використати в українських реаліях.

ПРОБЛЕМАТИКА ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВНЗ УКРАЇНИ МОРСЬКОГО ПРОФІЛЮ 1970-І РОКИ

Золотовська В. С.

Україна, м. Херсон, Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти», аспірант кафедри педагогіки й менеджменту освіти

Abstract. *The scientific article describes the characteristics of the educational process and the peculiarities of studying foreign languages at the universities of the 1970s. The basic features and approaches to the study of foreign languages are generalized. The application of teaching methods of foreign languages in higher educational institutions of Ukraine in the 70`s has been analyzed. Application of an individual and personality-oriented approach in teaching foreign languages has been described. The key principles of the study of foreign languages in the higher educational institutions of Ukraine of the marine profile of the 1970's were researched. The algorithms of learning actions in the study of foreign languages of a given period are described.*

Keywords: *foreign language, studying, higher educational establishments, teaching methods, teaching approaches.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Історичний розвиток вивчення іноземних мов у ВНЗ у 1970-х роках умовно поділяють на певні етапи, в яких простежується еволюція вивчення мови, з'являються нові навчальні заклади, та відбувається стандартизація освіти. Розвиток вищої освіти в Україні у ІІ пол. ХХ ст., дав змогу виявити такі основні тенденції щодо вивчення іноземних мов : орієнтація на потреби ВНЗ та суспільства; вдосконалення системи управління розвитком освіти; забезпечення високої ефективності підготовки спеціалістів морського профілю; вирівнювання якості університетської та неуніверситетської підготовки; зростання питомої ваги, власне, професійної підготовки; залучення до педагогічної діяльності кваліфікованих спеціалістів із різних галузей. Разом із цим, у методиці вивчення іноземних мов було багато проблем, що слабо дослідженні вітчизняними теоретиками науки.

Останні дослідження та публікації, на які опирається автор. Питання впровадження педагогічної теорії та практики у підготовці майбутніх спеціалістів і навчання їх іноземної мови відображено у філологічних, педагогічних, філософських, психологічних теоріях провідних науковців: Е. В. Абразовика, В. М. Базуріної, Р. М. Баскаєва, О. Б. Бігича, А. А. Бранської, О. В. Волошиної, О. Ю. Данильченка, І. П. Задорожної, Ю. В. Кіщенка, Л. Нормана, Г. В. Рогової, Л. П. Тилене тощо.

Формулювання цілей статті. Основною ціллю наукової статті – є дослідження проблематики вивчення іноземних мов у ВНЗ України 1970-х років.

Виклад матеріалу дослідження. У радянські часи вища освіта в Україні швидко розвивалася до початку 1970-х років. У десятки разів збільшилась кількість вищих навчальних закладів морського профілю, у сотні разів зросла чисельність студентства та викладацького складу. Пріоритетний розвиток забезпечувався технічним, технологічним, медичним, педагогічним та військовим вищим навчальним закладам. Широкий розмах отримали вечірні та заочні форми навчання, які часом набували характеру поєднання навчальних закладів з промисловими та сільськогосподарськими підприємствами [8].

В останні радянські десятиліття наголос робився на покращення якісних показників, розвиток матеріально–технічної бази та соціальної сфери вищої освіти при практично стабільному контингенті студентства. Водночас, спостерігалися тенденції до надмірної уніфікації змісту освіти в різних навчальних закладах, підсилювалась ідеологізація навчально–виховного процесу, зростали формальні вимоги до кваліфікації професорсько–викладацького складу, бурхливо зростав обсяг науково–дослідних робіт та чисельність науково–допоміжного персоналу [8].

Постанова Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення вивчення іноземних мов» від 27 травня 1961 закріпила курс на практичне вивчення іноземних мов, і внесла серйозні зміни у всю систему поширення мов в країні. Було намічено створити нову єдину систему навчання іноземних мов, від дитячого садка до курсів після закінчення вузів, які надавали б можливість постійного вдосконалення знань з мови. 10 листопаді 1966 року в старших класах шкіл і в вузах

були введені факультативні заняття іноземними мовами за вибором учнів, які сприяли розвитку індивідуальних здібностей та інтересів студентів [6, с. 106].

Характерними рисами періоду 70-х і 80-х XX в. є розширення досліджень і їх високий рівень по методиці навчання іноземних мов, саме в ці десятиліття рівень методики навчання як науки значно підвищився. Починаючи з середини 80-х років в зміст навчання проникають лінгвокраїнознавчі знання, а також знання про способи найбільш ефективного оволодіння мовами. Таким чином, до початку 70-х років вітчизняна методика навчання іноземним мовам отримала значні можливості вдосконалення [6, с. 106].

Відповідно, в системі навчання іноземних мов відбулася в XX столітті подальша диференціація методів і прийомів навчання залежно від цілей і планованих рівнів володіння іноземними мовами, від особливостей контингенту учнів, умов навчання, а також від специфіки досліджуваного іноземних мов і культури. В системі навчання іноземних мов зменшилася і змінилася роль теорії граматики, увійшов принцип комунікативної спрямованості, зросла роль взаємодії і мовної активності студентів [7, с. 222].

Мета навчання іноземним мовам у вищих навчальних закладах у 1970-і рр. на морських спеціальностях спрямована на оволодіння мовленнєвою компетенцією з іноземної мови для спілкування в усіх основних сферах людської діяльності. При цьому відповідна увага повинна приділяється навчанню мові спеціальності, іншими словами, – для спеціальних професійних цілей [6].

Загалом застосовувалось кілька методик викладання іноземних мов : перекладна, граматико-перекладна, змішана і натуральна - акцент в навчанні на усному мовленні, мінімальне звернення в ході навчання до рідної мови. Рання радянська методика вивчення іноземних мов у ВНЗ була двомовною : ведення уроків і сам навчальний матеріал супроводжувалися поясненнями рідною мовою (наприклад, граматичні правила пояснювалися по-російськи), була велика кількість вправ переказного характеру, основний акцент робився на читанні та писемного мовлення (методика Г. М. Уайзер).

Пізньорадянська методика фактично стала одномовною по веденню занять і навчальних матеріалів, вона включала більше вправ одномовного лінгвокультурного характеру, більший акцент робився на усне мовлення і слухання (методики Е. І Пассова, А. П. Старкова, Г. В. Роговий і ін.).

У пізньорадянської підручниках було ще безліч текстів з лінгвокультурного поясненнями, російсько-англійськими паралелями, з описом подій, в яких наша історія і наші культури перетиналися, тобто подій, актуальних для обох країн. У пострадянський період, з переходом на західні підручники і програми, ця традиція була остаточно втрачена, навчання стало одномовних і монокультурні.

Як засвідчує аналіз багатьох вітчизняних і зарубіжних науково-педагогічних джерел, концепція освіти 1970-х рр. ґрунтувалась на компетентнісному підході у навчанні майбутніх фахівців. Науковці погоджуються, що формування професійної компетентності у знаннях іноземної мови повинно бути спрямоване на забезпечення ним таких основних функцій: письмової та (або) усної комунікації, у різних (або певних) сферах суспільної діяльності; застосування методів збирання та оброблення інформації [98].

Особистісно-орієнтовний підхід у вивченні іноземних мов 1970-х рр. опирається на такі основні положення : студент завжди є суб'єктом, а не об'єктом навчання; основна мета навчання, окрім засвоєння необхідних знань, умінь та навичок, розвиток особистості, як суб'єкта діяльності і соціальних стосунків [110].

У 70-90 –тих роках, на важливості індивідуального, особистісного підходу до формування особистості наголошували в своїх працях: В. О.Сухомлинський, І. С. Кон, А. В. Петровський. Сучасні позиції щодо утвердження особистісного підходу в освіті знаходять наукове відображення в роботах Г.О. Балла, І. Д. Беха, О. В. Бондаревської, С. У. Устименка, М. Н. Костікова, В. Г. Кременя, В. О. Моляко, О. М. Пєхоти, А. А. Плігіна, Є. С. Полата, О. І. Пометун, В. В. Рибалки, А. Я. Савченко, С. О. Сисоєвої, О. В. Сухомлинської, Т. М. Титатренко, І. С. Якиманської та багатьох інших вчених [4, с. 119].

Під час реалізації організаційно-діяльнісних підходів до професійної підготовки, що мають на меті формування моральних цінностей, студент виконує певний алгоритм навчальних дій, який полягає у таких завданнях: матеріал відбирається з урахуванням його ціннісного змісту; цілі та завдання визначаються для орієнтації підготовки на інтеграцію освітнього та ціннісного компонентів; установлюється формат аудиторних і самостійних занять та завдань; відбираються конкретні перекладацькі засоби, прийоми і види діяльності; аналізуються потреби студентів [1, с. 116].

Метою навчання іноземній мові є оволодіння іноземною мовою як засобом комунікації для успішного виконання подальшої професійної діяльності [1, с. 124]. В даному випадку йдеться про комунікативність як основний компонент навчання, що визначає кінцеву мету навчання іншомовного спілкування – набуття студентами комунікативної компетенції в усному і писемному мовленні, тобто здатності міжкультурного іншомовного спілкування в залежності від конкретної ситуації. Наведені обставини роблять актуальним розвиток навичок роботи зі словником, що сприяє формуванню іншомовної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей, тобто вміння правильно використовувати іноземну мову у відповідних реальних комунікативних ситуаціях.

До основних принципів процесу вивчення іноземної мови належать:

1. Гуманізація виховання – пріоритет завдань самореалізації особистості студента, створення умов для вияву обдарованості і талантів, формування гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої.
2. Науковий, світський характер навчання.
3. Єдність національного і загальнолюдського – формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; володіння українською мовою, використання усіх її багатств і засобів у мовній практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбанням світової культури. Демократизація виховання - розвиток різноманітних форм співробітництва, встановлення довіри між викладачем і студентом, взаємоповага, розуміння запитів та інтересів студентів.
4. Пріоритет розумової і моральної спрямованості змісту навчання і виховання.
5. Поєднання активності, самодіяльності і творчої ініціативи студентів – з вимогливим керівництвом викладача.
6. Урахування індивідуальних, вікових особливостей студентів у навчально-виховному процесі [3, с. 108].

Висновки та перспективи досліджень. Отже, можемо стверджувати, що незважаючи на те, що в ході вивчення іноземної мови увагу студента концентрується насамперед на формальну сторону навчання, відбувається акультурація (окультурення), або інкультурація, засвоєння іноземних лінгвокультурем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи [Текст]: Підруч. за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 384 с.
2. Ляховицкий М. В. Методика преподавания иностранных языков [Текст]: [учеб. пособ. для филол. фак. Вуз.] / М. В. Ляховицкий. — М.: Высш. школа, 1981. — 159 с.
3. Миролюбов А. А. История отечественной методики обучения иностранным языкам / А. А. Миролюбов. М: Ступени, Инфра-М, 2002. — 446с.
4. Найденова Н. С. Прямой метод обучения иностранным языкам / Н. С. Найденова // Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальность, 2008, № 3. — С. 119- 122.
5. Особистісно-орієнтований підхід до формування особистості майбутнього кваліфікованого робітника [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.tpal.com.ua/spase/osnnapr/ipto/doc/nauk/1.3.pdf.
6. Ратнер Ф. Л. Преподавание различных европейских языков в высшей школе России: традиции и преемственность/ Ф. Л. Ратнер // Глобализация и национальная самобытность. Форум языков «Ежегодник». – Казань: Экоцентр, 2004. – С. 102–108.
7. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М., 2003. – 596 с.
8. Фіннінков Т. Загальний огляд системи вищої освіти України www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_333_ua_hegfv.doc

PHILOLOGY

GENDER LEXICON MATERIALS OF GEORGIAN LANGUAGE

PhD Gitolendia T.

Georgia, Tbilisi, Sokhumi State University

Abstract. *Georgian language has not been studied monographically in the context of gender. Our work is the part of the systematic research, which has been launched in the context of gender in Georgian language.*

Georgian language does not have categories of grammatical gender and class. Study of language in the context of gender means description of nominative system and analysis of it afterwards, we begun research of Georgian language in the context of gender from describing lexical material which has gender context. Language material of gender context consists of more than 3300 words and phrases and about 150 idiomatic units. The accomplished proceedings are a precondition to creation of the first gender dictionary of Georgian language. Lexicographical description of gender gives us an opportunity to summarize and comprehend the language in the context of linguistic gender studies; it would also facilitate a new branch of the linguistics in Georgia.

The article is prepared on the basis of the Young Scientists grant of the Shota Rustaveli National Science Foundation (#YS15_2.6.2_25).

Keywords: *Georgian vocabulary, Georgian language gender dictionary, gender vocabulary of the Georgian language.*

Main Part. As it is commonly known, gender linguistics explores two main subjects. Those are:

– *Gender representation in the language:* nominative system, vocabulary, syntax, sex category and such kind of subjects. Goal of this kind of approach is to describe and explain the designation of women and men in the language.

– *Speech and communication behavior of women and men:* written and verbal behaviors of female and male sex. Their strategy and tactics of communication. How representatives of opposite sex talk and what kind of linguistic mechanisms are the basis of this process. Language phenomenon which is linked with differences of language bearers of opposite sex. What/which context constructs gender and how social factors affect this process (Kirilina, 2005).

Georgian language has not been studied monographically in the context of gender. Many aspectsare left unprocessed. Our work is the part of the systematic research, which has been launched inthe context of gender in Georgian language. It is dedicated to manifest lexical paradigm inGeorgian language. Language material of gender context obtained by us consists of more than 3300 words and phrases and about 150 idiomatic units. Empiric material which have been obtained during 2 years' period is a precondition for creation of Gender dictionary of Georgian language. The article is prepared on the basis of the Young Scientists grant of the Shota Rustaveli National Science Foundation *(#YS15_2.6.2_25).*

Representatives of feministic linguistics distinguish 11 semantic groups according to gender marker:

1. sex
2. age
3. blood / law relations
4. marital status
5. interpersonal relationships
6. national and ethnic affiliation
7. profession or business image
8. social affiliation
9. sexual orientation
10. qualitative index
11. place of living

(Kipiani, 2010, pg. 441).

Listed semantical categories are established on the basis of European languages studied in the context of gender, which has grammatical gender category unlike Georgian language. *Georgian language does not have categories of grammatical sex and class.*

One of the lexical group which depicts male and female, their social status is confirmed in the verbal language, literary Georgian language and its dialects. On the assumptionthat study of language in the context of gender means description of nominative system andanalysis of it afterwards, we begun research of Georgian language in the context of gender fromdescribing lexical material which have gender context.

Literary and dialectic lexical material obtained by us (more than 3300 lexical unit and phrase) *is broken down to the following 17 semantic categories:*

1. *Sex* (woman, female, lady, wife… boy, man, male, gentleman…).
2. *Age* (girl, elder woman, gammer… gaffer, elder man, boy…)
3. *General vocabulary for both sex* (human, young, newborn…)
4. *Blood or law relation* (mother-in-law, step-mother, uncle, brother-in-law…)
5. *Male and female names* (Gvritia (< meaning "dove"), Phiso ("Kitty"), Gela ("Mgela"-meaning "Wolf"), Datvia (meaning "bear"). Personal names for both sex: Guguli (meaning Cockoo), Minino (meaning sparrow-hawk), Nukri (meaning Fawn)…)

Observing Georgian personal names shows us masculine and feminine characteristics of Georgian culture and daily life as well as gender stereotypes. Anthroponyms actually affirm that common noun (appellative) was gaining new functions at the initial stage of formation of anthroponyms in the language. This was taking place in case of naming a male as well as female. Gender balance was kept equal to some extent, although there were cases of gender inequality as well, because the noun for male name was chosen on the basis of physically strong animals. Observation of anthroponyms gives us a basis to state that Georgian language like other languages uses words mainly presenting power for male personal names, like ethnonyms, geographical names and names of mighty animals. Whereas female names are more "tender" (Kurdadze, Ruseishvili, 2004. Gitolendia, 2016).

6. *Form of address, including taboo address* (Miss, Mister… off-limits: hey you!...)
7. *Marital status:* (bachelor, single, old maid, married, widowed, divorced, marriageable, nubile…)
8. *Social affiliation* (the lady (privileged female), "Beka" (wife of the lord, like The Lady), "Kneina" (Countess, wife of an earl), maid (servant lady), lady… gentleman, prince, "Sephetsuli" - son of a tsar…)
9. *Sexual orientation* (hermaphrodite, gay, lesbian…)
10. *Profession or business image:* monk, nun, midwife, nanny, ploughman (< a person, who works on the ground and follows the plough during the ploughing), deacon…).
11. *Interpersonal relationships, words and phrases expressing social behavior:* (spouse (female), consenting party (female), sweetheart, best half, girlfriend, boyfriend… to get married, engagements, to marry, to unite, to love-match, to wed…)
12. *Qualitative index of female and male:* voluptuous, childless, beautiful, tom-boy (bold woman, over-lively), brave, womanizer…
13. *Double notion composites* (uncle-and-aunts, boys-and-girls, brother-sister, mother-father, man-and-woman…)
14. *Morphologically differentiated sex* – The dictionary created by Sulkhan-Saba Orbeliani back in 17th century, represents one group of words where female sex is morphologically differentiated: man-man**a**, (*like in Spanish: el – ell**a**. or in Russian он-он**а**. Translators note.)*mephe – meph**a**, (*regin-regin**a**. Translators note*), monazoni – monazon**a** (monk/nun), mokhutsebuli – mokhutsebul**a** (elder man/elder woman), kaltsuli-kaltsul**a**, kurivi-kuriv**a**, etc. As it is shown above Georgian language does not have grammatical sex. **a** – suffix used to differentiate female sex was not in compliance with Georgian language nature, but influence from foreign languages (Greek and Russian) it was attempted to be established. Artificially created forms could not establish themselves in the language and now it represents neuter Georgian phenomenon.

In the context of morphologically marked gender differences, one of the Georgian last name's group is very interesting to observe: Chala**dze** – Chala**uri** (a woman with maiden name Chaladze would be Chalauri after marriage – *meaning "coming from Chaladze"-TN).* Ghlonti – Ghlonti**phkhe** (a woman with maden name Ghlonti would be Ghlonti**phkhe** after marriage) (Kobakhidze, 1987; Kurdadze, 2012). These differences are only confirmed in dialectical and verbal speech.

15. *Gender vocabulary determined by Georgian traditions* ("Alob" book (provincial language: an agreement between fiancé and the bride-to-be before the marriage), "bride-show" (provincial language: fiancé visits bride-to-be), "returning home"(prov.: when married woman is

staying in her parents' home), Carrying "gideli" (vintage basket) – (marriage rule of Phshavi: when fiancé and bride are visiting bride's parents with gifts), "giving hand" (prov.: first arrangement of male and female parties on their marriage)…

16. *Gender defined adverb* (cattle shed, parish, house with eaves, hut (place for woman in labor and when menstruating), "deduleti" ("off mother" - mother's home), "kedloi" (prov.: a place at the house wall where there are chairs and women with handcraft are sitting), "tsolouri" ("off wife", family of wife's parents)…)

17. *Time expressed with gender:* "adam koko" (aged person, of Adam's age), "of Adam's period" (very old), "of Adam's age" (very old, elderly), "of Adam's year" (of a long time, old, elderly)…

Lexicographical description of gender helps us record the vocabulary of certain direction. The material gives us an opportunity to comprehend and make conclusions on perception of language and language speaker's in the context of linguistic gender studies. Vocabulary material obtained by us will play role of the initial source for experts working in different spheres: for linguists, phycologists, ethnologists, experts of cultural studies, social studies, etc., Gathering of lexically evinced gender, its systematization and then publishing will facilitate development of gender researched of Georgian language, as well as this will promote gender linguistics in Georgia as a modern scientific perspective.

REFERENCES

1. Gitolendia T. Features one-gender groups of personal names (given the materials of the Georgian language). SCIENTIFIC ENQUIRYIN THE CONTEMPORARY WORLD: THEORETICAL BASICS AND INNOVATIVE APPROACH. 8th edition. Research articles B&M Publishing San Francisco. 2016. p.109-111.

2. Kirilina A. Tomskaya M. Linguistic Gender Researches. Native Proceedings. Literature, Politics and Scientific Magazine. Issue subject: Society within the language mirror. Magazine issue # 2 (23) 2005. http://www.strana-oz.ru/2005/2/lingvisticheskie-gendernye-issledovaniya . Last day for use 01.10.2017

3. Kobakhidze A. Ratcha Dialectical Vocabulary (materials) drafted by Al. Kobakhidze, Tbilisi, 1987.

4. Kurdadze R. Ruseishvili M. For the Gender Aspects of the Personal Names in Georgian and English Languages. Scientific-Literature Magazine. Georgian Language House, 2004, #4 (12).

5. Kurdadze R. Social and Cultural Aspects of the Modern Georgian Language. Tbilisi, 2012.

6. Kipiani I. Female – linguo-cultural concept. 1st International Scientific Conference "Language and Culture". Proceedings. Kutaisi, 2010. Pages 439-443.

THE INTERMEDIATE ROLE OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE PROCESS OF BORROWING FROM ENGLISH INTO CHECHEN

[1]Candidate of philological Sciences Israilova Luiza Unusovna,
[2]Israilova Larisa Unusovna

Chechen Republic, Grozny,
[1]Chechen State Pedagogical University, associate Professor of the Department of theory and methods of teaching foreign languages
[2]Chechen State University, Senior lecturer of foreign languages department

Abstract. *The article discusses the intermediate role of the Russian language in the process of borrowing of English words by the Chechen language. The aim of the study is to determine the degree of influence of the Russian language in the process of borrowing and development of words of English origin in the Chechen language. There is no doubt about the fact that the Russian language served as the language of interethnic communication in the Russian Federation and has a significant impact on linguistic and cultural processes of the peoples that inhabit it. Being the intermediary language, Russian language, borrows foreign lexemes, which are symbols and reflection of new realities and phenomena for the Russian people, and promotes its intensive usage by the peoples of the Russian Federation.*

The subject of our study is the vocabulary of English origin borrowed by Chechen language through Russian language. The article gives a brief analysis of the characteristics and stages of activation of English loan words in the Chechen language, the dynamics of its penetration, besides the reasons for their use and degree of development were grounded.

We came to the conclusion that the new words do not immediately adapt fully in Chechen language, it requires some time and this is due to the fact that the semantic value of the majority of borrowings is precarious and takes on new connotations. Entering the Chechen language the word of English origin are adopted primarily to the rules of phonetics and morphology of the Russian language and often store them in the Chechen version.

Keywords: *Anglicisms, indirect borrowing, foreign vocabulary, language contacts, cross-language interaction, intercultural interaction, intermediate language, goal language.*

The Chechen Republic is a multinational region, which is home to over 15 ethnic groups: Chechens, Russians, Avars, Ingush, Kumyks, Tatars, Ukrainians, Armenians and others [3]. In this regard, it is not surprising that the issues of interlingual and intercultural interaction and their influence on the development of the lexical structure of the Chechen language has become more relevant.

The Russian language is the official language of the Chechen Republic, as well as the Chechen language is the interlanguage, the language of instruction, literature, radio, television, etc. [8, p. 177]. The dominant language of teaching in the institutes of the Chechen Republic is Russian. It is impossible to imagine that a high-school student can not speak Russian sufficiently, as all the educational and scientific literature used in the process of training is published in Russian. Good knowledge and fluency in the Russian language contributes to the fact that now in the Chechen Republic has considerably increased the number of scientists, famous writers and artists, qualified doctors and teachers.

It is known that the basic linguistic interaction in the Republic is the Chechen-Russian bilingualism. Title Chechens, for the most part, speak both Russian and Chechen languages. In the business conversation, scientific reports, interviews, spoken Chechen of the representatives of the older generation and the youth, their official or personal correspondence along with the native words, the Russian words are always used. Take for example the article from the Chechen newspaper "Daimohk":

«Нохчийн метан ***экзаменна*** *гIоьнна*

Нохчийн ***Республикин*** *дешаран а, Iилманан а* ***министерствон uro****k95.ru* ***порталехь*** *зорбанеяьхна ОГЭ-н нохчийн маттехула дIаяларна гIоьнна лерина йолу* ***демонстрационни*** *кепаш.*

Нохчийн маттехула ОГЭ дIаяла дезачийн аьтто хир бу лакхахь хьахийначу ***порталехь*** *«ОГЭ по чеченскому языку» аьллачу (ссылкехь) тIетовжийлехь шена оьшург схьаэца.*

Министерствон *urok95.ru проект лерина ю дуьненчохь болчу нохчашна, шайн къоман мотт Іамон лаам хилахь, гІоьнна аьлла. Школашкарчу 1–11-чуй* ***классашкахь*** *нохчийн меттан* ***программица*** *хІоттийна ю лакхахь юьйцу курс.*

Сайт хІора дийнахь бохург санна FUIIHD ***форматехь*** *йолчу* ***видеоурокашца*** *тІеюзуш ю.* ***Видеоурокаш министерствон студехь*** *кечъеш ю нохчийн меттан а,* ***литературин*** *а говзанчаша-хьехархоша дакъа а лоцуш.*

ХІора ***видеоурок*** *белхан тІедахкаршца чекхйолу.* ***Тесташ*** *кхочушйича дешархочунна хуур ду шена мел, хІун Іемина.*

Оцу ***сайта*** *тІехь* ***регистраци*** *йиначеран шайн* ***кабинета*** *чохь (****личный кабинет****) ган аьтто хир бу нохчийн маттехула долу шайнхааршмел ду».*

(«Даймохк», №130, 09.12.2016).

The aim of this paper is to describe the English contribution to the vocabulary of modern Chechen. This study treats a relatively untouched area of investigation. In this paper we italicized the words borrowed, at first glance, from the Russian language. But having studied them in more detail, we came to the conclusion that there are only three primordially Russian words: *ссылка, урок, личный.* The rest of the words are indirect borrowings had passed into Chechen through the intermediary Russian language. For example, the word *экзамен* (engl.*exam*). Scientists propose two theories according to which the word entered the Russian language. In one version, the word exam is borrowed from the Polish language in the beginning of XVIII century – Pol. *egzamen*. According to another version, its etymology goes back to German – *Examen* (test).

The word *министерство* (Engl. *Ministry*) comes from the Latin *ministro* (serve, manage); *демонстрационни* (Engl. *Demonstrational*) - from Latin *demonstratio* (demonstration); *класс* (Engl. *class*) - from Latin *classis*; *видео* (Engl.*video*) - from Latin *video* (look, see); *регистраци* (Engl. *registration*) – from Latin *registrum*, *программа* (Engl. *programme*) - from Greek *programma* (declaration, decree); *студи* - from Italian *studio* (workshop of an artist, sculptor); *курс* (Engl. course) – from French *cours*. The word *кабинет* was borrowed from the Russian language through German - *Kabinett*, the German language borrowed it from French *cabinet*. The other borrowed words we've mentionened in the above article are anglicisms: портал [Russ. *портал* ← Engl. *porta*], *сайт* [Russian. *сайт* ← Engl. *site*], *тест* [Russ. *тест* ← Engl. *test*].

It should be underlined that in recent decades the Russian language has been enriched with borrowed English words, but the new vocabulary entered the other languages of the Russian Federation through the Russian language. And the Chechen language is no exception.

Long-term economic, political, trade and cultural relations with various Nations contributed to the fact that foreign words, "belonging to different historical eras and derived from different languages: Persian, Turkic, Arabic, Georgian, Ossetian, Russian, and others" [8], were added to the Chechen language [8].

The active process of borrowings from Russian into Chechen began in 1938 and with the beginning of alphabetization, which was based on the Russian graphics, promoted the development of the literary Chechen language. "The Chechen and Ingush literary languages were developed in the Soviet era, although there were some attempts of their alphabetization long before the revolution" [14, p. 9].

During that period of time, the process of enrichment of the Chechen vocabulary with the Western European words, especially English words, through the Russian language began. So Russian acted as the intermediary language. A. G. Matsiyev pointed out, that "Chechen borrows foreign words through Russian as the proper Russian words, without the definition of the source of borrowed foreign words" [8, p. 107].

The main reason for large-scale foreign borrowings during the Soviet period was lack of language devices, particularly, in the field of terminology and, it was Russian which completed it. "However, the intensity of socio-economic, political changes stimulated large numbers and others words-names of Russian language" [9, p. 162].

In the 20-30-es of the previous century, the foreign words appeared in Russian and by means of it in Chechen used to reflect the country events and changes: the social and linguistic contacts of the Soviet state with the United States of America, the process of industrialization, technical and scientific inventions, discoveries. For example, anglicisms: *комбайн [Rus. комбайн – Eng. combine]; трамвай [Rus. трамвай - Eng. tramway: tram (car) + way (road)], трактор [Rus. трактор – Eng. tractor]*.

In the second half of the twentieth century the process of internationalization, scientific and technical progress dominated in the Soviet society. L. P. Krysin said that "the change of state, a revaluation of many social values, the orientation to the West in the fields of economy, politics, culture, sports, trade, fashion, etc. — all these processes and trends run in the Russian society in the

second half of 80-th — 90-th of the XX century, were the unconditioned stimulus that facilitated the intensification of the process of borrowing and usage of English words" [6, 185]. That time the Chechen language was enriched by anglicisms from a variety of fields via Russian, which was as some sort of retranslator of them. Below are listed borrowings in several spheres where English influence had been strongest:

– technique: (*бульдозер* [Rus. *бульдозер* – Engl. *bulldozer*], *грейдер* [Rus. *грейдер* – Engl. *graider*];

– politics: *бойкот* [Rus. *бойкот* - Engl. *boycott*], *блокада* [Rus. *блокада* - Engl. *blockade*], *митинг* [Rus. *митинг* - Engl. *meeting*], *репортер* [Rus. *репортер - Engl. reporter];*

– economy: *экспорт* [Rus. *экспорт* - Engl. *export*], *импорт* [Rus. *импорт - Engl. import];*

– construction and a architecture*: парк* [Rus. *парк* - Engl.*park], коттедж* [Rus. *коттедж* - Engl.*cottage*], *сквер* [Rus. *сквер* - Engl. *square*];

– militarism: *танк* [Rus. *танк* - Engl. *tank*];

– sport: *волейбол, баскетбол* [Rus. *баскетбол* – Engl. *basket-ball*], *футбол* [Rus. *футбол* – Engl. *football*], *бокс* [Rus. *бокс* – Engl. *box*], *чемпион* [Rus. *чемпион* – Engl. *champion*], [Rus. *старт* - Engl. *start*] и др.*;*

– clothing: *джерси* [Rus. *джерси* - Engl.*jersey*], *пижама* [Rus. *пижама* - Engl. *pyjamas*], *пиджак* [Rus. *пиджак* - Engl.*pea-jacket*], *вельвет* [Rus. *вельвет*-Engl.*velvet = бархат*], *свитер* [Rus. *свитер*- Engl. *sweater*], *джинсаш* [Rus. *джинсы* ← Engl. *jeans*] и др.

The English words are so firmly entered the language of titular Chechens that they are hardly to be classified as borrowed.

1.Chechen: *«Хьалхара тIом дIабирзича Фатимас шен гайтамна тиллина цIе «ЕллагIала» аьлла яра. Ткъа хIинца книгийн графика «ДIаяханчу замане* ***трамвай****» аьлла ю» («Даймохк», №45, 21.04.2016).*

Russian: *«Послевоенная постановка Фатимы называлась «Мертвый город». А теперь книжная графика называется «****Трамвай*** *в прошлое».*

English: *"The post-war performance of Fatima was called "Dead city". Now, book illustrations are called "* ***Tram*** *in the past".*

2. Chechen: *«Царна тIаьхьа меллаша йогIуш хуьлу, тIаьхьа гIудалкх тесна, сийна* ***трактор****. Зударша схьалахьийна нехаш тIеюттуш кхин белхалой хуьлу» («Даймохк», №126, 25.11.2016).*

Russian: *«За ними медленно едет синий* ***трактор*** *с прицепом. Мусор, который собирают женщины, загружают другие рабочие».*

English: *«The blue* ***tractor****-trailer slowly follows them. The garbage, which is collected by women, was loaded by the other workers»*

3. Chechen*:«Советийн заманан* ***комбайнашка****, царна тIехь комбайнераша мел къахьегарх а, цабало и болх», – дуьйцу Мусас» («Даймохк», №8, 02.08.2016).*

Russian: *«****Комбайны*** *советской эпохи, сколько бы ни бились на них* ***комбайнеры****, не справляются с этой работой»- рассказывает Муса».*

English: *«In spite of all exertions of combine drivers* ***combines*** *of the Soviet era fell down on the job - says Musa».*

All of the above words denoting things and phenomena are relevant in everyday life of the Chechens. It is known that "the concept touches upon important spheres of human activity, the word designating this concept, of course, becames practical and useful" [12]. This phenomenon also occurs in the absence of the corresponding analogue in the language-recipient. "And according to the laws of the market, if there is no local language proposal, the demand is met by the language import» [7, p.23].

The XXI century is the century of intensive growth of cultural and linguistic contacts, active migration and tourism development [11]. Since the beginning of 2000-s a new era of mass information society started.

M. Styblo underlined that words are extended through a network of borrowings, that’s why it is important to specify which languages should be considered as one donor [13]. "For rapid transmission and exchange of information at various levels English is actively used as a language of international communication. Due to lexical lacunarity the modern Russian language is filled with anglicisms, fuctioning in different areas of activity" [2, p. 87].

“Borrowings reflect the cultural influence of one nation on another and are fixed, as a rule, in those spheres of activity which used to be high- prestige by the native speakers” [1, p. 249]. In assessing the English loanwords of the beginning of the XXI century, we came to the conclusion that during that period the Russian, and then and Chechen languages borroved, mainly,the terms associated

with the socio-political life, technology and economics: *эксклюзивни* [Rus. *эксклюзивный* ← Engl. *exclusive*], *электорат* [Rus. *электорат* ← Engl. *electorat*]; *концерн* [Rus. *концерн* ← Engl. *concern*], *консалтинг* [Rus. *консалтинг* ← Engl. *consulting*], *инсайдер* [Rus. *инсайдер* ← Engl. *insider*], *аудит* [Rus. *аудит* ← Engl. *audit*], *брокер* [Rus. *брокер* ← Engl. *broker*], *ваучер* [Rus. *ваучер* ← Engl. *voucher*], а*удитор* [Rus. *аудитор* ← Engl. *auditor*], *курсор* [Rus. *курсор* ← Engl. *cursor*], *картридж* [Rus. *картридж* ← Engl. *cartridge*] ets.

The most active distributors of "new words" are the media, by mens of which the new ideology becomes formalized, the impact on ordinary native speakers "at the present time is not limited by any boundaries" [5, p. 39]. Chen Yipin noted that "an important source of expression of the newspaper language, along with spoken elements, industry terminology, IU-tatarami, according to the researchers, is the active use of foreign words" [15, p. 87]. New words don't adapt fully in the Chechen environment, it requires some time and this is due to the fact that the semantic value of the majority of borrowings is unstable and accepts new connotations.

Borrowed anglicisms, mainly, save their phonetic image in Russian, and then in the Chechen language, for example: *outsider, badminton, badminton, bachelor, marketing, jury, hobbies etc.*

It should be noted that there is a number of Chechen and English sounds which are presented in the phonetic system of both languages, but missing in the Russian language, such as: Chech.. *[дж]* – Engl. *[d3]*, *Chech.. [э]* – Engl. *[æ].* Besides, there is a marked aspiration in Chechen and English obstruent consonants: Chech. [x] – Eng. [h]. Despite the presence of these sounds in the Chechen language, their pronunciation cause difficulty for learners of English at an early stage. So, for example, *jackpot* is pronounced Chechens as Russian *жек –пот*, *Жейн* instead of Jane (the sound [d] is omitted) etc. Although the Chechen phonetic system contains the analogue of the English sound [h], native speakers often pronounce it in borrowed words as in the intermediary language, that is, in the Russian language [г]. For example, *гандбол* instead of *handball*.

Some English borrowings, e.g., nouns, subject to the rules of grammar of the Chechen language, acquire specific class and case in the language-recipient [4]. Например:

Sing. число PL. число
Nominative. *адаптер адаптераш*
Genitive. *адаптеран адаптерийн*
Dative. *адаптерна адаптерна*
Ergative. *адаптеро адаптерша*
Ablative. *адаптерца адаптершца*
Substantial. *адаптерах адаптерех*
Local. *адаптере адаптершка*
Equative. *адаптерал адаптерел*

A number of English words-nouns, submitted with the Chechen grammar, form the plural form obtain Chechen endings. For example, *донор [Rus. донор ← Engl. donor]* borrowed from English has the form *донорш* in the plural. The ending – *ш* is an indicator of the plural in Chechen.

There is a completely different situation with borrowed or derived from English adjectives and verbs also came into Chechen through Russian. For example, the English noun derived from *a donor*, adjective *донорски;* the verb *нокаутировать дан,* derived from the anglicism *knock out.*

It is beyond argument that the Russian language through which the word entered into the Chechen language influenced on it. When adjectives formed the Russian adjective suffix – *ск* used: Chech. *донорски* – Rus. *донорский.*

Chechen: *«– Билгалъяккха хьакъ ю кхушарахь 4-чу мартехь кхочушъян йолийна йолу Ерригкавказан «ДагтІерадагтІе» цІейолу* ***донорски*** *эстафета, – дийцира министра. – Шайн лаамехь цІий даларан гІуллакх шордархьама тхан министерствос а, цІий даларан станцис а вовшахтоьхна ю иза» («Даймохк», 14.11.2013).*

Russian: *«-Надо отметить начатую 4 марта этого года Общекавказскую эстафету «От сердца к сердцу» - рассказывает министр.- Наше министерство и станция переливания крови организовали ее с целью распространения* ***донорства****».*

English: *"-We should mention the Caucasian race "From heart to heart, took place on the 4th. of March this year, " says the Minister.- Our Ministry and the blood transfusion station organized it for prevalence of* ***donation****".*

The verb *сканировать дан*, borowed through Russian, remains the root of the language-donor and the verbal suffix – *ать*, which is characteristic for the Russian language, but the Chechen auxiliary verb – *дан* - should be added to the *b*orrowed stem.

Chechen: *«Махлелоран павильонашна хьалха дIахIиттийначу машенийн регистрационни номерш мобильни телефона нкамерца* ***сканировать*** *а еш чекхбевлла районан суьдан пурстоьпаш» (газ. «Даймохк», 10.03. 2016).*

Russian: *«Судебные приставы* ***отсканировали*** *на мобильных телефонах номера машин, которые стояли перед торговыми павильонами».*

English: "*Bailiffs are* ***scanned*** *on mobile phones the number of machines parked were parked in front of shops".*

Consequently, we came to the conclusion that the Russian language serving as an intermediary language, accepted words denoting new for the Russian human realities and phenomena, and promotes them among other nationalities living in our country. The Chechen language, where the Russian language plays a crucial role in the borrowing of English words and their development, is no exception. The paper indicates that English foreign words borrowed by Chechen by means of the intermediary Russian language are mainly English in origin.

REFERENCES

1. Benson M. English loanwords in Russian//Slavic and East European Journal. – 1959. – V.3. - P. 248-267.
2. Dolgova T. V. To the issue of the English borrowings in the modern Russian language// The world of science and art: issues of Philology, art history and cultural studies. – Novosibirsk: Association of scientific workers "Siberian academic book". – 2015. - №44. – P. 86-91.
3. Zherebilo T. V. Linguistic status in the context of bilingualism.- Nazran: Kep, 2016.
4. Israilova L. U. English vocabulary in the Chechen language (adoption and development). – Grozny: Publishing house of the Chechen state University, 2013. – 196p.
5. Kondratyeva O. N. "Dictionary of political terms in the media" as a new lexicographic product //Vestn. of the Tomsk State University. Philology. - 2016. - № 6 (44). - P. 38-49.
6. Krysin L. P. Russian word, native and borrowed: studies in the modern Russian language and sociolinguistics. — M: Languages of Slavic culture, 2004. — 888 p.
7. Litvinov Yu. V. About foreign borrowings in the Russian language// The World of Russian word. – 2008. - №. 3. – P. 23-28.
8. Matsiyev A. G. Essays on lexicology of the Chechen language. – Grozny, 1973. – 347p.
9. Ovkhadov M. R. Sociolinguistic analysis of the development of Chechen-Russian bilingualism. – Grozny, 2007. – 204p.
10. Ovkhadov M. R., Shamileva R. D, Yakhyaeva A. A. Language situation in the Chechen Republic. Nazran: Kep, 2016. -176p.
11. Piller M. Linguistics and Intercultural Communication. - Language and Linguistic Compass. – 2007. - № 1/3 – P. 208–226,
12. Svirenkova, G. A. Anglicisms in modern Russian language [Mode of access: www.ival.1september.ru/articles/410377/]
13. Styblo Jr. M. English loanwords in modern Russian language. - Chapel Hill, 2007.
14. Chentieva M. D. History of the Chechen-Ingush written language. – Grozny, 1958. – 86 p.
15. Yipin H. Foreign borrowings in the modern Russian language// Vestnik of the Novosibirsk state pedagogical University. – 2015. - №.4. – P. 85-91.

Работа выполнена при финансовой поддержке внутривузовского гранта Чеченского государственного педагогического университета на инициативное научное исследование

Work is executed with financial support from the Chechen State Pedagogical University intramural initiative scientific research grant

ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ: МАЛА ПРОЗА МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

докторант Жиленко І. Р.

Україна, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Abstract. *The article deals with the genre and thematic vector of the short prose of the Ukrainian emigrant writer Vasyl Koroliv-Staryi. It is to be noted that the author's works are based on realistic traditions with a wide usage of motives of Ukrainian and world folklore. The main genres in his work are fairy-tales and short stories. The themes of his works, written for both young and adult reader, are being considered in various aspects (school life, relationships between children and adults, religious issues, liberation struggle etc.); however, the subject of child upbringing is a dominant one. Some of the stylistic features, highlighted in the present article are psychologism, didacticism, philosophy, humor, and expressive means. It is summarized that creativity of the distinguished master of the word is promising for further academic research.*

Keywords: *V. Koroliv-Staryi, short prose, fairy-tale, story, education, psychologism, didacticism.*

Останнім часом в українському літературознавстві з'явилося багато нових імен митців, які за радянських часів були викреслені з історії літератури. Один із них – Василь Королів-Старий (справжнє – Василь Костянтинович Королів; інші псевдоніми – В. Диканський, В. Старий, В. Д. Подорожний та ін.; 1879–1943), письменник, художник, перекладач [11].

Народився на Полтавщині. Батько був православним панотцем і одночасно вчителем реальної гімназії в Полтаві. Навчався майбутній письменник разом із Симоном Петлюрою в духовній бурсі. Закінчив духовну семінарію (1901) і Харківський ветеринарний університет (1904). Ще в дитинстві Василь вирішив стати письменником, і перші спроби пера почав уже в 14 років. Полюбляв творчість Т. Шевченка і М. Гоголя. У 16 років видавав у семінарії часопис «Плахта». Перше оповідання надруковане у петербурзькій газеті «Сын отечества», після чого його запросили співробітником на постійну роботу. Повернувшись до Києва, співпрацював у численних виданнях, зокрема «Рада», «Хлібороб», «Засів», працював також як театральний критик при театрі М. Садовського, виготовляв календарі, складав словники, видавав брошури про догляд за тваринами, був автором підручника «Скотолічебнік». Під час революції – редактор «Книгаря». У складі дипломатичної місії УНР 1919 року Королів-Старий виїхав до Праги, де й залишився. Працював викладачем в Українській господарській академії в Подебрадах під Прагою, перекладав з англійської, чеської, словацької мов. Займався в останні роки життя малярством [10, с. 5–7; 13].

З ідеологічних причин довгих сімдесят років його творчість забороняли в Україні, навіть згадки про Королева-Старого не допускалося. Ось як у 1966 році писала американська газета «Свобода» в замітці з красномовною назвою «Літературна газета» боїться подати, хто був чоловіком Наталени Королевої»: «Українській пресі під чоботом московсько-большевицького насилля не вільно навіть подати правдивих даних про письменника» [9, с. 1].

У книзі спогадів Королева-Старого «Згадки про мою смерть», випущеної в Торонто 1961 року, міститься передмова, в якій автор, Олександр Мох, посилаючись на спогади о. І. Назарка і самого В. Королева, розповів про життя й творчість «цієї гарної людини». Він писав: «Василь Королів належить до плодовитих письменників. Загалом працював він більш як у 50 часописах, видав поверх 100 книжок і брошур, а статей і новел, то й підрахувати тяжко» [10, с. 7]. Передмови до випущених у 90-і роки в Україні збірок казкових оповідань Королева-Старого написали вчені Федір Погребенник і Ростислав Радишевський. Дослідники, звертаючись до юних читачів, зазначали: «Як і ім'я автора, так і його книжка – безперечно цікава і повчальна – до сьогодні були незаслужено забуті»; «…твори написані майстерно, вигадливо, доступно, невимушено» [14, с. 5; 15, с. 3]. Узагальнюючі розвідки про діяльність Королева-Старого як громадського діяча, редактора, видавця, письменника й ветеринара зробили О. Хміль, С. Рудик. Існує ціла низка методичних матеріалів (Г. Дмитренко, А. Костецький, В. Прибєгіна, А. Ситченко, О. Слижук, Г. Чух, В. Шевчук) до вивчення творів шкільної програми. Компаративне дослідження елементів казок у текстах Королева-Старого і Туве Янсона здійснила С. Васюта. Натомість художня спадщина письменника, яку складають

казки, оповідання, драматичні твори, роман залишається майже недослідженою. Невідомі й досі широкому загалу твори, надруковані на шпальтах емігрантської преси. З огляду на це виникає необхідність окреслити жанрово-тематичний спектр малої прози В. Королева-Старого міжвоєнної доби.

Майже всі оповідання, виявлені нами у журналах «Воля» (Відень) і «Нова Україна» (Прага), – гостросюжетні. Головний герой у них – дитина, відтак теми виховання, навчання, стосунків батьків і дітей є головними у творах «Культура» (1920), «Гиндик», «Алілуя» (1921). Тема революційних подій та визвольної боротьби посідає важливе місце у творах «Колєґи» (1921) й «Вікно» (1927), до них примикає оповідання «Топсі» (1923).

Звернемо увагу на ці різні за сюжетом твори, які, ймовірно, мають реальну основу. Вони глибоко психологічні, містять елементи дидактизму й екзистенціальні мотиви. Важливу роль мають автобіографічні елементи. Головний герой оповідання «Алілуя» – маленький Костик, син шкільного вчителя. Найгарнішим, на думку хлопчика, є слово «Алілуя», яким він називає подаровану йому собачку. Хоча батько заперечував, пропонуючи інше ім'я, дитина стояла на своєму, що не сподобалося шкільному начальству, виникла суперечка. Але ця подія була лише приводом позбутися учителя. Пан-отець висловився так: «Єжелі «Алілуя» – блюзнірство, то «Галілей» – зневага до науки!..» [5, с. 188]. Врешті ця ситуація, а ще й природна дитяча цікавість, коли Костик назвав у присутності поважних гостей «совою» отця ключаря, спричинили скрутне становище для усієї сім'ї: Костика вперше в житті били, а татові прийшов наказ негайно переїхати працювати до іншої школи, але найбільшим горем для дитини стало те, що у нього забрали собачку, і Костик за нею гірко плакав. Під час свята виявляються думки представників різних верств населення і стосовно шкільного виховання («…якої доброї науки вони чужих дітей навчать, коли своїх так виховують!»), і стосовно «сепаратизму», і «Шевченкового язика», і «мазепинства». У творі яскраво виражена гуманістична позиція автора, який, втішаючи дитину, водночас захищає його батька, якого часто «безневинно били <…> по найчутливіших місцях його душі» [5, с. 187–188].

Про порядки, що існували у бурсі, дає уявлення твір «Гиндик». Веселий, перший серед учнів другого класу й у навчанні та витівках Бондар в останній день перед початком канікул спочатку розізлив учителя своїм дзвінким співом, потім затіяв гру в «гиндиків». Автор детально розповідає сутність цієї кумедної гри, за яку і постраждав хлопець. Суворі й неуважні вчителі запроторили учня у підвал і забули його там. «Злість, гнів безсилости, розпуку» відчував Бондар, він «товк у двері кулаками, «ліг спиною на підлогу і торохтів, що було сили», ним оволодів божевільний жах. Королів-Старий називає цей підвал «могилою»: «У тій могилі кричала диким голосом та билася головою об стіни самітна, ображена, перелякана дитина» [1, с. 143]. Таке суворе покарання спричинило хворобу та руйнацію дитячої психіки. Лише через рік Бондар повернувся до школи. Але «лишався в затінку, на другому плані. У нього не було жодної вигадливості, творчого натхнення й до того ж, як пам'ятка першої трагедії його життя, лишилася йому замикуватість» [1, с. 144]. Письменник наголошує на складних актуальних питаннях освіти взагалі. Це стосується як несправедливих жорстоких вихователів, так і адміністрації, яка спочатку «сполошилася», але коли дізналися, що постраждалий хлопець – син «вбогої дячківської вдови, якій не було ходів до вищої влади, – заспокоїлась» [1, с. 144].

Відомо, що Королів-Старий любив творчість М. Гоголя, тому в його оповіданнях часто звучать ремінісценції з творами земляка. В оповіданні «Алілуя» поштмейстер на зразок гоголівського героя з «Ревізора» читає листи, тому добре обізнаний, як саме звертаються до вчителя – «вельмишановний», «з глибокою учтою» [5, с. 188]. Бондар із «Гиндика», слухаючи, як вчитель читав «Вія», мріє, потрапивши на канікулах додому, довести всім, що він не боязкий, бо залишиться у церкві на ніч. Хлопчик думає: «Навіть ще було б краще, коли б під той час в церкві лежав мертвяк, бо ж він таки не якийсь там Хома Брут, і жодна панночка його не злякає…» [1, с. 142].

Нетипову тему – вплив цивілізації на вразливу психіку людини – піднімає Королів-Старий в оповіданні «Культура», яке називає «предивною пригодою». Твір містить езотеричні мотиви. Автор застерігає, що варто бути обережним зі словом. Це стосується як отця диякона, батька головного героя, так і інших персонажів. Коли народилася шоста дитина, диякон недобре подумав про своїх дітей: «Лучче б ви вмірали, як нарождаєтесь!» [2, с. 129]. Так і трапилося. Одне за одним протягом короткого часу померли від скарлатини усі діти, крім останнього, Степанка. Хлопчик виявився хворим: «очки якісь баранкуваті, каламутні, як по весні вода у калюжі». Дитина була налякана лікарями, до яких його постійно возили. Тому після пригоди, коли жеребець вдарив його копитом посеред лоба, хлопець злякався і втік від

лікаря. Сховався на дзвіницю, звідти впав, але його встиг схопити маляр, що працював поруч. Довгих сім місяців хлопчик знаходився у сплячці. І в цей час почав підростати, нарешті побачили зміни у ньому: «очі стали розумніші, виблискують». Королів-Старий ставить питання дивовижного світу людської психіки, бо трапилося диво – Степанко видужав. Лікар підсумував: «одного, як по голові чимсь важким телепнути, то він з розумного дурнем зробиться, а цьому ж вийшло навиворіт!». Хлопчик почав старанно вчитися наукам, бо «тільки в шістнадцять років на світ народився!» [2, с. 132–133]. Сусідський хлопчик Павлусь вирішив товаришеві «трохи світа показати, щоб він зазнав тієї, як то по вченому кажуть, культури» [2, с. 134]. Але «тендітні нерви» Степанка не витримали випробування благами цивілізації. Він перелякався. Автор використав емоційну лексику й художні засоби для зображення психічного стану дитини, що нагадує поведінку зляканої тварини: його «ошорошило», злякався «мало не на смерть», «отетерів», «кричить, мов несамовитий», «завив з переляку», почав «тікати, куди очі стоять», «кричить не своїм голосом» [2, с. 135–136]. Павлусь, щоб врятувати товариша від поліції, змушений був вигадати, що він привіз його до лікарні для божевільних. Врешті так і трапилося. Нещасна дитина таки потрапила туди. Письменник ставить полемічне питання стосовно користі /шкоди «культури». Він підкреслює, що не кожна людина, особливо із вразливою нервовою системою може пристосуватися до шуму, гуркоту, натовпу, галасу, метушні, що є ознакою міського середовища. До того ж, це був час, коли «війна почалася й москалів везено» [2, с. 134].

Воєнна тема у поєднанні із езотеричними мотивами є головною і в наступному оповіданні – «Вікно», де «одчайдушні повстанці» воювали з червоними. Коли загинув їхній отаман Сокіл, то соколята билися, скільки вистачило сил, а потім, щоб перепочити, прийшли до схованки. Козаки поїли, розтопили піч і полягали спати. Коли ж уночі один із них проснувся і зрозумів, що в голові у нього стугонить від чаду, а в хатині «темно, як у труні», то розбив шибки. Знадвору потягло холодним повітрям, і він знову заснув. Але вранці, коли хлопці прокинулися, виявилося, що усі шибки цілі. Це диво вояки пояснили таким чином: «…хоча для життя й треба свіжого повітря, але ж часами вистачає й самої віри, що те повітря є, чи… навіть тільки буде!..» [6, с. 189]. Отже, Королів-Старий об’єднав потойбічне й віру в майбутнє в одному сюжеті, залишивши фінал відкритим, а читачеві – головоломку: як же то було там насправді?

Картини початку революції вміщує й оповідання «Топсі», в якому помітні шевченківські мотиви. Цей пес, якого обожнювала генеральша, але не любила прислуга за його капості й називала різними лайливими словами на зразок «шолудива сволоч», спричинив страшний переполох своєю смертю. Тоді, щоб улестити панночку, покоївка запропонувала (на свою голову!) зробити з нього опудало. Сама ж і змушена була везти собачий труп до майстра як раз у той час, коли вибухнула революція: «…ліси запалали червоним вогнем заходу…». Королів-Старий неспроста дав жінці в руки ношу, що мала нестерпний запах, показав, як строката публіка реагувала на нього. Майстер не погодився робити таку невдячну справу в той час, коли «робочий народ святкує свободу». Нарешті, натерпівшись дошкулянь від оточуючих, вона «з неймовірною для себе самої силою шпурнула під одкос шкурятяного куфта» [4,с. 220]. Це, на нашу думку, є ще й символічний натяк – позбутися остогидлого минулого, викинувши його геть.

Початок революційних подій і терору займають чільне місце в оповіданні «Колєги». Автор намагавться примирити різні релігії, тому зводить товаришувати християнина і єврея. Коли розпочалася революція, отець Гермоген, як і всі люди, чекав покращення життя: «Люди хотять читати <…> тепер нові потреби, нові гасла, нові слова» [2, с. 14]. Однак «широкими просторами колишньої російської держави, від холодного Сибіру аж до палкого Криму гуляла політична завірюха», і по людях пішли все страшніші чутки. Орди московських більшовиків йшли на Україну, що лякало людей. Отець Гермоген і Гершко продовжували обговорювати події: «Не иначе, як прийде антихрист…» – «Він уже прийшов!.. бо ж антихрист – не особа, а доба» – «Як – не особа? А Лєнін, а Бронштейн?» [2, с. 16–17]. Королів-Старий наголошував, що політика, якої недавно усі жахалися, «входила в усі шпари життя кожної людини». Розпочалися погроми, палали села. Так через сприйняття людьми різних вір показана страшна картина жахіття революції, руйнації. «Надходить Страшний суд», – говорив отець Гермоген [2, с. 23]. Люди втрачали віру одне в одного. І лише коли головний герой на власні очі побачив, який «страшний розгардіяш» стояв у будинку його колєги, зрозумів, що він помилявся. Гермоген зізнався товаришеві, що хоча кожен усе життя оберігав власну релігію, тепер вони мають об’єднатися заради спасіння. Фінал оповідання відкритий, і це дарує надію, що все ж, можливо, й справді син «востаннє послухає старого батька» [2, с. 27].

Незважаючи на існування серйозних сюжетних творів, все ж найвідомішою у мистецькій спадщині Королева-Старого стала збірка казкових оповідань «Нечиста сила» (1923), написана м'якою лагідною мовою, з гумором і співчуттям. Вона містить вступ, що виконує роль обрамлення, де розповідалося про міжнародний конгрес Невидимої сили, який відбувався на Лисій горі під Києвом у ніч на Івана Купала. Гостями на ньому були як українські Чорти й Відьми, Мавки й Русалки, Лісовики, Упирі, Хухи, так і представники зі всього світу: Диви з Персії, Джини з міста Мазандерана, Пері з Індії, Тролі й Ельфи з Німеччини та Швеції, Ундіни, Сильфи, Гноми й багато інших. Опис підготовки, сяяння квітів, перелік численних гостей із різних країн, – усе це дещо нагадує бал Сатани із роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита», початок якому покладено також у 20-ті роки, що дозволяє говорити про деякі інтертекстуальні зв'язки.

Сама назва збірки ставить під сумнів існування нечистої сили як злого й ворожого. У передмові до першого видання Королів-Старий визначив полемічний настрій своїх казок. Вони знаходяться по інший бік від геніальних творів Данте, Мільтона, Гете, Гоголя, Лесі Українки й численної фольклорної творчості, де головну роль виконували представники «злого духа». Письменник вважав, що не потрібно залякувати дітей, тому справедливо задавав питання: «Навіщо населяти світ у кожному місці ворожими й лихими силами?». Королів-Старий обрав інший шлях – розповідати дітям про ті невідомі сили «як про персоніфіковані сили природи» [12, с. 4].

Книгу «Нечиста сила» можна назвати своєрідною енциклопедією Невидимих сил – так автор називає своїх істот, вони й самі себе такими вважають. Власні думки Королів-Старий вкладає у промову Вія: «…земна повітряна й водяна невидима сила не може далі терпіти кривди та образи від невдячних людей. Бо люди вважають її за нечисту силу, собі ворожу. Вони по-дурному бояться її, наклепують на неї всякі дурниці та небилиці, накидають їй найогидніші вчинки. Вони раз у раз лаються поміж собою найменнями Чортів, Відьом та інших невидимих сил» [7, с. 17–18]. Отже, словосполучення «нечиста сила» вигадали самі люди. Так, переляканий дяк Оверко подумав: «Та це ж мене манить нечиста сила!», бо так «думають усі люди, коли їм трапиться вночі щось незрозуміле, до чого вони не звикли» [7, с. 52–53].

Справжньою нечистою силою у збірці виступають злі й вороже налаштовані персонажі: дід із сокирою («Хуха-Моховинка), злодії, крадії («Вовкулака Хреб», Чортова перечниця»), зла мачуха та хазяїн-кривдник («Літавиця», «Потороча Хрипка»), ліниве подружжя («Злидні»), мисливці («Мавка Вербинка»), лихий заздрісний брат («Мара») та інші. Натомість саме «нечиста сила» (по-людському) виконує, навпаки, позитивну роль – рятує, захищає, радить, втішає, заступається за скривджених, допомагає.

Педагогічні оповідання письменника є важливими як для «дітей різного віку», так і для багатьох дорослих. Із філософських висловів, вміщених у тексти казок, складемо дидактичний цитатник:

«…люди дуже рідко помічають та розуміють чужі сльози...»; «люди взагалі дуже неуважні: вони мало дечого помічають навколо себе»; «а кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!..» («Хуха-Моховинка») [7, с. 31, 33, 38];

«…мертвий не потребує земних розкошів <…> там, де з'являється його справедлива мати Смерть, повинно бути найбільше тихого та щирого жалю, а не фальшивий, гучний, показний розпач...» («Вовкулака Хреб») [7, с. 62].

«…кожна людина, коли вона має горе, стає несправедливою до других й часто ображає зовсім невинних...»; «…завжди так буває, що після лихого приходить добре, а після доброго – знову лихе...» («Літавиця») [7, с. 71, 77].

«Люди завжди радіють грошам»; «А кожне знає, що коли у людини заведеться багато грошей, то не тільки йому кортить погуляти, нічого путнього не робити, але ж хочеться ще бути принаймні бодай зокола паном!» («Злидні») [7, с. 83].

«…на полюванні й добрі люди стають жорстокими, а пролита кров викликає в них лихий запал, що підштовхує їх до вбивства безневинних створінь»; «У людей завше м'якшає серце, коли у них щось ласкаво просить гожа дівчина»; «Коли даєш якусь обітницю, то мусиш її додержати» («Мавка Вербинка») [7, с. 101–103].

«…кого б'ють в дитинстві, той ще більше шкоди робить, та виростає недобрим і суворим»; «коли вже одна людина не любить другої, то вона так і силкується знайти в нелюбові щось погане. Навіть, коли в дійсності того поганого й не буде, то лиха людина щось, мовляв, з вітру вигадає» («Мара») [7, с. 110–111].

«…людям треба не бійки, а спокою, не кулаків, а розуму... » («Дідько») [7, с. 127].

«…всяке діло краще робити гуртом, як самому»; «ми <…> не повинні наслідувати людей, що карають своїх дітей» («Дюдя») [7, с. 150, 162].

«…вбогому завжди швидше допоможе вбогий, як багатий»; «як би тобі не було тяжко в житті, не зроби жодного недоброго вчинку. Ніколи не візьми нічого чужого, ніколи нікому не говори неправди. Знай, що як перетерпиш лихо, — буде добре»; «коли кого міцно любиш, той завжди видається гарним, найкращим на світі...»; «Тільки ж серце чує близьку істоту й без мови...» («Потороча Хрипка») [7, с. 170, 172, 178, 180];

«…кожному живому створінню найдорожче на світі – життя»; «здавалося, що то ж і не їхнє діло, та тільки вже люди: завжди вони втручаються, куди не слід!..» («Рибалчина Русалонька») [7, с. 194, 204].

На сторінках збірки Королів-Старий вміщує й езотеричні погляди: «Невидима сила, розмовляючи межи собою, не вживає слів. Вона тільки думає, а той, до кого вона звертається, бачить всі ті думки. Тому найдовша промова триває всього якусь єдину мить»; «Смерть навмисне переводить з цього світу на той світ тих, кому або ж було тут погано, або ж в близькому часі загрожувала страшна небезпека та горе...» [7, с. 17, 62].

Оповідання-казки містять елементи метаморфози – як у творі «Літавиця» або «Рибалчина Русалка», коли герої перетворюються на птахів. Герой першого твору став жайворонком: «щасливий, повний радощів, напоєний безмежною волею, заспівав Гаврилко дзвінкої пісні, все вище й вище підлітаючи вгору, до неба, до сонця…». А рибалка-козак Іваненко та його вірна дружина, Русалонька з Псла, перетворилися на дві річкових чайки [7, с. 81, 207]. Такі приклади доводять, що невидимі сили, щоб допомогти позитивним персонажам, створили для них комфортні умови для життя у небі, якщо це неможливим було на землі.

Інша збірка Королева-Старого, – «Чарівне намисто» (1937), ймовірно, є продовженням започаткованої Винниченком книги оповідань «Намисто» (1930). І якщо тематика останньої більше торкається саме «хлопчакових» тем і розрахована у першу чергу на них, то перша написана саме для дівчаток. Ймовірно, епіграфом до усієї збірки можна вважати слова карпатського гірського духа: «Невчену дитину треба вчить!» [8, с. 6].

Королів-Старий вибрав цікаву письменницьку стратегію: використовуючи сюжети відомих творів світової літератури, написав за їхніми мотивами дидактичні казки, головні героїні яких – дівчата. Письменник зізнавався, що скористався німецькими, французькими, англійськими, чеськими та іншими переказами відомих казок. Вважаємо, що не лише народні казки, а й твори світової літератури стали йому у пригоді. Так, мотиви повісті «Принц і жебрак» М. Твена відчуваються у казці «Дві Іванки», пушкінська «Казка про мертву царівну і сімох багатирів» – «У лісових розбійників», трагедія «Король Лір» Шекспіра – у казці «Жарт королівни» та інші.

Особливістю збірки Королева-Старого є національний колорит і фольклорна основа, що відгукується у всьому:

– імена (Оленка, Маруся, Іванка, Оксанка, Омелько, Ігор, Попелюшка, Розалька);

– фольклорні й історичні персонажі (Карпатський дух-чарівник Нямеш, швець-чоботар, стара бабуся, злий чарівник, лісові чоловічки, ведмідь із золотою короною, красний пташок; король, пан, гетьман, його слуги, козацький полковник із синами, купець, боярин із дружиною мачуха, старенький дідусь, вдова з трьома дочками,);

– природні об’єкти (блискуча річка, стрімкі гори, байраки, сади, провалля, ущелина, високі скелі, широкі лани, непрохідні ліси);

– рослинний світ (жовті троянди, стара яблуня, розложистий горіх, квіти, бур’яни);

– їжа (сіль, хліб, яйця, цибуля, молоко, м’ясо, вино, мед, пшениця, просо, пшоно, горіхи, мак);

– одяг (чоботи з високими халявами, красні шовкові шати, чудова сукня, старі лахи, золота сукня, черевички, білі довгі сорочки);

– заняття героїнь казок (прядіння веретина, поливання квітів, вишивання, читання, гра на арфі, ходіння до церкви, на цвинтар);

– національні страви (кулешик, варена картопля з олією, борщ);

– християнські свята (Різдво, Великдень);

– музичний супровід (бандура, торбан, арфа).

Така залюбленість у все українське свідчить про велику тугу письменника за рідною землею, яку він дуже любив. «…у напливі глибоких емоцій, поставали навколюшки, нагнулись до квітчастого килима трави й цілували рідну, теплу землю з такими ж почуттями, як цілують вдячні діти рідну матір…», – писав про дитячі роки Королів-Старий у спогадах «Згадки про мою смерть». А ще й пристрасно до неї, до полтавської рідної землі, звертався: «Земле наша! Ти – скрізь гарна, але найліпша й найдорожча ти – тут! Дай нам на тобі прожити і в тобі лежати

по смерті!». Неспроста й герої його казок іноді висловлюють тугу за батьківщиною. «…схотілося мені дуже рідний дім побачити. Бодай на хвилиночку злітала б я туди…» – проситься у свого чоловіка-ведмедя Лідочка («Ведмежа дружина») [8, с. 55]. Хуха-Моховинка також мріяла і вдень, і вночі, що «вона зможе повернутися до своєї батьківщини» [7, с. 38].

Письменник широко використовує художні засоби, серед яких вирізняються епітети, що є штампами, фольклорними стереотипами (писані торби; чарівні, золоті яблука; коник вороний, злий чарівник) і порівняння («гарна, як ангел, панночка, а така злюща, як чортиця»; Іванка була привітна, як майовий ранок; дівчина, мов вітер, полетіла до кухні; дівчина дихала, мов витягнена з води риба; Оксанка, мов блискавка, помчала) [8, с. 6–9, 32]. Навіть незначна кількість прикладів свідчить, що письменник залюбки використовував зображальні засоби рослинного, тваринного й фольклорного змісту.

Збірка «Чарівне намисто», як і попередня, також містить дидактизм. А змальовані в ній персонажі з благородними рисами характеру та високими ідеалами, на думку Р. Радишевського, «потрібні дитині так само, як чарівне намисто для прикрас, для збагачення й очищення душі» [15, с. 4].

Таким чином, ми дослідили жанрово-тематичний спектр малої прози українського письменника-емігранта Василя Королева-Старого, основні жанри у якого – казки й оповідання. Стилістичними особливостями його прози стали психологізм, дидактичність, філософічність, гумор, засоби виразності, відкритий фінал тощо. Працював письменник у руслі реалістичних традицій, використовував мотиви українського та світового фольклору, творів зарубіжних авторів. У малій прозі письменника відчутні гоголівські й шевченківські впливи, зустрічаються екзистенціальні мотиви й елементи езотерики. Тематика оповідань, написаних як для наймолодших читачів, так і для дорослої аудиторії, представлена у різних аспектах: шкільне життя, стосунки дітей і дорослих, релігійна тематика, визвольні змагання, але домінуючу роль займає тема виховання дітей, яких письменник дуже любив, та, на жаль, не мав своїх. Отже, творчість яскравого художника слова міжвоєнної доби є перспективною для подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Диканський В. «Гиндик»: оповідання. // Воля. – 1921. – Т. 3. – Ч. 3 – 5. – 20 серпня. – С. 138–144.
2. Диканський В. Колєги: оповідання. – Відень – Київ: Наша Воля, 1921. – 27 с.
3. Диканський В. Культура: оповідання. // Воля. – 1920. – Т. 4. – Ч. 3. – 16 жовтня. – С. 129–137.
4. Диканський В. Топсі // Нова Україна. – 1923. – № 1–2. – С. 213–220.
5. Королів-Старий В. «Алілуя». // Воля. – 1921. – Т. 2. – Ч. 5. – 1 травня. – С. 180–188.
6. Королів-Старий В. Вікно // Антологія готичної прози: у 2-х т. – Т. 2 / упорядкув. і передм. Ю. П. Винничука – Харків: Фоліо, 2014. – С. 185–189.
7. Королів-Старий В. К. Нечиста сила: Казки. – К.: Веселка, 1990. – 208 с.
8. Королів-Старий В. Чарівне намисто. – К.: Веселка, 1993. – 64 с.
9. «Літературна газета» боїться подати, хто був чоловіком Наталени Королевої // Свобода. –1966. – № 146. – С. 1.
10. Мох А. Від видавця / Василь Королів-Старий. Згадки про мою смерть: Спомини. – Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1961. – С. 5–8.
11. Мушинка М. І. Королів-Старий Василь // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5995
12. Передмова (для дорослих) // Королів-Старий В. К. Нечиста сила: Казки. – К.: Фірма «Довіра», 1992. – С. 3–4.
13. Погребенник Ф. П. Королів-Старий Василь // Українська Літературна Енциклопедія. – К., 1995. – Т. 3: К–Н. – С. 5
14. Погребенник Ф. П. Не така вже й страшна нечиста сила» // В. К. Королів-Старий. Нечиста сила: Казки. – К.: Веселка, 1990. – С. 5–11.
15. Радишевський Р. Зберіть чарівне намисто // В. Королів-Старий. Чарівне намисто. – К.: Веселка, 1993. – С. 3–4.

МОВНІ ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТІВ УКРАЇНЕЦЬ ТА УКРАЇНА В ПУБЛІЦИСТИЦІ ДЖЕЙМСА МЕЙСА

канд. філол. наук Коткова Людмила Іванівна

Україна, м. Ніжин, Ніжинський ліцей Ніжинської міської ради при НДУ ім. М. Гоголя

Abstract. *The article describes and characterizes the linguistic means of reproducing the concepts Ukrainian and Ukraine in the journalism of James Mace, representing the worldview and expressive potential of the author's work. An American who devoted his entire life to the study of Ukrainian history was an indefatigable contributor to the newspaper Day. Mace's language arsenal is varied, unique, and individual. The journalist is free to choose lexical means, topics for discussion and the manner of information presentation. The lexical means of realizing the concepts Ukrainian and Ukraine concern mainly the commonly used vocabulary, since James Mace's feature articles are intended for a wide readership, yet the author often enhances the emotional value of the given information with the help of figurative means, in particular the most commonly used are metaphors, epithets, and comparisons.*

These most productive tropes have shown the richness of the author's vocabulary andfigurative-associative palette. The analysed concepts Ukrainian and Ukraine are extremely important for understanding the Ukrainian culture in general, they reveal the mental portrait of the people.

Keywords: *James Mace, journalism, concept, Ukraine, Ukrainian, language means, lexical units.*

У науковій літературі *концепт* досліджували з різних аспектів. Визначення *концепту* запропонували мовознавці О. О. Потебня, О. С. Кубрякова, В. Д. Ужченко, Ю. С. Стапанов, Ж. Краснобаєва-Чорна, М. В. Скаб, В. В. Колесов та інші науковці. На думку Ф. С. Бацевича, «концепт (від лат. conceptus – думка, поняття) – ментальна сутність, оперативна змістова одиниця інформаційної структури свідомості, картини світу в цілому. Формується у свідомості людини з безпосередньо чуттєвого досвіду, операцій з об'єктами, а також мисленнєво-мовленнєвої діяльності, має втілення в мові й віддзеркалює національно-культурні уявлення про світ людини, груп людей, етносу в цілому» [2, с. 285]. У ході аналізу багатоаспектного феномена кваліфікуємо *концепт* як «психомисленнєве утворення, що є результатом застосування різних способів формування знань, уявлень [..] і фіксується в українській національно-мовній картині світу» [3, с. 7]. Концептосферу як об'єкт когнітивної лінгвістики досліджували такі вчені, як С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, С. П. Бибик, М. В. Скаб О. С. Кубрякова, О. О. Селіванова та інші. Наприклад, концептосферу ідіолекту Тараса Шевченка вивчала Т. А. Космеда, Григорія Сковороди – Н. О. Мех, Олександра Олеся – К. Ю. Голобородько.

Значний інтерес викликають питання когнітивної семантики та лінгвоконцептології в публіцистиці. Тож мета нашого дослідження полягає в розкритті мовних засобів відтворення концептосфери Джеймса Мейса, який народився в Америці, а присвятив своє життя складному процесу осмислення української національної історії кінця XIX – початку XX століття. Це яскрава постать у журналістиці, доктор історичних наук, відомий політолог та дослідник голодомору в Україні. В одній із статей він писав про себе: «Я за своїм походженням типовий американець. Мій батько працював стрілочником на залізниці. Ні батько, ні мати не закінчили школи. Але я пішов в університет, і мені хотілося там жити» (47). Після навчання в штаті Оклахома Джеймс обрав Мічиганський університет – один з десяти найкращих вишів країни. Саме там відбулася знакова зустріч студента Мейса з Романом Шпорлюком, який тоді викладав історію Центрально-Східної Європи й «познайомив [Мейса] з історією його рідної України» [1, с. 12]. Джеймсом була обрана тема дисертації про український національний комунізм, а далі – цілковите занурення в історію України.

Джеймс Мейс був невтомним дописувачем газети «День». Лариса Івшина, головний редактор зазначеного видання, про відомого американського публіциста писала, що «це своєрідна лабораторія кристалів, які потребують дослідження. І можна «розчинити» один міліграм екстракту і наситити цим величезні аудиторії. Для цього потрібні подвижники, які захочуть написати наукові роботи, зняти фільми (і вони вже знімаються)… Це – частина тієї роботи по відтворенню, оздоровленню, еволюції» [1, с. 9]. Тож публіцистика Джеймса Мейса є цікавим матеріалом для дослідження мовних засобів відтворення концептуальної картини світу відомого журналіста. Аналізований доробок Мейса представлений 132 публіцистичними

статтями, які були опубліковані на шпальтах газети «День» та в інших українських виданнях, а нині укладені в одну книгу «Ваші мертві вибрали мене…» за загальною редакцією Лариси Івшиної (далі зазначатимемо лише сторінки).

Показовим складником публіцистики Джеймса Мейса є потужна концептосфера, яка розкриває світогляд американця з українським серцем, неповторність його образної картини світу. Мовний арсенал Мейса різноманітний, неповторний, індивідуальний. Журналіст вільний у доборі лексичних засобів, дискусійних тем та манері викладу інформації. До знакових концептів-маркерів у публіцистиці Джеймса Мейса належать *Україна* та *українець*. Визначальними є семантично-понятійні поля *воля, боротьба, незалежність, віра, мова, література, історія, суспільство*.

Лексичні засоби реалізації концептів *українець* та *Україна* відносяться переважно до загальновживаної лексики, оскільки публіцистичні статті Джеймса Мейса призначені для широкого кола читачів. Усе ж автор часто підсилює емоційне значення поданої інформації за допомогою лексичних одиниць із суб'єктно-емоційною конотацією: *Це значне досягнення, я пишаюся, що в цій справі є й моя частка, почуто нарешті й мій голос, колишнього* ***«буржуазного фальсифікатора», «людини з людиноненависницькою психологією», «патентованого українолюба»****, як мене було характеризовано в радянських українських виданнях, хоч я у своїх дослідженнях у основному спирався тільки на ті ж видання* (с. 44); ***Наркотичне*** *слово «свобода»* ***дурманило мізки і плоть*** (с. 286).

Концепт *українець* в публіцистиці Джеймса Мейса позначено такими номінативними одиницями, які вказують на:

– соціально-демографічні ознаки: *Мені часто хочеться таких «доброзичливців» запитати: а що роблять* ***мільйони українців, котрі виїхали і продовжують масово виїжджати до Америки****?* (с. 45); *Зізнаюся, під час недавнього перебування* ***в українському районі Торонто я почувався більше в Україні, ніж на київських вулицях*** (с. 45); *Калькуляція була дуже простою і вкрай примітивною:* ***нема народу, отже, нема окремої країни, а в результаті нема проблем.*** *Така політика в класичному розумінні цього слова* ***означає ГЕНОЦИД*** (с. 115);

– національність: *І так само, як не можна займатися історією Голокосту і не стати хоч би напів'євреєм, так само не можна займатися історією дослідження Голодомору і не стати хоча б* ***напівукраїнцем*** (с. 115); *Очевидно, ніхто не може форсувати когось* ***стати українцем*** (с. 183); *…Є насправді дві уявлені громади в сучасній Україні –* ***українці*** *(не тільки в Західній Україні) та* ***«радянський народ»****, плюс великий і впливовий сегмент суспільства* ***без жодної національної ідентичності*** (с. 201–202);

– життєвий досвід: *Може, річ у самих законах, які постійно змінюються і вкрай* ***заплутують мізки пересічного українця****, який наважується грати з державою за її правилами?* (с. 93); *Чомусь, наприклад, у Канаді так звана* ***українська ментальність не завадила українській громаді стати однією з найзаможніших*** *у цій країні* (с. 93);

– освітній та інтелектуальний рівень: *Мене найбільше вражає в Києві, коли хтось,* ***зачувши, що я розмовляю українською мовою, здивовано витріщає на мене очі****: «Как ви хорошо разговаріваєте по-русскі», «Сєрпень? А что такоє серпень?» і вписують у квиток «сентябрь»* (с. 45); *Наскільки я знаю українців,* ***вони не підуть на барикади задля міфічних ідей*** (с. 98);

– професію: *Очевидно, українські* ***журналісти*** *і* ***видавці*** *почали мозкову атаку, аби розібратися в своїх правах, можливостях і перспективах* (с. 79).

Процес пізнання світу Джеймса Мейса матеріалізовано вербальними засобами. Серед лексико-семантичних та тропеїчних особливостей відтворення концепту *українець* є низка засобів, експресивність яких дозволяє передати авторові емоційний аспект відображення подій та ставлення до них. Так, для повного розкриття зазначеного вище концепту Джеймс Мейс уживає такі лексичні одиниці:

– соціально-політичні оказіоналізми: ***Совдепія*** *була країною, де поїзди регулярно зникали в невідомому напрямкові* (с. 100); *У цьому сенсі можна сказати про «****хабаризацію****» цілої структури політичної влади й державної адміністрації* (с. 406); *Розстріляне відродження знаменувало собою важливий етап початку «****хохляндизації*** *України», себто зведення її до рівня культурної провінції* (с. 398);

– іншомовна лексика: *І це є свідченням того, що структурний спадкоємець старої КПУ є не у відроджуваних лівацьких силах, а у нинішньому політичному* ***істеблішменті*** *при владі* (с. 205);

– метафори: *Піднято з дна цілий надзвичайно глибоко затоплений* ***український науковий материк*** (с. 43–44) (про стан освіти в Україні); *У рамках інтерв'ю неможливо бодай одним оком заглянути у* ***пекельну механіку організації Голодомору*** (с. 112);

– порівняння: *В Україні ще живе старий радянський стереотип, що держава,* ***як добрий дядько****, мусить розв'язати всі проблеми* (с. 185); *Україна не може вічно жити,* ***як Гамлет****, а має звернути погляд на фундаментальні питання* (с. 186);

– епітети: *Очевидно, що річ не в тому, що українці такі* ***«хитрі»*** *і не хочуть керуватися законами у своїх практичних справах* (с. 93); *У таких грандіозних устремліннях було щось* ***прометеївське****, співзвучне духові часу* (с. 222); *Тільки* ***специфічним селекційним*** *зором, а можливо, й* ***моральною*** *чи* ***історичною*** *сліпотою можна пояснити небажання сприйняти той факт…* (с. 257); ***Людиноненависницька*** *ідеологія принесла багато горя Україні* (с. 401);

– тавтологія: *Ніяка держава ніколи не зможе зробити* ***Україну українською*** (с. 120).

Термінологічна лексика в публіцистиці Джеймса Мейса не завжди виконує номінативну роль, вона часто додає контексту емоційно-конотативного забарвлення: *В Україні, державі, скаліченій своєю власною історією, історики покликані зробити свою, скажімо так,* ***судмедекспертизу****, навіть розкопати могили й* ***ексгумувати мертвих*** (с. 135); *Чи не страждає більше третини країни від* ***історичної амнезії****?* (с. 457); *І давайте говорити відверто:* ***сила тяжіння*** *повільно, але впевнено, втягує Україну в євразійську орбіту* (с. 461).

Реалізують комунікативну мету спілкування **філософські роздуми автора:** *Сьогодні я дивлюся на своїх студентів Києво-Могилянської академії. Молоді, талановиті, просвітлені, відважні. Чи не стануть вони білими воронами в морі невігластва, тотальної глухоти, наркоманії, лицемірства, розпусти? Чи не задавлять їх економічні негаразди, побутові проблеми. Чи не зламаються вони під тиском корупції? Чи стануть вони потрібними молодій Україні зі своїми знаннями, вихованням, мріями, устремліннями?* (с. 44).

Неповторність ментально-лінгвального комплексу будь-якого митця (поета, прозаїка, публіциста) пов'язана насамперед із впливом мовного середовища на нього та впливом митця на мовне середовище. Оскільки на кожну людину впливає процес соціалізації, різні пізнавальні механізми інтегруються в мовномисленнєвій діяльності. Публіцистика Джеймса Мейса засвідчує його зв'язок із українською національною свідомістю, культурою нашого народу. Для журналіста американського походження українська мова є важливим чинником самоідентифікації: *…Доки українська мова залишатиметься другорядною в очах самих українців, ця нація ніколи не буде єдиною* (с. 458). Ось як писала про Джеймса Мейса дружина Наталя Дзюбенко-Мейс: «За одинадцять років Джеймс так і не встиг мені всього розповісти. Чимало таємниць він забрав із собою. Є запитання, на які, очевидно, відповідей не буде ніколи. Не тільки журналісти чи просто знайомі раз-по-раз запитували його: що робить успішний американський вчений тут, в Україні? Навіщо йому наші клопоти? Були часи, коли і я, змучена безперервною війною з чиновниками, вічним страхом за нього, його здоров'я і життя, просила: їдь, Джиме, забудь Україну, забудь мене. Ти ж усе розумієш. «Ніколи!» – відповідав Джеймс. І коли Джеймс говорив «ніколи», це означало таки ніколи. Двері в американські вузи для нього були наглухо зачиненими. Це була професійна ціна, яку він заплатив за роботу очолюваної ним Комісії американського Конгресу і президента США по вивченню Великого голоду в Україні» [1, с. 652].

Так, досліджуючи концептосферу публіцистики Джеймса Мейса, можемо стверджувати, що найбільш репрезентованим є концепт *Україна*. Тропеїчними засобами вербалізації зазначеного концепту є метафора, епітет, синекдоха, оксиморон, фразеологізм тощо.

Серед експресивних художніх засобів найбільш уживаною є **метафора:** *Це була* ***політична сигналізація*** *для України* (с. 76); *Сталін узяв на озброєння російську ідею як* ***політичний клей для склеювання атомарного тоталітарного суспільства*** (с. 76); *Я вдячний зіркам, що є Господь на небесах, щоб судити нас, хто стоїть перед складним вибором* ***на сипучих пісках моралі****, де ми всі рано чи пізно опиняємося* (с. 128); *Тож було вирішено тимчасово* ***перефарбувати УРСР в українську державу*** (с. 182); *…Однією з найважливіших рис тоталітаризму, яка відділяє його від найжорсткішого авторитаризму, є постійна рухливість: безкінечне створення нових структур та знищення старих, постійне* ***тасування кадрової колоди*** *(як правило, кривавим шляхом), безперервні нові кампанії* (с. 203); ***Система****, яка виросла за цього режиму, настільки* ***знекровила країну****, що в принципі немає і не буде чого перерозподіляти, якщо ця система не зазнає радикальних і структурних змін* (с. 451); *Можливо, саме тому я тепер живу тут і витрачаю стільки свого часу і зусиль, намагаючись зрозуміти, що заподіяли цьому народові і які* ***шрами ця країна ще носить*** (с. 486).

Метафора в публіцистиці Джеймса Мейса має значне оцінне навантаження:

– негативне: ***Реформувати мертвечину*** *неможливо* (с. 90); *Утримуючи неофіційний контроль над грішми –* ***живою кров'ю політики*** *– такі сили вміють ефективно захищати свої інтереси в коридорах влади, але, власне кажучи, не вміють адаптуватися до економічної моделі Євросоюзу* (с. 180); *А про те, що політична культура сьогодні* ***заражена вірусом тоталітаризму****, свідчить і структура диванних партій, організованих під окремих лідерів, і механізм кулуарного вирішення важливих справ державної ваги, коли преса дізнається про них постфактум* (с. 203);

– позитивне: *Станіслав Владиславович опублікував низку статей, настільки обережних, як того вимагав час, але* ***двері почали відчинятися – спочатку трохи, потім ширше*** (с. 164); *І тим самим прорвав* ***шлюзи гласності****, яка завирувала на цьому форумі* (с. 127); *Я хочу, …щоб з'явилась можливість використовувати у своєму інтелектуальному поступі напрацьовані варіанти отим втраченим поколінням і почати* ***будувати найелементарніші цеглини думок свого народу*** (с. 120).

Концепт *Україна* представлений і іншими складниками. Дослідження виявило значні ресурси фразеологізмів: *Якщо вам не подобаються його* [Гончара] *«Прапороносці», можна замінити їх його ж «Собором», який після щербицько-федорчуківського великого погрому української інтелігенції 1972 року сміливо заклав* ***наріжний камінь*** *у все ще триваючу розбудову України на базі її вкрай складної історії* (с. 127); *…Усе це діяло набагато краще, ніж примушувати кореспондента* ***прикусити язик*** *з допомогою погроз…* (с. 140); *Завідома фальшивка, наскрізь* ***шита білими нитками*** *була своєрідним тестуванням, як сприйме населення і суспільство взагалі, в тому числі і партія, вимогу пошуку безкінечних ворогів?* (с. 343); *Можемо сьогодні спостерігати, як тут, в Україні, в період зламу ідеологічних стереотипів, економічної кризи, психологічного пригнічення людей час від часу лунають вимоги сильної влади як* ***панацеї від усіх лих*** (с. 395); *В обох випадках це нелегке завдання, але хочеться* ***зняти капелюха*** *перед тими, хто це робить* (с. 448); *…Одна впливова газета, користуючись попередніми даними, навіть оголосила про його поразку. І* ***сіла в калюжу*** (с. 449); *Взагалі, відвідавши декілька урядових інстанцій у Києві, де українською мовою не розмовляють і її не розуміють, я можу уявити, як багатьох чиновників* ***кидає в холодний піт*** *через перспективу здавати іспит на володіння нею* (с. 463); *Ймовірно, «остаточне вирішення єврейського питання» для більшості людей виявилося б* ***прикритим фіговим листком*** *слів «переселення на Схід»…* (с. 103); *Журналісти та вчені, яких могутнє і звитяжне закрите суспільство ставило перед вибором між* ***пряником*** *у вигляді всемогутньої візи та доступу до, нехай навіть обмеженої, інформації, та* ***батогом*** *у вигляді виключення й позбавлення такого доступу, часто вважали за краще змиритися, і писали «як треба», щоб просунутися кар'єрними сходинками…* (с. 104).

Як спосіб словесного впливу на читача Джеймс Мейс уживає й інші художні засоби:

– синекдоху: *Хто знає, скількох* ***Шекспірів, Гете, Толстих, Достоєвських, Дворжаків, Міцкевичів могла б породити українська земля****, якби не злочини сталінського періоду?* (с. 616); *Держава повинна потурбуватися, щоб* ***онопрієнки*** *сиділи, а вчителі сіяли добре й вічне* (с. 98);

– оксиморон: *Найбільше* ***зло*** *завжди приходило у світ* ***під іменем*** *найбільшого* ***добра*** (с. 111);

– епітет: *Українська державність народжувалась у важких пологових муках –* ***жива, мінлива, рухлива,*** *потенційно здатна до зростання і змужніння…* (с. 409); *У* ***хворій*** *українській економіці аналогічна ситуація* (с. 413); ***Багатокультурна, багатонаціональна*** *Україна, яка по праву може пишатися своєю національною терпимістю і толерантністю, пережила апокаліптичний жах таких масштабів, аналогів якому важко знайти у всій світовій історії* (с. 428–429);

– прислів'я: *Можна повернути годинник історії назад, але не можна* ***двічі вступити в одну і ту ж річку*** (с. 432).

На антиномії естетичної оцінки *багатий/бідний* ґрунтуються контрастні ознаки: *Україна –* ***багата держава****. Просто* ***люди бідні*** (с. 435).

Спектр праць Джеймса Мейса виявив широкий культурологічний обрій публіциста. Для більш повного вивчення особливостей мовних засобів відтворення концептів *українець* та *Україна* досліджувалися й назви статей. Їх глибина свідчить про щире зацікавлення автора українською історією та стан небайдужості до майбутнього нашої країни, про неординарність мислення публіциста та його широкий інтелектуальний інструментарій. Оригінальні назви Джеймса Мейса

мають велике значення як у значеннєвому плані, так і у виражально-зображальному. Розкриваються особливості мовного втілення назв творів через такі художні засоби, як:

– *метафора:* Земля на крові (с. 42); Обжинки смерті (с. 108); Одна жінка, п'ять життів (с. 598);

– *прикладка:* Проти течії, або Про реформи й віртуальну економіку (с. 90); Історія як ексгумація (с. 130); Зачаровані кола ідола, або Тоталітаризм і геноцид в історії України (с. 393); Блукання лабіринтом, або Дисфункціональність українських еліт (с. 402);

– *тавтологія:* Слово про слова (с. 482); Найбільш українські українці (с. 523); Українізація України (с. 645);

– *оксиморон:* Ваші мертві вибрали мене. Спадщина Голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство (с. 114); Справедлива війна (с. 512);

– *каламбур:* Вибори без вибору (с. 452); Свобода наклепу, або Наклеп на свободу (с. 79); Він мислив про справу, не про славу (с. 544); Заперечення того, що неможливо заперечити (с. 551);

– *епітети:* Вибіркова пам'ять (с. 103); Буремний дух розстріляного відродження (с. 217); Позитивний націоналізм (с. 543); «Підмочена» наука (с. 560); Перехідний вік (с. 590); Практичний фемінізм (с. 594); Сміливий експеримент (с. 604);

– *терміни:* Тяглість інерції: комунізм та посткомунізм в Україні (с. 198); Великий експеримент (с. 281); Реанімація (с. 582); Тіньова інтеграція (с. 606).

У назвах статей Джеймс Мейс часто використовує низку *риторичних запитань* з метою розвинути хід думок у читача: Конституційна реформа? (с. 121); 1948 чи 1876? (с. 448); Чесні вибори? (с. 450); Інвестиційний клімат? (с. 526); Що трапилось? (с. 487); Новий рух відособленості? (с. 538); Нічого втрачати? (с. 630).

Для публіцистики Джеймса Мейса характерний принцип побудови речень у вигляді дефініцій: *Голод – наслідок не об'єктивних причин, а державної політики* (с. 60); *Свобода преси – ядро представницького самоврядування* (с. 80); *Реклама сьогодні – основний фінансовий двигун* (с. 87); *Реформа – це коли знищується не все, а лише те, що віджило* (с. 90); *Інвестор – не меценат, він хоче заробляти, а не надавати благодійну допомогу, яка невідомо куди діваєтьcя* (с. 93); *Держава – це люди* (с. 98); *Тоталітаризм у будь-якому своєму вияві – це програма очищення суспільства від ворожих елементів* (с. 394); *Смерть – це набагато гіркіша пігулка для живих, ніж для мертвих* (с. 520).

Розкривають семантичну структуру аналізованих концептів та підсилюють важливість інформації, пропонованої автором, і трансформовані крилаті вислови: *Куди прямуєш, Україно?* (пор. *«Камо грядеш» Миколи Хвильового*) (с. 461); *Отже, борітеся і поборете!* (пор. *Борітеся – поборете, вам Бог помагає» Тараса Шевченка*) (с. 470).

Отже, ключовими концептами публіцистики Джеймса Мейса є *українець* та *Україна*. Лінгвальними засобами журналіст образно номінує події, виявляє індивідуальне мовомислення, естетичне сприйняття фрагментів довкілля. До чинників експресивізації публіцистики Мейса належать такі художні засоби, як метафора, порівняння, епітет тощо. Ці найпродуктивніші тропи засвідчили багатство словника автора, образно-асоціативну палітру. Аналізовані концепти *українець* та *Україна* надзвичайно важливі для розуміння української культури взагалі, вони розкривають ментальний портрет народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мейс Дж. Ваші мертві вибрали мене… / За заг. редакцією Л. Івшиної / Джеймс Мейс. – К. : ЗАТ «Українська прес-група», 2008. – 672 с.

2. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. [3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : «Укр. енцикл». ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

3. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту «краса» в поезії українських шістдесятників : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Цапок. – Черкаси, 2003. – 191 с.

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ТВОРЧОСТІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО ТА Б. ГРІНЧЕНКА

д. філол. н. Вільна Я. В.,
к. філол. н. Хворостяний І. Г.

Україна, м. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Abstract. *The article deals with the disclosure of social, moral and spiritual problem of Ukrainian intelligentsia in I. Nechui-Levytskyi's and B. Hrinchenko's creative works. In the process of the research the authors' methodology model of literary analysis of the concept of intelligentsia is introduced: the comparison of the body of texts, interwoven into a single whole by the commonality of "adjoining" motifs, images, characters, intonations. This approach allows to identify what is falling out of sight in the "discrete" reading, makes a step towards the development of theoretical and methodological tools for studying the national artistic sphere of concepts, makes it more clear.*

Keywords: *Ukraine, I. Nechui-Levytskyi, B. Hrinchenko, intelligentsia, characters, prose, Realism*

Вступ. Нині, коли тривають наукові дискусії щодо питань не лише ідейно-естетичної вартості (що насправді вже давно й переконливо стверджено літературознавцями), а й оригінальності, художньої цілісності, самобутності української класики саме доби реалізму, широкоформатний ідейно-тематичний і жанрово-стильовий доробок І. Нечуя-Левицького та Б. Грінченка є одним із першорядних аргументів у ствердженні абсолютної цінності й самодостатності національного письменства.

Предметом щонайпильнішої мистецької «анатомії» в ряді творів письменників (І. Нечуй-Левицький: роман «Хмари» (1871), повість «Над Чорним морем» (1888), й ін.; Б. Грінченко: оповідання «Зустріч» (1892), «Як я вмер» (1901), «Сам собі пан» (1906), повісті «Сонячний промінь» (1890), «На розпутті» (1891) й ін.) стане проблема української інтелігенції XIX століття на шляху становлення української нації модерного типу, її ролі в історії. Ці твори у формі ледь не «екзистенційного розпачу» якнайповніше відображають потребу провідної в суспільному вимірі верстви – національної еліти. Художнє моделювання письменником проблеми української інтелігенції другої половини XIX ст. відіграло неоціненну роль в контексті розробки філософії української національної ідеї, що «…знаменує настання нового етапу в історії становлення національної філософської культури. В колі проблем, до осмислення яких звертається філософська рефлексія, як самостійна стверджується тема нації, її специфіки, що визначає місце й покликання українського народу в загальнолюдському єднанні» [2; 136].

Дослідження одного з магістральних понять творчості письменників – концепту «інтелігенція» – як елемента авторської ідейно-художньої системи передбачає зіставлення корпусу текстів, що переплетені в єдине ціле спільністю «прилеглих» мотивів, образів, інтонацій. Такий підхід дозволяє виявити те, що випадає з поля зору при «дискретному» читанні, робить крок до розробки теоретико-методологічного інструментарію вивчення національної художньої концептосфери.

Результати дослідження. Зробивши першу спробу означити формат існування та рівень життєвих ідеалів та очікувань не аграріїв, а, по суті, типових обивателів у повісті «Причепа», І. Нечуй-Левицький проклав на майбутнє для себе шлях до художньої реалізації багатьох рівнів нової, дуже важливої у вітчизняному контексті теми – життя інтелігенції, яку майже одночасно з ним почав реалізовувати у національній прозі О. Кониський, а трохи згодом й інші літератори. Таким чином, І Нечуй-Левицький фактично сприйняв один із викликів часу, долучившись одним із найперших в українській літературі до процесу жанрової розбудови прози, створивши національні зразки *ідеологічного роману та повісті.*

Ведемо мову про роман *«Хмари»,* написаний автором у 1871 р., що вийшов друком у 1874 р. у Києві в збірнику «Повісті Івана Левицького».

У творі автор якраз і звертається до розробки «гуманної ідеї людського права» та, аргументуючи і художньо розгортаючи відповідні тези, зосереджується на ще одній важливій проблемі – особистої відповідальності освіченої та культурної людини.

Символіку назви літературознавці звично означають так: «Назва твору символізує національний гніт, здійснюваний російським царизмом на Україні». О. Білецький також писав про ті хмари як символ «усіх темних сил, які намагаються денаціоналізувати українську молодь, відірвати її від рідного народу…» [1, 354]. Такого роду потрактування символу ще й

досі інерційно використовуються літературознавцями (І. Нечуй-Левицький. Вибрані твори. – К., 2012), що знову ж таки применшує масштаб мислення митця.

На наш погляд, більш адекватно, вичерпно символізм назви роману з'ясував ще О. Кониський у статті «Коли ж виясниться?», що була надрукована в 19 числі «Правди» за 1875 рік: «Хмари деморалізації, хмари вузького егоїзму, хмари бюрократії і поганого індиферентизму – до всего, окрім грошей, застилають нам світ науки, світ моральності, світ громадського добра! – Хмара космополітизму, маска праці буцім-то на народну користь, ширяться і щиряться, і виходять недолюдки; виходять не люде з національним розвоєм – а наймити банкірів, у котрих рідний край там, де гроші, де задоволення егоїзму. За хмарами такої деморалізації не видно світу!..» [6, 768].

Наскільки точно означив основну ідею твору О. Кониський, свідчать дієвість, актуальність і позачасовість тієї оцінки. Переконані, що критик нічого й нікого чорною барвою не перекреслив, він лише влучно означив те, що вважав найважливішим, і що, на його розсуд, переконливо художньо втілив у творі І. Нечуй-Левицький. Але О. Кониський насправді озвучив і гірку правду, його зауваги вповні відповідають змісту та ідеї твору й багато в чому пояснюють природу з'яви претензій сучасників до І. Нечуя-Левицького, який нібито не спромігся у творі витворити повноцінний позитивний образ українського інтелігента. Вважаємо, що письменник, образно кажучи, виставив майже всі крапки над «і» та навіть рисочки над «т», зауваживши закономірну ментальну, духовну та ідейну незрілість представників тих перших поколінь українських інтелігентів, яких згодом історики та культурологи пов'яжуть не лише з формуванням, а й із першими практичними спробами реалізації народовських ідей. Формальність розуміння ними основних постулатів народовства, а тому й схильність до демагогії в своєму почасти показному українофільстві, тотальна нездатність до ідейного саморозвитку, до дієвого самозахисту та захисту своїх ідей, нездатність до кваліфікованого протистояння опонентам – все це показав І. Нечуй-Левицький в образі Дашковича та Радюка. Останній, відповідно до задуму автора, презентує наступний етап розвитку народовських ідей, почасти такий самий романтичний, ледь не утопічний, як і попередній. Тому є певна авторська іронія в презентації Радюка як типу «нового чоловіка», яка, одначе, базується на розумінні того, наскільки складно велося тим представникам перших поколінь українських народовців.

І. Нечуй-Левицький через багато часу, у 1905 році, хоч і з усмішкою, але й щирою симпатією писав про реальних прототипів Радюка, доволі критично поціновуючи результат власної художньої інтерпретації тих типів у романі «Хмари»: «Тип Радюка списаний мною з двох таких діячів: один мій товариш Олексій Львович Гулак-Артемовський, вже небіжчик, небіж автора «Пан та Собака», а, другий, полтавець, ще й досі живе. Це справді були с і в а ч і, бо скрізь бігали та проповідували, та розкидали усякі книжки – «Сон» та «Кавказ» Шевченків та Герценів «Колокол»… То вже провина моя, коли вони вийшли не дуже вдатні, що стосується до штучності в обмалювання» [9, Т. 10,441]. Отож, І. Нечуй-Левицький, направду, випереджає багатьох сучасників у розумінні того, що буття людей із такою свідомістю та таким сумлінням все-таки дуже важливе, бо й іншим дає надію, спонукає їх шукати не звичну Правду, яку тепер, іноді трохи іронічно, означають як версію, що задовольняє всіх, а самостійно осягати Істинність всього, що відбувається. Прозаїк добре розуміє, що одним із завдань інтелігенції є розповсюдження не лише ідей, а й артикульованість результатів власного пошуку тієї Істини. А ця «артикульованість» – це спочатку Слово, а вже потому – дія.

Жанрово твір має в собі, окрім рис *соціально-психологічного, соціально-побутового, ідеологічного роману, також ознаки сімейної хроніки*, бо увага автора зосереджена на долі двох однокурсників, студентів Київської академії Дашковича та Воздвиженського, які одружуються з рідними сестрами Мартою та Степанидою, дочками заможного київського купця Сухобруса. Обидва, отримавши диплом, лишаються викладати: Воздвиженський в Академії, Дашкович спочатку в Академії, а згодом переводиться до університету; незабаром вони стають професорами цих навчальних закладів.

Не менше уваги приділяє автор представницям молодшого покоління цих родин – старшим дочкам героїв: Ользі та Катерині, наслідкам їхньої поверхової освіти в Інституті шляхетних панянок, особливостям свідомості двоюрідних сестер, наївним дівочим мріям та очікуванням, що сформувалися багато в чому під впливом псевдоканонів недалеких і манірних викладачок Інституту.

Роман потрактовуємо також *як проблемно-соціальний*, оскільки саме в образах Дашковича і Радюка І. Нечуй-Левицький буквально покадрово об'єктивує етапи становлення народовської ідеології, щедро піднаснаженої на першому етапі просвітницькими й українофільськими ідеалами.

Також у романі можна віднайти риси *соціально-психологічного* та *соціально-побутового твору*. Це проявляється багато в чому: автор зосереджений на тому, щоб Київ, а саме його історичні частини Поділ і Липки, рідні для Дашковича Сегединці на Черкащині, село Радюка Журбані постали перед читачами в кількох аспектаціях – довершеності краси природи та внутрішніх суперечностях світу людей, які живуть звичайним життям у звичних для себе умовах, у більшості випадків навіть не помічаючи наскільки динамічно змінюється світ навколо. Кричущим, вважає І Нечуй-Левицький, є стан сучасного українського села. Підтвердженням зазначеному є ледь не щоденні сцени конфліктів у родинах селян, які розв'язують нетверезі чоловіки, їх постійна пиятика у численних шинках, що повиростали на місцях зруйнованих церков, та жалюгідний стан сільської школи, у якій учитель зневажає той народ, який має просвіщати. Усе це з сумом помічають у рідних місцях Дашкович і Радюк.

Зустріч Радюка у рідному селі з таким собі Терешком Бубкою дуже показова. На Терешка навіть батько жаліється сільській громаді, не в силах витримати того, яким знахабнілим ледацюгою став син, як він зневажає все рідне, називає себе Бубков, а рідного батька «хахлом» та ще й «тикає» йому. Селяни також ошелешені нахабством Терешка: «…А ти, вражий сину! Все брешеш язиком, як та собака! – крикнув дядько. – Бреши, дядьку, сам! Та що й говорить з такими глечиками, з такими людьми! Чи ти ж, мазнице, вчився в школі? Чи ти ж тямиш далі од свого носа? – А ти, паскудо! Думаєш, як почепив хустку на шию та почепив гудзя на груди, то вже маєш право глузувать з нас, дражнить нас мазницями!.... Не зачіпай, дядьку, бо в морду дам! – крикнув Бубка. – Ти! Мені! В морду мені, хазяїнові… То ти смієш мені таке говорить! – Одколи животію на світі, ні од кого не чув цього…» [9, 154–155]. Люди старшого віку вражені почутим, а для Радюка ця сцена є ніби заключним акордом, як англійці кажуть, «main point», в його осягненні масштабу ментальної катастрофи, що відбувається в народі. Знаковим тому стає наступне запитання Радюка: «… – Коли ви громадян звете «хахлами», то хто ж ви такий! – спитав, нарешті Радюк Бубку. Бубка тільки очима закліпав і нічого не сказав, бо й сам не знав, що він за людина» (sic! – *Я. В.*) [9, 156].

Продовжуючи, зауважмо, що найрізноманітніші українські локації письменник добре знав і вмів справді живописати словом. Класикою реалістичного пейзажу стали його етюди «Ніч на Дніпрі» (1906), «Вечір на Владимирській горі» (1910), «Шевченкова могила», але те, із якою спостережливістю і майстерністю він описав у цьому романі старовинні провулки та нові вулиці, церкви, монастирі й окремі будівлі, з якою любов'ю передав особливий аромат квітучого Києва середини XIX ст., не має аналогів у прозі тих літ. Перед читачем постає картина справдешнього міста-саду над Дніпром, од якого через століття лишатиметься тільки щемливий спогад. Зауважує прозаїк і те, що інертність громадянської позиції інтелігентів кількох поколінь, які не спромоглися викластися повністю для реалізації своїх ідеалів, призвела до того, що втрачено давню славу міста як центру просвіти і науки. Так, славний колись Київ надовго і залишався комфортним для проживання, звичайним купецьким містом над Дніпром із призабутим українським началом.

Доля професора Дашковича якраз і підтверджує цю думку. На початку твору симпатія автора ніби на боці молодого, гарного типово українською красою Дашковича, який до того ж мріє про процвітання рідної землі, заможне життя народу, кохається в народній поезії та мелодіях, шанує народні традиції та звичаї: «Їдучи степами, він усе думав про свої Сегединці, про пишний край, родючі поля, про народ добрий, поетичний, гордий, багатий своїм самостійним національним життям, своєю поезією і оригінальним музичними глибокими мелодіями. Й ті думи не виходили з голови, не випадали десь у траву, а зливалися з гармонією степових голосів, з синім небом, теплим вітром, з пахощами степових квіток, бо ті думи самі були поезією й почуванням» [9, 100].

Імовірно, саме тому, що ці роздуми про народ були для нього передусім «поезією й почуванням», не зміг він їх у зрілому віці зреалізувати. Насправді Дашкович прагне лише: «…мать свій погляд на все, свою філософію, свій світогляд». Очевидно, мав рацію О. Кониський, коли писав про «хмари… вузького егоїзму», адже Дашкович, по суті, такий самий егоцентрист, як і Воздвиженський. Проблема полягає в тому, що Дашкович – талановитий учений, лекції якого з історії філософії з кожним роком були «луччі та лучче…», але не більше. Згодом стає зрозумілим, що він не може усвідомити й соціальних проблем часу, того, як нові виклики впливають на людей, і тим паче не розуміє давно назрілих потреб політичних реформ. Його юнацькі мрії про повне реальної роботи життя на благо народу дуже швидко минають, він стає кабінетним ученим, схильним уже до космополітичних ідей, занурюється у східну філософію та далеко позаду залишає себе самого – чистого і чесного народолюбця, який міг би стати реформатором, але увесь свій талант і енергію розчинив у словесах та рожевих мріях.

Драма Дашковича полягає в тому, що він сам це усвідомлює. «Я заблудивсь в дорозі й своїх дітей завів в якісь нетрі та пущі» [9, 336] – із гіркотою зізнається собі, споглядаючи, як його старша дочка красуня Ольга навіть до нього ставиться скептично, зневажає все українське, не сприймає творчості Шевченка й загалом мріє лише про гарну шлюбну партію, бажано графа, щоб зайняти поважне місце серед «ізбранніх». До речі, відображення автором представників останньої – це гостро сатиричні або гумористично-іронічні замальовки з контексту буття претензійного кола т. зв. аристократії київських Липок, яка за духовним рівнем мало чим відрізняється від купецько-міщанської стилістики сестер Сухобрус з Подолу. Як завжди ведеться, те «високе товариство» переконане у своїй вишуканості та виїмковості. Тільки на недосвідчених Ольгу та до неї подібних можуть справляти враження такі персонажі як Турман, де Пурверсе зі своїми фальшивими манерами та зневагою до всього «простого» чи той самий Кованько, який схожий на Воздвиженського в бажанні здобути матеріальні статки за чужий рахунок і в будь-який спосіб. Не випадково Галя, наречена Радюка, одразу зауважує для себе його неприємну «животинну прикмету» навіть у тому, як він жадібно їсть: «Білі здорові зуби терли м’ясо, аж шинка пищала в роті».

Такі, як Кованько і Воздвиженський, будучи цинічними гравцями, одночасно, подібні до найпростіших видів у біології, які ніколи не зникають і виживають за будь-яких умов саме в силу своєї примітивності, а в соціумі виживуть, дякуючи моральній, назвемо це так, невибагливості. Те, заради чого вони живуть, – це банальний рівень зручного, ситого існування в пропонованому просторі та часі, що позбавлене потреб розвиненої інтелектуально та духовно особистості. Таких так званих *homo sapiens* О. Забужко означає в «Музеї…» як тих, що мають «…невеличкий, рухливий, мисливий мозок, націлений на швидкий пошук їстівного». Не дивно, що Кованько потім одружується з дочкою Воздвиженського Катериною, яку не кохає, але бере за нею «мурований на два етажі дім», і потому – справу зроблено. Багатіти й надалі після втрати батьківських свічкарень, що згоріли, йому вже ніхто не завадить, а це і є його мета.

Антиподом Дашковича від початку твору постає Воздвиженський, який прийшов на навчання в Академію з Тули. Як підкреслено негативний персонаж, він має, з волі автора, не менш переконливий малюнок свого доволі яскравого, але убогого й ганебного єства. І. Нечуй-Левицький відкоментовує його натуру так: «Воздвиженський не любив науки, не поважав її, мав її тільки за спосіб прокласти собі стежку в житті і як можна витягти з неї через це грошей, їжі, напитків і всякого добра! Де можна було все те дістати іншим способом, він не жалів себе, не розбирав доброго і недоброго способу і досягав цілі, кинувши себе в науку» [9, 50]. Письменник дуже добре знав цей підвид, цю «породу» професорів, як зазначає сам Воздвиженський, «Божою милістю та волею начальства», які здатні на будь-яку підлоту і плазування, аби догодити начальству і тим здобути чергове підвищення. Він – малограмотний, інтелектуально нерозвинений, безкультурний хам, але доволі цілеспрямований, а останнє замінює йому все. І, звичайно ж, Воздвиженський повністю позбавлений гідності та, відповідно, мук сумління, що дозволяє йому не зациклюватися на рефлексіях та переживаннях, своїх і чужих, та впевнено здобувати те, що він вважає щаблями вдалої кар’єри, продовжуючи й надалі імітувати викладацьку та наукову діяльність.

Він не зважає на те, що студенти його не шанують, йому аби керівництво було задоволене, та власний зиск, що для нього найважливіше в житті, не переривався: «Він умів підступити до кожного ректора, вмів влізти в душу, прислужиться, притакуючи кожному йому слову, постерігаючи кожний його замір. І виходило так, що ні один ректор не обходився без нього. Тоді ще не було виборів ні на кафедри, ні на побічну службу в академії. І Воздвиженський при кожному ректорові встигав зайняти скрізь перше місце і розпоряджався академічними грошима. І за все це він доставав добрі гроші. При кількох ректорах Воздвиженський, з орденом на шиї, мав право сказати: «Академія – то я!» [9, 51].Такі безсовісні аферисти як Воздвиженській панують в Академії не дурно, продовжуючи нівелювати тим самим традиційну моральну та духовну основу національного буття, давні високі традиції науки та освіти. Таких реакціонерів підтримує імперський режим в особі митрополита та керівництва Академії, бо «Давня академія Могили служила вже не Україні, не Українському народові, а великоруському урядові і його государственним планам» [9, 14].

Підтвердженням того, що у романі наявні й риси *соціально-психологічного роману* є ще один аспект реалізації проблематики твору – відображення індивідуальної нездатності до ідейного протистояння особистостей типу Дашковича таким, як Воздвиженський. Дашкович близький до усвідомлення того, що Воздвиженський просто не здатен зрозуміти високості духовних істин та апріорності моральних норм, а тому витрачати на нього час і зусилля просто немає сенсу. Дієво не проявлена опозиція Дашковича Воздвиженському є ніби проявом дисгармонії вищого порядку, і, одночасно, знаком слабкості натури одного із названих. Такі, як

Дашкович, схильні обирати найпростіший шлях «непомічання» опонента і, у кращому разі, здатні слідувати в житті припису «роби, що маєш робити, і буде, що буде…». Тому в його планах тільки й лишається: зосередженість на реалізації нових ідей у власних наукових проектах, поглиблення курсів, що читаються в університеті, та прискіпливий відбір студентів, яким варто передавати не лише свої знання, а й заповідати свої ідеали. Але навіть цього завдання Дашкович не здатен був належно реалізувати, опустивши руки перед пануючою «пошлостью жизни» в особі Воздвиженського, власної дружини та їхніх духовно убогих стандартів ситого життя.

І. Нечуй-Левицький також на прикладі Радюка та Кованька доводить, що й наступне покоління од Дашковича та Воздвиженського матиме ті самі перепони, спокуси та можливості: або лишитися в тіні й продовжувати обережно вибудовувати своє маленьке життя, або мати шанс нарешті усвідомити всю міру відповідальності за нереалізовані власні таланти, за небажання самоудосконалення. Письменник дає привід замислитися, що кожне із поколінь, образно кажучи, завжди поділяється не стільки по горизонталі, як по вертикалі. Читачам спочатку здається, що Радюку «Європейські ідеї й наука показали… новий світ, нове животіння», тому він ніби має право закидати Кованьку: «Ви, городяни, не тямите поезії села та народної поезії. В вас в місті є тільки поезія Житнього базару, всяких крамниць та поезія березових віників в лазні. Міщани, купці та прикажчики вже бундючаться перед селянами. В вас нема народу, а тільки «хохли, очіпки та хохлуші» [9, 331].

Кованько називає Радюка ідеалістом, а викладати «задурно» в недільних школах для народу, які ще й не створені, відмовляється навідріз. Радюк не розуміє, що Кованько багато в чому має рацію, він тільки дратується від того, що не має переконливих контраргументів, аби затулити Кованьку рота. Радюка повністю підримують тільки в родині киянина, жителя Липок Платона Петровича Дуніна-Левченка, нащадка козацького роду, вольтеріянця і ліберала. Син останнього, як і батько, вважає: «Треба б завести історичний музей, бо тутечки ж в нас усей грунт навантажений і промкнутий історичною давниною… Нехай буде так : ми ще од часів Нестора були культурниками. А це зовсім-таки не вадить і нікому не заважає» [9, 332]. Звернімо увагу й на те, як автор визначає життєву непристосованість родини Платона Петровича, цих нащадків колись славної козацької старшини, наголошуючи на їхній нездатності хоча б власне господарство та маєтки тримати в порядку. Але при тім старший Дунін-Левченко « …любив українську історію, любив козацьку давнину. «Історію Русов» Кониського, українську історію Бантиш-Каменського та Марковича знав трохи не на пам’ять. Але він був падковитий тільки до книжок, а хазяїн з його був непрактичний» [9, 323]. Не лише про небажання, а й про неспроможність представників тогочасної української еліти протистояти новим викликам, розмірковує тут автор. Для І. Нечуя-Левицького важливо донести до читачів, що такі родини і такі настрої – це теж реальний вимір тодішнього Києва. Міська громада ніколи не буває гомогенною, але й в колі однодумців люди мають насправді дуже й дуже різні спонукання до дії.

До яких висновків підводить читачів автор? Для того, щоб подолати інерцію людського мислення і діянь, треба, для початку, навчитися бути вимогливими до самих себе, і, безумовно, потрібні роки й роки, щоб «Дашковичі» та «Радюки» зрозуміли, що треба відстоювати не лише права народу, а спочатку усвідомити свої власні права і обов’язки. Цілісній особистості, – а такою ще треба стати, – не завадять у самореалізації нікчемні плітки, осуд не лише духовно убогих обивателів, а й полеміка із серйозними опонентами; не злякає їх і загроза політичних переслідувань.

Готовими до такого рівня відповідальності постають перед читачами представники наступного покоління української інтелігенції: молоді дівчата Саня Навроцька та Надя Мурашко – головні героїні повісті «Над Чорним морем» (1888), твору, в якому також реалізовуються потенціали соціально-проблемного, соціально-психологічного, соціально-побутового жанру.

Із іншого боку, постать Б. Грінченка, якого ще сучасники називали «лицарем обов’язку», є прикладом драматичного протистояння особистості з суспільством і собою, одночасного утвердження високих просвітницьких ідеалів і заперечення ідеї буфонадного українофільства, прикладом людини, яка на рідному терені напружено витворювала зміст поняття «український інтелігент», прагнучи перетворити народ на «суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй» (І. Франко).

Сучасник Б. Грінченка А. Кримський писав йому: «...повість – то і єсть Ваш властивий «фах» … в повісті Ви робите суцільне враження…» [7; 358]. Першу повість Б. Грінченка *«Сонячний промінь»* написано в с. Олексіївка Катеринославської губернії, де письменник учителював. Він хотів увести твір до другого тому своїх «Писань» (1905), хоча й мав сумнів

щодо цензурного дозволу на публікацію (це засвідчує лист до матері від 12 грудня 1890 р.). Петербурзький цензурний комітет справді заборонив повість, як і оповідання «Непокірний», і заборона ця тривала впродовж тривалого часу. Причиною таких відмов, очевидно, якраз і є те, що у повісті автор звертається до художнього моделювання образу української інтелігенції, окреслює коло питань, пов'язаних із засадами її буття.

Центральний персонаж твору – молодий народолюбець Марко Кравченко – через ряд життєвих колізій приходить до висновку, що «Вкраїнської інтелігенції нема, існують тільки вкраїнські інтелігенти. Кожен із них виробляв свої погляди самостійно, якщо здатний був на те, або підлягав чиєму впливові, а загального цілогромадського тону, впливу не було й нема. Тому кожен і різнить поглядами з іншими…» [3, Т. 1, 398]. Акцент на особистісному вимірі феномену інтелігенції дозволяє припустити, що адекватним методологічним підґрунтям його аналізу в контексті творчості Б. Грінченка може слугувати твердження Мераба Мамардашвілі, який вважав, що інтелігенція завжди має ту прогресивну частину, яка «…усвідомлювала себе (і часто реально виступала) в якості носія всієї загальної совісті суспільства, в якості його «всезагальної чуттєвості», у якій сходяться всі ниті відчуття та критичної самосвідомості окремих частин суспільного організму, полишеного без неї голосу та слуху» [8; 286].

Так, образ Марка Кравченка є яскравою ілюстрацією до тези про роль інтелігенції в житті народу – відчувати, вловлювати правду, сповідувати її своїм життям і проповідувати серед людей. Заглиблюючись у психологію героя, розкриваючи найтонші порухи його душі, письменник творить образ внутрішньо вільної людини, – коли її духовні пошуки призводять до незалежності від контексту життєвих подій і визначають духовність як фундаментальний принцип собітотожності та гідності, що є альтернативою будь-якому суспільно-політичному знецінюванню особистості. Можливо, саме тому автор підкреслює походження свого героя (батько – чоботар-п'яниця, що понад усе намагається забезпечити синові належну освіту), наголошуючи, що внутрішня інтелігентність, аристократизм духу – риси не вроджені, а придбані перманентною роботою людини над собою: «Досі це була просто наука, а тепер це вже освіта, що не дає людині робитися такою, як його батько. Досі Марко любив у науці тільки те, що його зацікавлювало, а тепер почав любити все – і цікаве й нецікаве, бо воно веде до кращого життя [...]. Марко закохався в освіті і почав бачити в їй усю мету свого життя» [3, Т. 1, 324–325].

Авторська нарація стосовно життєвої долі центрального персонажа у творі спричиняє особливу екзистенційну напруженість, що виходить за межі науково-раціонального мислення й предметного світу діяльності, актуалізуючи внутрішній зміст поняття інтелігенції, її «інтимну сутність», людський вимір. Таким чином, речі, учинки, думки починають утілювати життєвий час людини, опредмечувати траєкторію її біографії як сенсонаповнення життя.

Активне розгортання подієвої канви твору розпочинається тоді, коли студент останнього курсу історико-філологічного факультету Марко Кравченко одержує запрошення від поміщика Городинського працювати влітку репетитором його сина. Марко вирушає у степове шахтарське село, щоб здійснити мрію, якій вирішив присвятити життя: зблизитися з народом, просвітити його, стати йому корисним. Так мала реалізуватися одна з кардинальних ідей Б. Грінченка – зближення інтелігенції з народом, їхнє гармонійне поєднання та взаємодія.

Така концепція еліти, що, унаслідок, сказати б, певної суспільної ініціації (із усією атрибутикою цього поняття: відмова від привілеїв, випробування з подальшим – ледь не сакральним – долученням до такої ідеальної спільноти) здобуває право бути речником народних ідеалів, досить типова для XIX століття: хронологічно починаючи з романів І. Нечуя-Левицького («Хмари», «Над Чорним морем»), повістей Панаса Мирного («Лихі люди») й О. Кониського («Семен Жук і його родичі», «Юрій Горовенко»), оповідання Олени Пчілки «Товаришки», драми М. Кропивницького «Доки сонце зійде – роса очі виїсть», п'єси «Не судилось» М. Старицького та в низці інших творів література, із одного боку, виводить цілу галерею персонажів, «нових людей», для яких характерне відчуття обов'язку перед народом, а з іншого, – закріплює живу культурну тожсамість (внутрішню свободу) української інтелігенції того часу (позначену «побожним ставлення до переказу й звичаю» та «рештками релігії серця» [11, 72]).

Динаміка розгортання поняття інтелігенції в «Сонячному промені» підсилюється якраз внутрішньою неоднорідністю: поза вказаним вище об'єднавчим моментом символізації органічно-культуротворчої енергії в селянському, «мужицькому» побуті, повість репрезентує і суперечність такого погляду: у селі Марка Кравченка прикро вражає все: нечепурний вигляд хат, сірі або руді тини, відсутність зелені («...Руділи хати, руділи тини, сіріла вкрита пилом вулиця – і ні гілочки зеленої, що закрасила б, звеселила б усе!..» [3, Т. 1, 333]), низька загальна культура мешканців цієї слободи, повна байдужість їх до таких дрібниць, як естетичне враження або звичайний затишок – відсутність традицій краси. Прикрі зорові враження

персонажа підсилюються слуховими. Брутальні, безглузді пісні, навіяні чужоземною культурною традицією, навіюють Маркові невтішно-іронічний висновок: «Ось вона – сьогочасна народна поезія», – гірко подумав Марко і пішов далі» [там само, 333]. У листі до друга й однодумця Семена Лісовського персонаж, описуючи все побачене, зізнається: «Я зовсім не того сподівався. Досі я уявляв собі простий народ так, що він заховав у собі наш національний скарб – нашу мову, звичаї, поезію. Але замість поезії я почув «Іс трахтира в погрібок», замість щиро народної мови – ламану мішанину. Про звичаї не знаю, але все, що бачив, доводить, що й вони не вдержались. І цей шинок, і ця розмова парубків про дівчат, і ці дівчата, що співають таких пісень... Сумно, Семене, сумно!..» [там само, 337].

Подальше розгортання цього сюжетного мотиву реалізується через знайомство юнака з родиною Городинських. Холодом і навіть ворожістю, в основі яких зневага до найманого вчителя – інтелігента «з простих», віє від напіваристократичної родини Городинських, особливо матері й старшого сина – петербурзького чиновника-кар'єриста. Із плином часу Марко Кравченко таки знаходить «дорогу» до селян, провадячи активну просвітницьку діяльність. Не приховує він своїх поглядів і перед панами, серед яких є запеклі шовіністи й українофоби типу Голубова чи Городинського-молодшого, викликаючи їхній гнів. Проте Марко зберігає духовну незалежність, яка «структурами» подібного типу завжди розглядається як небезпечна для них позиція.

Такий різновид внутрішнього протесту – постулювання ціннісної сфери духовності, що є альтернативою ідеології «гвинтиків» державної машини, системи панування посередньої більшості над особистістю й талантом – ще одна характерна риса художнього моделювання поняття українського інтелігента у творчості Б. Грінченка: «Українофіли, чи – ліпше сказати, – українці, свідомі свого «я» ... Вони розуміють, що освіта народних мас може бути тільки на національному ґрунті, і що національний індивідуум так саме вимагає собі змоги виявляти своє «я», свій духовний зміст, як і кожний інший. Через те вони й дбають, щоб українські маси освічувались рідною їм мовою, а вкраїнська народність щоб придбала змогу виявляти своє «я» [3, Т. 1, 340– 341].

Отже, персонаж окреслений письменником через такі характеристики, як рішучість, стійкість, прямота у висловленні поглядів і наполегливість у діях. Цей образ утілює думку про те, що людина при зброї принципово відрізняється від слухняного раба, який вгадує чужу волю.

У цитованих словах «націонал-народолюбця» Марка Кравченка – і політична, і практична його програма, що є насамперед програмою самого автора. Проте Грінченкове акцентування на легальній праці серед народу, наголошенні першорядної потреби в просвіті не раз викликало критичну оцінку. У цьому, наприклад, М. Драгоманов убачав «наївність» на зразок наївності «певного сорту московських філософів, як от І. Аксаков та Л. Толстой» [5, 72]. І все ж ці заклики, як стверджує А. Погрібний [див. 10; 5–30], були зумовлені реальним становищем тогочасного українського села. Народ не міг піднятися до усвідомлення свого справжнього економічного й політичного становища, пройнятися національною самосвідомістю. Починати треба було з малого – елементарної просвіти, і кожен щирий діяч на народній ниві це добре розумів. Проте навіть найлегальніші, найпростіші кроки в цьому напрямі викликали, як це виразно показує Грінченко, шалений супротив… Ледь почавши свою культурницьку працю, змушений виїхати з села Марко Кравченко, проте наслідки його діяльності все ж помітні. Селяни під його впливом учаться дещо по-іншому дивитися на інтелігенцію, не бачити в ній лише одвічних ворогів – панів «у сурдутах», а прагнення знань прищеплюється молодому поколінню (сільський учень Корній); поступово пройнявшись Марковими ідеями, його покохала Катерина Городинська. Покинувши дім батьків, відмовившись від багатого нареченого Голубова, вона їде вчителювати на село.

Таким чином, незважаючи на трагічний фінал, у творі стверджено думку про те, що духовність, із одного боку, передбачає полісистемність цілей як альтернативу будь-якій фанатичній абсолютизації мети (нещасливе те суспільство, яке має потребу в героях), а з іншого – життя вимагає підтвердження правил честі, воно існує в динамічному протистоянні та боротьбі. Саме в синтезі цих позицій, розумному співвідношенні їх складових елементів і полягає передумова становлення сильної, повнокровної національної інтелігенції: «Чи не в цьому ж і мета людського життя – бути людям сонячним променем і робити їх щасливими?..» [1, Т. 1, 445].

Отже, уже перша повість Б. Грінченка з життя української інтелігенції стала непересічним набутком історико-літературного процесу другої половини XIX століття. Вагома суспільна проблематика, широке коло героїв, які представляють різні верстви міста і села, яскраві ліричні й драматичні сцени, сильний дискусійно-публіцистичний струмінь, поліваріантність розгортання проблеми української інтелігенції роблять твір цікавими свідченнями доби як в ідейному, так і в художньому планах. Однак письменник відчував, що

«...тип позитивний українського інтелігента ще й не виробився до пуття» [10, 22], імовірно тому, у наступній повісті *«На розпутті»* окреслив подальші вектори розвитку цієї проблематики. Якщо назва першої повісті – «Сонячний промінь» – символізує світло знань, то другої – загальне суспільне становище, зокрема становище української освіченої верстви, якому письменник у цьому творі приділяє основну увагу: «Подивись навкруги, подивись на нашу інтелігенцію! – каже один із персонажів твору. – Всі ми на розпутті!»

Висновки. Резюмуючи, наголосимо, що система творчості Б. Грінченка (поетична, прозова, драматургійна) заприявляє становлення типу інтелігента, для якого домінантою є певна моральна настанова, позиція, що детермінує його ставлення до основних сфер, які визначають сутність особистості, її духовність – простір, у якому людина реалізує свої особистісні характеристики, разом із тим – одержує змогу реалізувати власну національну сутність. Простір духовності містить можливості для здійснення людського в людині, у ньому через власний вибір здійснюється звільнення від тиску зовнішнього й тим самим утворюються можливості для реалізації особистісної та національної свободи. Чи не найяскравішим прикладом беззастережного сповідування цих принципів є життєві й творчі шляхи І. Нечуя-Левицького та Б. Грінченка.

Вагома суспільна проблематика, широке коло героїв, які представляють різні верстви міста і села, яскраві ліричні й драматичні сцени, сильний дискусійно-публіцистичний струмінь, поліваріантність розгортання проблеми української інтелігенції роблять твори письменників із життя української інтелігенції цікавими свідченнями доби як в ідейному, так і в художньому планах. Фактично їхня багаторівнева за намірами та здобутками, тематично й ідейно різноманітна, своєрідно поетична художня проза мають для української літератури те саме значення, що й творчість О. де Бальзака для французької літератури чи Б. Пруса для польської, Ч. Діккенса для англійської, І. Тургенєва для російської. Аналогії можна продовжувати, але не вони є знаком якості та неперебутності написаного письменниками.

Авторська нарація стосовно життєвої долі центральних персонажів спричиняє особливу екзистенційну напруженість, що виходить за межі науково-раціонального мислення й предметного світу діяльності, актуалізуючи внутрішній зміст поняття інтелігенції, її «інтимну сутність», людський вимір. Таким чином, речі, учинки, думки починають утілювати життєвий час людини, опредмечувати траєкторію її біографії як сенсонаповнення життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. І. Зібрання праць : У 5т. / О. І. Білецький. – К., 1965. – Т. 2.
2. Горський В. С. Філософія в українській культурі (методологія та історія) : [філософські нариси] / Вілен Горський. – К. : Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
3. Грінченко Б. Твори : в 2 т. / Борис Грінченко. – К. : «Наукова думка», 1990 – 1991. – Т. 1, 2.
4. Грінченко Б. Твори : В 2 т. / Борис Грінченко. – Київ, 1963. – Т. 1.
5. Драгоманов М. Сонячний промінь. Повість Василя Чайченка / Михайло Драгоманов // Народ. – 1893. – № 8.
6. Кошовий О. (Кониський). Коли ж виясниться? (За проводом повісті І.Левицького «Хмари» / О. Кошовий (Кониський) // Правда. – 1875. – Ч. 19.
7. Кримський А. Ю. Твори : В 5 т. – Т. 5, кн. 1 : Листи (1890–1917) / А. Ю. Кримський. – К. : Наукова думка, 1973. – 548 с.
8. Мамардашвили М. К. Интеллигенция в современном обществе / Мераб Мамардашвили // Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. – М., 1992.
9. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів : У 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К., 1965–1969.
10. Погрібний А. Борис Грінченко / Анатолій Погрібний // Грінченко Б. Твори : в 2 т. / Борис Грінченко. – К. : «Наукова думка», 1990. – Т. 1. – С. 5–30.
11. Шопенгауэр А. О. О свободе воли / А. Шопенгауэр // Шопенгауэр А. Две основные проблемы этики. Афоризмы житейской мудрости : Сборник / пер. с нем. – Минск : Попурри, 1999.

ІСКЕРЛІК ДИСКУРСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ ТУРАЛЫ

к. ф. н. Ережепова С. К.

Казахстан, Усть-Каменогорск,
Восточно-Казахстанский государственный технический университет им. Д. Серикбаева

Abstract. *The article deals with aspects of business discourse. The author notes that the most important professional skills should include popular genres whether written or spoken business speech, business discourse. Standard stable phrases containing the original prepositions, indicating the nature of the motivation for actions of the type in connection with the indication, stay, order (Ministry, Department, Office), in accordance with the agreement (agreement), in order rendering technical (material, industrial) assistance, etc. are frequently used in the business discourse. In official documents they perform the same function as stable phrases like " take note, take into account, bring to the notice" etc. A characteristic feature of business discourse is attributive-nominal word combinations such as "conviction, writ execution , higher authorities, established procedure" etc.*

Keywords: *discourse, business discourse, business communication, institutional business discourse, business texts.*

Кіріспе. Бүгінгі таңда нарықтық экономикада "бәсекеге қабілеттілік" ұғымы "құзыреттілік" және "кәсібилік" ұғымдарымен тығыз байланысты болып отырғаны айқын. Кез келген деңгейдегі маманның, басшының кәсібилігі тілдік құзыреттілікті көздейді. Танымал жанрларды жазбаша және ауызша іскерлік сөйлеуде, іскерлік дискурста меңгеру кәсіби дағдылардың ең маңызды қатарына кіреді.

Дискурс сөзі француздың discourse (сөз) сөзінен шыққан, ол өз кезегінде латынша discursus яғни "артқа алға жүгіріс" сондай ақ әңгіме дегенді білдірген. Дискурс – заманауи лингивистика, семиотика және философия түсініктерін анықтауда және ағылшын әсіресе француз тілдері мәдениетінде кеңінен таралған қиын да күрделі берілетін түсінік. Дискурс сөзінің мағынасы осы мәдениетте сөз, сөйлеу, талқылау ретінде анықталады. Орыс тілінде бұл сөздің баламасы жоқ. Ол дискурс, дискурсия, сөз, сөйлеу, мәтін, талдау деп аударылады.

Зерттеу нәтижелері. Ю.С. Степановтан кейін біз, дискурс дегенді, мәтінде кездесетін ерекше грамматика, лексика, синтаксис және тағы басқа да құбылыс ретінде түсінеміз.[1, б. 45; 15, б. 36].

Ал В.И. Карасик дискурстың келесі: ғылыми, саяси, заңнамалық, іскерлік, әскери, жарнамалық және тағы басқа түрлерін бөліп көрсетеді [2, б. 193].

Заманауи қарым қатынаста іскерлік дискурс маңызды орын алады. Іскерлік дискурс теориясы лингвистиканың белсенді дамушы бағыттарының бірі болып табылады.

Іскерлік дискурсия және мәдениетаралық іскерлік қарым қатынасты дамыту мәселелерін алыс және жақын шет ел ғалымдары (D. Akar, F. Bargiela-Chiappini, L. Beamer, V. Bhatia, K. Blum-Kulka, P. Brown, M. Charles, M. Clyne, P. Drew, J. Gimenez, B. Gunnarsson, N. Fairclough, C. Kong, S. Levinson, A. Leznyak, L. Louhiala-Salminen, A. Kankaanranta, R. Kaplan, L. Miller және Н. Д. Арутюнова, Т. Н. Астафурова, Н. А. Баландина, Н. А. Баранова, О. А. Безнаева, П. Волошин, В. С. Григорьева; З. И. Гурьева, Ю. В. Данюшина, В. Ю. Дорошенко, И. В. Драбкина, В. И. Карасик, В. В. Калюжная, М. В. Колтунова, А. Н. Кудлаева, Е. Э. Сапожникова, А. О. Стеблецова, О. С. Сыщиков, С. Г. Тер-Минасова, Т. А. Ширяева, Е. В. Чиликина және тағы басқалары) қарастырады.

Қазақстандық ғалымдардың хат түріндегі хаттар стилі лингвистикалық ерекшеліктерін анықтаудағы жұмыстары іскерлік коммуникация теориясын жасауға үлкен үлес қосты (Г. Т. Абикенова, Б. Абилкасымов), синтаксисті және заманауи іскерлік қазақ тілі стилистикасын оқыту (Б. Ж. Абилмажинова), XVIII-XIXғ. іскерлік жазу ескерткіштеріне лингвистикалық талдау (А. И. Ахметжанова), нормативтік өкімдік құжаттардың лексикалық жән құрылымдық ерекшелігін анықтау (Б. С. Аширова), іскерлік қазақ тілін үйрену үрдісіне қазақ мәдениетінің әсері (Г. А. Бирали), іскерлік қарым қатынас рөлі мен функциялары (Г. З. Бакирова), іскерлік дискурсия жанрлары мен онтология, интеракциясы (Г. Г. Буркитбаева), қазақ тілінде ауызша іскерлік сөйлеу мәдениеті (Н. А. Дуанбекова), қазақ және орыс тілдерінде ресми іскерлік сөйлеуді дамыту және қалыптастыру (Л. С. Дуйсембекова, Н. И. Ергазиева, С. К. Ережепова, Ж. Макешова, М. К. Мамбетова, А. Т. Шонайбаева),

ағылшын тілді іскерлік дискурсия ерекшеліктері (Г. Ж. Матжанова, Ж. К. Омарова, А. С. Толенгутова) және оқытудың басқа да аспектілері.

Институционалдық іскерлік дискурсты сипаттау үшін оның бірнеше типтік белгілерін бөліп көрсетуге болады:

1) кәсіби қызмет барысында өзара тиімді спецификалық мақсатты қарым қатынас, ынтымақтастық шарттарын орнатуда, кез келген сұрақ бойынша бір жақты немесе екі және одан да көп қызығушылығы бар жақ арасындағы іскерлік келісімді жеткізуде;

2) бизнеске қызығатын адамдар, әртүрлі клиенттер консалтингтік және сараптамалық қызмет көрсететін мамандарды даярлау, ғылыми әзірлемелермен айналысатын ғылыми қайраткерлер, жекеменшік кәсіпорындары бар іскер адамдар, өндіріспен, саудамен, қызмет көрсетумен айналысатын барлық басқарушы буындар атынан ұсынылған ерекше қатысушылар;

3) коммуниканттармен әлеуметтік қарым-қатынас үшін маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын әлеуметтік кеңістік пен әлеуметтік уақыт қамтылған спецификалық әлеуметтік хронотроп;

4) тиімді басқаруда, әріптестік қарым-қатынас құруда, бәсекеге қабілетті ортаның мониторингіне, кадрларды іріктеу және даярлауда және т.б. пайда келтіруге саятын ерекше құндылықтар;

5) кәсіби қарым-қатынас мақсатына қарай әртүрлі формаларда ұсынылған іскерлік дискурсияның өзіндік стратегиялары, мысалы тренингтер, сұхбат, әңгімелесу, арнайы БАҚ мақалалары, келіссөздер, презентациялар және т.б;

6) әлемнің ерекше жалпы көрінісі, іскерлік қоғамдастықтың орнықты жағдайы және институционалдық коммуникацияның ең маңызды функцияларының бірі;

7) әлеуметтік мәртебе индекстерімен сипатталған, институционалдық қоғамдастық мүшесі ұсынған мәтінді жіберуші ретінде, сондай-ақ оның нақты кәсіби қоғамдастыққа жататындығын куәландыратын мәтіндердің ерекше сипаттамалары [2].

Жалпы алғанда, бір іспен айналысатын адамдардың бірігуі сияқты корпорацияға жату, қызметтік жағдай, адамдарды жеке қасиеттерін танушы ғана емес, сондай-ақ белгілі бір институттың өкілі ретінде де біріктіреді. Коммуникативтік жағдай ықпалымен қарым –қатынас кезінде тілдік құралдарды іріктеу жүретіні белгілі. Бұл мағынада іскерлік қарым-қатынас тілі тілдік бірліктерді қолдануда «шығармашылық емес» тамаша үлгіні білдіреді. П. Волошинаның пікірінше дайын «блоктарды» қолдану, қатып қалған клише түзілімдер арқылы қарым қатынас жасау іскерлік дискурстың үстемдік сипаттамасы болып табылады. Бұл клиштендіру сөз тіркестері мен сөйлемдер деңгейінде ғана емес, сондай-ақ іскерлік хат алмасу, банктік құжаттар не презентациялық материалдар болса да тұтас мәтіндер деңгейінде көрінеді.[3, 84 -85].

Ресей лингвистикалық мектебіне сәйкес іскерлік дискурс, институционалдық дискурстің әртүрлілігі сияқты «бір-бірін білмейтін бірақ осы социумның нормаларына сәйкес қарым-қатынас жасауға тиіс, адамдар арасындағы қарым-қатынастың мамандандырылған клиштердің әртүрлілігін білдіреді» [3, 28].

Ғалымдар өз зерттеулерінде іскерлік дискурс кездесетін кеңінен таралған функционалдық ортаны табуға тырысты, атап айтқанда, - бизнес саласындағы келіссөздер: әртүрлі компаниялар өкілдері арасындағы телефон арқылы сөйлесулер: әртүрлі құжаттарды қамтитын, соның ішінде хаттар, ашықхаттар, факстер, есептер, меморандумдар, чектер, және т.б. іскерлік корреспонденциялар: сату саласындағы қызметтр (сату, қамтамасыз ету): нарықтық және биржалық қызмет: жеткізу шарттары, төлем, қорғау, тиеу туралы құжаттары бар тікелей контракт жасау: жұмысқа қабылдау және шығару: компанияның жарнамалық қызметі: іскерлік қызметтің түрлері мен құқықтық аспектілері және т.б. [3;10]

Белгілі болғандай, жазба іскерлік дискурста ресми және императивтілік әртүрлі лексикалық және грамматикалық құралдарды қолдану арқылы жетеді.

Іскерлік дискурста сипаттамасы жағынан тұрақты, іс-қимыл түріне қарай қаулымен, өкіммен байланысты дәлелдемесін сипаттайтын шылаулары бар стандартты сөйлеу айналымы жиілілік болып табылады (министрлік, департамент, басшылық), қол жеткізілген уағдаластыққа (келісімімен) сәйкес, техникалық (материалдық,өндірістік) көмек көрсету. Қызметтік құжаттар тілінде тұрақты тіркестер сияқты олар да сол қызметті атқарады. Іскерлік дискурстің ерекшелігі қалыптасқан тәртіп, жоғары тұрған ұйымдар, атқару парағы, айыптау үкімі сияқты атрибутты-атаулық сөз тіркестерін қолдану болып табылады.

Сондай-ақ іскерлік дискурстың тек атаулы сипатын атап көрсетуге болады. Іскерлік мәтінде бір зат есім қатар тұрған сөйлемде де бірнеше рет қайталануы мүмкін және ол есімдікпен ауыстырылмайды. Ауызекі сөйлеу тілде немесе көркем мәтінде бұл тавтология

ретінде бағаланар еді (бір сөздің қисынсыз қайталануы). Іскерлік дискурста қандай да бір қарым қатынасқа, іс әрекетке бағытталған адамдарды сипаттамасы бойынша атауда зат есімдер кеңінен қолданылады: бала асырап алушы, жауапкер, пәтер жалдаушы, куәгер, жалға алушы, өтініш беруші, талапкер және т.б.

Іскерлік дискурста етістіктен жасалған зат есімдер кеңінен ұсынылады: орындау, хабарлау, құқық бұзушылық, қаулы, дауларды шешу, бағыну, бөліну және т.б; жиі қоланылатын етістікті зат есімдер : мойындамау, қайтармау, жеткізбей алу, орындамау және т.б. Іскерлік дискурстың айқын бөлігі ондағы септеуліктердің қолданылуы болып табылады: күшіне, мақсатына, бөліміне, мәніне, атына, барысына және т.б.(ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастық жоспарға сәйкестігіне; жоғары оқу орындарында орыс тілін оқытуды жақсартуға; комиссия шешімін әкімшілік орындамаған кезде; жоғары тұрған ұйымдарға бағыну тәртібі бойынша; №1 тізбемен салыстырғанда №2 тізбе; дәлелді себептер анықталған жағдайда).

Себеп пен салдарды белгілеу үшін шығыс септігіндегі байланысты шылауы қолданылады: отбасылық жағдайына байланысты, науқастануына байланысты, дәлелді себептеріне байланысты және т.б. Сондай-ақ іскерлік дискурс синтаксисінің ерекшелігі жанама сөйлеуді қолдану басымырақ. Заңнамалық актілер мен басқа да құжаттар сөзбе-сөз айтылған жағдайда ғана тура сөйлеуге жүгінеді.

Қорытындылар. Іскерлік дискурстың кейбір синтаксистік қиындығын клишелер мен стандарттау ауыстырады. Кейде оларды меңгеру арнайы оқытуды талап етеді. Қажет болған жағдайда клишелерді жаппай қолдану үшін арнайы анықтамалықтарда берілетін басылған бланкілер мен белгілі бір формалар пайдаланылады. Жоғарыда аталған ерекшеліктерінен басқа іскерлік дискурсқа кейбір басқа да қасиеттер тән. Мысалы, мәтінді абзацтарға бөлу және рубрикация сондай-ақ деректемелер (тұрақты элементтер): құжат атаулары, авторды және адресатты көрсету, істің мәнін баяндау, автордың қолы мен күні (ұйым немесе жеке адам) және т.б. маңызды рөл атқарады.

Сонымен іскерлік дискурс тілінің өзгешелігін мынадай ерешеліктер көрсетеді; баяндау тонының бейтараптығы, баяндаудың мінезі, біріздендіру (трафареттеу), терминдерді стандарттау және сөйлеу құралдарын типтеу, пайдаланылатын сөйлеу құралдарының ауқымының тарлуы, кейбір тілдік формалардың құжат мәтіндеріндегі белгілі бөліктерінде қайталанудың (жиілілік) жоғары деңгейі, өзіндік модальность. Қазіргі уақытта дискурс түсінігі мен іскерлік дискурс заманауи лингвистикада әртүрлі позициядан қарастырылады. Институционалдық іскерлік дискурс мәртебелік-рөлдік қарым-қатынас жағдайында жұмыс істейді және іскерлік қарым-қатынастың әртүрлі формаларын жүзеге асырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности // Язык и наука конца XX века: Сб. ст. — М.: РГГУ, 1995. — С. 35–72.

2. Карасик В. И. Языковый круг: личность, концепты, дискурс: монография. — Волгоград: Перемена, 2002. — 331 с.

3. Волошин П. Английский язык делового общения как лингвистическое и дидактическое явление: Дис. канд. филолог. наук. - М., 2001.

PHILOSOPHY

К ПРОБЛЕМЕ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

к. ф. н., доц. Каранфилова Е. В.

Украина, Одесса, Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Abstract. *In the article the problem of introduction of innovations in training of students of engineering specialties is investigated. Attention is focused on the growing trend towards the use of innovative technologies that allow to expand the opportunities for providing information to students, enrich traditional classroom activities, and enhance the visualization element of the educational material.*

Innovations in education - the general scientific term "innovation" is defined as a target change in the functioning of the system, qualitative and quantitative changes in various spheres and elements of the training system. Particular attention is paid to the study of the role of computerization in the learning process. Computerization of training - in the narrow sense - the use of computers as a means of training; in a broad - multi-purpose use of the computer in the learning process.

Details of the use of innovative pedagogical technologies in the preparation of engineering students are considered in detail. It is established that the basis of modern education should be not so much educational disciplines, as ways of thinking and student activities. The task of any higher institution is not only the release of specialists receiving high-level training, but also the inclusion of students already in the process of training in the development of fundamentally new technologies, their adaptation to the real conditions of the production environment.

Keywords: *innovations, education, computerization, education system, humanization, humanitarization.*

Актуальность исследования обусловлена фундаментальными преобразованиями в сфере современного образования, которые вызваны новым пониманием его целей и ценностей, разработкой и внедрением новых обучающих технологий. Это связано с возрастанием потребности формирования в системе образования нестандартно мыслящих, креативно ориентированных творческих личностей. В связи с этим, И. А. Муратова в статье «Освіта і філософське осягнення творчості» пишет: «Освіта протягом усього життя і безперервність навчального процесу; мотивоване залучення студентів до навчання; аспекти транснаціональної освіти; підвищення мобільності студентів, викладачів і науковців у спільноті знань – ось деякі з елементів європейської науково-освітньої інтеграції, що вимагають від суб’єктів цього процесу свідомого творчого ставлення і фундаментальних науково-теоретичних стратегій мислення» [4, с. 7].

В настоящее время в системе образования усиливается тенденция использования инновационных технологий, которые позволяют расширить возможности предоставления информации студентам, обогатить традиционные аудиторные занятия, повысить визуализационный элемент учебного материала.

Инновации в образовании – общенаучное понятие. «Инновация» определяется как целевое изменение в функционировании системы, причем в широком смысле это могут быть качественные и (или) количественные изменения в различных сферах и элементах системы.

Такими элементами могут быть мультимедиа. Согласно наиболее распространенному определению, мультимедиа представляет собой компьютерные средства создания, хранения, обработки и воспроизведения в оцифрованном виде информации разных типов: текста, схем, таблиц, диаграмм, фотографий, видео- и аудиофрагментов и т.д. Компьютеризация обучения – в узком смысле – применение компьютера как средства обучения; в широком – многоцелевое использование компьютера в учебном процессе.

Не подлежит сомнению тот факт, что основой современного образования должны быть не столько учебные дисциплины, сколько активизация способов мышления и деятельности студентов. Ведь задачей любого высшего учреждения является не только выпуск специалистов, получающих подготовку высокого уровня, но и включение студентов уже в процессе обучения

в разработку принципиально новых технологий, их адаптация к реальным условиям производственной среды. При этом, в процессе обучения, важно развивать у студентов такие способности, как: творческая активность, креативное мышление, умение оценивать, рационализировать, быстро адаптироваться к изменчивым потребностям рынка.

Приобретение таких навыков во многом зависит от содержания и методики обучения будущих специалистов. Используя различные технологии обучения, студенты адаптируются к разным способам восприятия материала – чтение учебника, объяснения преподавателя, работа с компьютером, интернет ресурсами и др.

С другой стороны, обучающим и контролирующим программам желательно предоставлять пользователю возможность построения своего алгоритма действий, а не навязывать готовый. Благодаря построению собственного алгоритма действий, пользователь имеет возможность креативно мыслить, применять имеющиеся у него знания к заданным условиям, что способствует осмыслению получаемых знаний.

Сегодня крайне востребованы разнообразные современные формы образовательного процесса. Все они должны быть скомпонованы таким образом, чтобы компьютер становился не самоцелью, а лишь логическим и эффективным дополнением к учебному процессу. Известны следующие функции компьютеров в образовательном процессе: в качестве средства обучения, тестирования, контроля усвоения знаний и коррекции действий, творческого развития обучаемого, коммуникации и доступа к мировым информационным ресурсам, совершенствования управления учебным процессом; инструмента познания действительности, объекта изучения. Современные формы преподавания предусматривают дистанционные формы обучения, наличие виртуальных учебников, позволяющих дать образование и без непосредственного общения с преподавателем.

К положительным свойствам компьютеризации образования можно отнести усиление интеллекта студента за счет вовлечения его в решение более сложных задач в условиях компьютеризации; развитие логического, прогностического и оперативного мышления, обусловленное тем, что, готовя предварительно задачу для компьютера, пользователь вначале логически продумывает ее, составляет ее алгоритм и тем в определенной мере прогнозирует процесс ее решения, которое осуществляет затем во взаимодействии с компьютером. Успешное применение компьютеров, получение с их помощью более продуктивных результатов повышает самооценку человека, его уверенность в способности решать сложные профессиональные задачи.

Рассмотрим более детально особенности использования инновационных педагогических технологий при подготовке студентов инженерных специальностей. Данная квалификационная направленность подготовки специалиста предполагает изучение технической инженерно-проектной деятельности. При этом, будущий специалист должен овладеть обширным теоретическим и практическим «багажом» знаний, включающим особенности технологического процесса, технических условий каждого действия, операции и особенностями путей реализации (методы обработки, использование того или иного оборудования и инструментария и т. д.). Продукт деятельности для инженера является сложным комплексом точных расчетов, проектного предложения, будущей реализованной технической моделью. И поэтому при подготовке специалиста за данным «вектором» педагогу требуется использование широкого современного визуализационного учебного комплекса с возможностью использования многофакторных моделей представления.

При исследовании социально-культурных стратегий и подходов современного образования, особо следует выделить гуманизацию, гуманитаризацию, культурологический принцип и диалогический подход. Гуманизация и гуманитаризация как два доминирующих фактора непосредственно связаны с творчеством, с реализацией творческого потенциала, активизацией в образовательной среде творческих интенций обучаемых. Новым образовательным технологиям, опирающимся на принцип гуманизации посвящена работа А. Бляшевской и Т. Бортнюк «Інтенсивні освітні технології. Дидактично-професійний аспект», где, в частности, указывается на то, что «Сьогодні методика виховного впливу викладача на студента виступає як елективний набір фактів із різних галузей людського знання (філософії, педагогіки, теорії матеріального виробництва, естетики тощо). У кінцевому підсумку все це перетворюється на настанови, які не дають можливості викладачеві ВНЗ визначити фундаментальні основи розвитку рис гуманності, інтелекту в процесі підготовки майбутнього висококваліфікованого спеціаліста» [1, с. 15].

Принцип гуманизации предполагает приобщение учащихся к активному участию в общественно-полезной деятельности, формированию чувства ответственности за свои поступки перед обществом, личностному развитию и саморазвитию. Чем гармоничнее будет общекультурное, социально-нравственное и профессиональное развитие личности, тем более свободным и творческим будет становиться человек. Это отмечено классиком современной теории образования Б. Гершунским: «Именно образовательная сфера имеет самое непосредственное отношение:

– к формированию веры человека в истинный смысл своей жизни;

– к развитию его способностей, в том числе и способностей к самопознанию и адекватной оценке своих возможностей и жизненных предпочтений;

– к процессу формирования знаний, умений и навыков, необходимых для полноценной самореализации в трудовой и общественной деятельности;

– к формированию нравственных качеств личности, определяющих критериальную основу его поступков и поведения» [2].

О. И. Донина в работе «Гуманизация образования и воспитания как социально-педагогический феномен» пишет: «Проблема гуманизации – это не только проблема семьи и системы образования, это глобальная, общечеловеческая проблема, имеющая широкое философско-антропологическое, социальное и даже политическое значение, так как от ее решения зависит построение общественного развития, которая может либо тормозить развитие человека и цивилизации, либо способствовать ему. Решение проблемы гуманизации общества направлено на то, чтобы экономическое и научно-техническое развитие шло на благо человеку, на создание нравственной гармонии в мире, а также на то, чтобы сам человек имел все возможности для гармонического развития, всестороннего совершенствования, на протяжении всей жизни стремился к нему» [3, с. 54].

Культурологическицй принцип предполагает включенность индивида в систему общечеловеческой культуры, на основе которой возможно развитие всех сторон личности, формирование целостной картины мира и определения места человека в ней, а также способствование овладением критериями оценки и интерпретации социальных, культурных и природных явлений, обеспечивающих трансляцию человеческого опыта, интериоризацию культурных завоеваний предыдущих поколений.

Диалогический подход в образовании предусматривает толерантное отношение к личности, особый способ взаимоотношений, признание за личностью права свободного самоопределения.

Вывод. Изучая опыт использования в педагогической деятельности инновационных стратегий, можно выделить их преимущества: они помогают научить студентов активным способам получения новых знаний; дают возможность овладеть более высоким уровнем личной социальной активности; создают такие условия в обучении, активизируют научный поиск; стимулируют творческие способности студентов; способствуют формированию креативных навыков; помогают приблизить учебу к практике , формируют не только знания, умения и навыки по предмету, но и активную жизненную позицию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бляшевська А. Інтенсивні освітні технології. Дидактично-професійний аспект / А. Бляшевська, Т. Бортнюк. — Луцьк: Твердиня, 2009. — 206 с.

2. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века / Б. С. Гершунский. — М. : Совершенство,1998. — 608 с.

3. Донина О. И. Гуманизация образования и воспитания как социально-педагогический феномен / О. И. Донина // Педагогическая наука: история, теория, практика, тенденции развития. — 2010. — № 2. www.intellect-invest.org.ua/.../pedagog_editions_e-ma

4. Муратова І. А. Освіта і філософське осягнення творчості / І. А. Муратова // Вісник НТУУ — Філософія. Психологія. Педагогіка. — 2007. — Випуск 2. — С. 8.

ВКЛАД УЧЁНЫХ ХАНАФИТСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ ПРАВА НА ТЕРРИТОРИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

доктор PhD Уткельбаева З. И.

Казахстан, Алматы, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак

Abstract. *The article is devoted to the study of monuments of historical research and cultural heritage of Central Asia and Kazakhstan, where priority is given to the role of the questions the study of works of scientists theologians of Hanafi madhhab of Islamic religion. The spread of Islam in much of Central Asia was formed in cooperation with local cultural traditions that have made the religion of Islam its religious ethical norms, customs and their spiritual heritage. It creates a so called "traditional Islam", where the key role was played by the great scholar of Hanafi, by which it was formed the conceptual beginning of the rule of law and humane ideas. The results of this work can be used in reference to the history and development of the Islamic civilization in the territory of Kazakhstan, as well as experts in the field of Oriental Studies, Religious Studies and modern scholars in the field of Hanafi Islam.*

Keywords: *Hanafi Islam, Hanafi scholars, religion in Kazakhstan.*

Введение. На протяжении долгого времени в истории Казахстана отсутствовало внимание к изучению и распространению религии Ислам и в целом мало говорилось о богатейшем культурном мусульманском наследии тюрков и народов Центральной Азии. Антиисламская идеология проводилась до периода Царской России. Фальсификация истории привела к тому, что проблема исламизации и наличии исламской цивилизации на территории средневекового Казахстана практически не были изучены. Изучение национальной идентичности Казахстана и истории развития Ислама проводилось главным образом только в рамках российской научной традиции. Реже о проблемах культуры тюрков мы узнавали из исследований западноевропейских авторов. В отдельных исследованиях русско-европейских востоковедов возрастал интерес к изучению трудов средневековых ученых творивших на территории современного Казахстана, тем самым давая импульс для новых исследований. Интерес исследований главным образом был составлен в изучении аспектов местного Ислама, деятельности мусульманского духовенства, в изучении суфийских тарикатов, мечетей и мест с остатками местных верований и обычаев. Изучался фольклор, вопросы краеведения и этнографии. Соответственно, большим пробелом в изучении развития религии Ислам на территории современного Казахстана оставалось исследование трудов религиозных деятелей-ученых и их вклада в развитии мусульманской духовности в целом. Данное ознакомление с началось в период XIX-XX веков, но более древние периоды истории оставались малоизученными. Религиозная проблематика отражалась в трудах ученых фрагментарно, и не всегда правильно интерпретировалась. Иногда она имела и антиисламскую тенденцию, например, в работах Н.П. Остроумова, Н.Ильинского [1]. Тем самым, в результате политического разделения в Центральной Азии экономического упадка Великого Шелкового пути, глобального кризиса Ислама и традиционной кочевой цивилизации Евразии, произошла утрата многовековых достижений предшествующих средневековых ученых и мусульманской культуры в целом. С другой стороны, отсутствие большинства культовых сооружений (зданий-мечетей), было основанием для европейских и российских ученых, делать вывод о религиозной индифферентности тюрков, в противовес данному мнению мы встречаем и других исследователей, которые писали о богатом наследии тюрков и признавали исламскую цивилизацию на территории средневекового Казахстана - как цивилизацию, имеющую не только внутрирегиональное значение, но и далеко за ее пределами. Так, исследователь Рихард Карутц писал о том, что исламизация на территории Центральной Азии произошла в предыдущие века [2]. Стоит отметить и труды академика В.Бартольда, который заложил фундамент в изучение научной проблемы распространения ислама среди тюрков. Такие его труды, как «Ислам», «Культура мусульманства» [3] и многие другие стали цивилизованным подходом к изучению мусульманской истории тюркского народа. Достижения средневековых ученых В. Бартольд объяснял открытостью арабов к восприятию тюрков в области науки и культуры. Вклад средневековых ученых в развитие ислама на территории средневекового Казахстана, следуя современным научным стандартам, был поднят и исследован в трудах А. К. Муминова, Абсатара

Дербисалиева, Шамшедина Керима,Алау и Шамшат Адильбаевых, Алмы Султангалиевой, Раушан Мустафиной, Кайрата Курманбаева, Назиры Нуртазиной и многих других авторов. Но особое значение в изучении вклада мавераннахрских ученых имеет работа профессора А.К. Муминова, в которой освещена история ханафитского мазхаба и наследие теологов-ханафитов Центральной Азии, роль данной богословско-юридической школы в формировании локальной формы ислама, раскрыта многосторонняя деятельность ханафитов, способствующих превращению ислама в «свою религию» для местного населения [4].

В работах ученого Абсаттара Дербисалиев сделан акцент на изучение и интерпретацию арабских источников – трудов средневековых ученых, выходцев из Южного Казахстана и Семиречья. Профессор А. Дербисалиев раскрывает тот весомый вклад, который внесли тюркские ученые в эпоху Караханидского периода и подтверждает, что именно в этот период средневековые факихи тюркской культуры выходят на международный уровень[5].

Результаты исследования истории становления казахской государственности и вопросах разработки идеологии формирования государства большая роль принадлежит мусульманским законоведам (факихам). Усилие ученых-богословов внесло неоценимый вклад в формирование мусульманской правовой школы, которая была способна решать существовавшие на тот момент любые религиозно-юридические проблемы, связанные с исламом. Особенность деятельности ханафитских ученых в истории Центральной Азии заключалась в том, что в их практике существовало разделение на светское и религиозное начало. Труды ученых-богословов были фундаментом ханафитской юридической школы права суннитского направления религии. Решения, принимавшиеся факихами, были высоко оценены как учеными - ханафитами, так и учеными других богословско-правовых школ. Применялись эти решения не только в Мавераннахре, но и на всем мусульманском Востоке. Изучение науки фикх средневековыми учеными имеет историко-познавательное значение для понимания во всех регионах мусульманского мира. В их трудах, которые являются бесценным вкладом в сокровищницу всемирного правового наследия, развивалось целое правовое направление исламской мысли и культуры, дошедшее до современности и не утратившее свою актуальность. Учеными-ханафитами была разработана концепция науки фикх, адаптированная к традициям и обычаям местного населения, (гурф, адат), что позволило народам, населявшим Центральную Азию, принять и сохранить религию ислам и ханафитско-богословскую школу права на протяжении всей истории развития казахской государственности.

На земле средневекового Казахстана успешно развивались и другие исламские науки. Актуальность трудов мавераннахрских ученых позволила нам сохранить правильное понимание и соблюдение исламского права как социальную необходимость. Ученые выносили решения в соответствии с исламским правом по многим актуальным жизненным вопросам, с которыми сталкивались правоверные мусульмане, в их числе семейные, гражданско-правовые отношения, вопросы собственности и торговли, уголовного права, долга и ответственности человека. Проанализировав и изучив труды предшественников, ученые-мужтахиды разработали и облегчили понимание трудов ученых-факихов, тем самым оставив после себя наследие для будущего поколения мусульман, для будущего развития ислама и сохранения мира и согласия на тюркской земле. Они развивали такие шариатские науки, как исламское право, арабскую филологию, толкования Корана и многие другие. При этом, выходя на передовые позиции в масштабе всей Центральной Азии, в своих решениях ученые мавераннахской школы права смогли найти компромисс между правителями и городскими слоями населения. Исследуя сложные труды, написанные предшественниками, комментируя их, находясь в независимости от бывших центров исламской культуры (Бухары, Самарканда, Хорезма), ученые средневекового Казахстана смогли разработать особую модель права, обучения и принятия решений. Таким образом систематизировав особую модель мавераннахрской школы ханафитского мазхаба,отличаясь от ученых Бухары и Самарканда. Развитие наук исламской докторины отличилось и по регионально-географическому признаку. Наибольшое распространение оно получило в южных регионах, возможно по причине близости Самарканда и Бухары. Принимая решения в вопросах торговли, ученые-факихи вносили огромный вклад в область экономики и развития государства, что позволило определить генеральное направление экономического развития городов Центральной Азии не только из внутренних районов в сторону мусульманских центров, но и из центральных регионов мусульманского мира через бассейн Сырдарья в сторону столиц монгольских государств. Так как горожане играли незначительную роль в обществе, факихи и улама были представлены в системе государственного управления и являлись неформальными лидерами и властителями дум местного населения, применяя в своих решениях

не только общеисламские нормы права, но и традиции местной юридическо-богословской школы, учитывая особенности и условия местного региона. К сожалению, ханафитские ученые мало фиксировали свою историю, что отличает их от других признанных богословских школ, но изучая их теологические труды и комментарии ,и согласно доминирующих взглядах в них, мы можем утверждать о том, что они были представителями ханафитской традиции права. Культурный расцвет, порожденный исламизацией, выразился в том, что тюркская культура в Караханидскую эпоху трансформируется в культуру цивилизационного уровня [6]. Важно, что именно в эпоху Караханидов имеются данные о самостоятельных тюркских мусульманских ученых во многих отраслях шариатских наук. Даже по неполным данным, ученых, мыслителей, суфиев из средневековых городов южного Казахстана и Семиречья с нисбами городов и местами их рождения и деятельности насчитывается более десятка. Например, выходцы из городов Фараб, Отрар, Джанд и др. Применение мусульманского права в практической жизни возможно лишь при его юридической разработке, систематизации и разъяснении мусульманскими факихами. Сочинения мавераннахрских факихов имели не только местное значение, но и общемусульманское, приобрели широкую известность во всех мусульманских странах. Период с начала правления Караханидов до монгольского нашествия (VII-XII века) представлен в «Ката’иб а‘лам ал-ахйар» биографиями 134 центральноазиатских факихов (в среднем по 23 биографии в каждом катибе), с последующим увеличением в каждом катибе. Например, если в 7 катибе данная школа представлена 14 биографиями, то в 8 катибе их было 18. «Катаи’иб а’лам ал-ахйар» свидетельствует о том, что деятельность основной массы факихов была сконцентрированна в Бухаре и Самарканде. В сочинениях ал-Кафави приведены биографии выходцев из Маргинана (10 человек), Касана (4), Уструшаны (3), Исфиджаба (3), Ахсикента (2), Узгенда (2) и др. Анализируя социальный состав факихов, можно отметить, что в большинстве своем они были выходцами из средних городских слоев и трудились в различных сферах городской жизни.

Факихи в большинстве своем положительно относились к назначениям их на официальные должности. Анализ титулатуры 134 факихов этого периода показывает, что они исполняют функции кади (26 человек), хатиба (7), ва‘иза (5), ра’иса (2) и мухтасиба (1). 14 человек вели аскетический образ жизни. В Центральной Азии были распространены семейные кланы факихов. Например, семьи аз-Заранджари (3 человека), ар-Ригдамуни (3), Саффаридов (5), Ифтихар ад-дин ал-Бухари (3), Захир ад-дин ал-Маргинани (3), Садров (8), ал-Махбуби (4). В Самарканде добились известности семьи Саййдов (3человека), ал-Паздави (5 человек), ал-Макхули (3), Бурхан ад-дин ал-Маргинани (6), в этих семьях также передовались по наследству и должности.Имеются упоминания о факихах-женщинах: дочь ‘Ала’ ад-дин ас-Самарканди, Фатима, весьма успешно занималась фикхом. Она проверяла и исправляла неточности в фетвах своего отца, ‘Ала’ ад-дин ал-Касани (умер в 587/1191 году), и они втроем ставили подписи под каждой фетвой. В VI/XII веках произошло объединение бухарских и самаркандских линий. Постепенное прекращение традиций в других ханафитских центрах выдвинуло центрально-азиатскую школу на передовые позиции в общеханафитском масштабе. Профессор Муминов А.К. в своей монографии на тему «Ханафитский мазхаб в истории Центральной Азии» пишет о том, что Кафави дает две цепи передатчиков для каждого факиха в своем сочинении:

Первая цепь – линия передачи традиций мазхаба от его основателя-эпонима Абу Ханифа.

Вторая – линия передачи книги «Китаб ал-Хидайа» Бурхан ад-дин ал-Маргинани. Изначально, эта книга имела центральноазиатский характер, учитывая цепь передачи бухарского происхождения. Начиная с Хусам ад-дин ас-Сигнаки, это цепь приобретает международный и развлетвленный характер [6]. По мнению ученого Керим Ш., именно представителю Казахстана Хусаму ад-дину ас-Сыгнаки принадлежит заслуга в распространении этого труда на территории Ближнего Востока и была закончена в виде комментария «Китаб ал-хидайа» под названием «ан-Нихайа фи шарх ал-Хидайа» в 700/1300 году [7].

Одним из комментаторов данного труда также является классическое произведение по теме наследственного права – ‘Али ибн Мухаммад ал-Хусайни ал-Джанди – который продолжил традицию Бурхан ад-дина ал-Маргинани «Фараид ал-‘Усмани», дав ему название «Фараид ал-‘Алави». При этом он использует другие комментарии этого труда, такие как «Фараид ан-Насафи», «Дау ас-сирадж», «ан-Назм ал-машрух», «Шарх ал-фараид» ат-Тимурташи, ‘Имад ад-дина, аз-Захиди, Бурхан ад-дина, ‘Ала ад-дин, «Фаваид Наджм ад-дин ал-Кахуштувани» и «ал-Фараид» Маулана Сирадж ад-дин (ас-Сиджаванди) на персидском языке [8].

Выводы. Таким образом, мы можем сделать вывод о том, что сочинения, составленные в период XII-XV веках историками и богословами в жанре историко-биографической

литературы подтверждают, что позиции ханафитского мазхаба в VIII веке на территории современного Казахстана стали укрепляться уже в XII-XV веках и имели доминирующее влияние на территории Центральной Азии и далеко за ее пределами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Остроумов Н. П. Исламоведение. Введение в курс изучения ислама.– Ташкент, 1914.– 84с.
2. Карутц Р. Среди киргизов и туркмен на Мангышлаке. – Санкт- Петербург,1910.– С.60
3. Бартольд В. В. Культура мусульманства // Собр. соч.в 9 томах,Т6. Изд-во «Наука», Гл.ред.вост.лит-ры,1966. – С.132.
4. Муминов А. К. Роль и место ханафитских уламов в жизни городов Центрального Мавараннахра. – Ташкент, 2003. – стр. 5.
5. Дербісәлі Әбсаттар. Исламның жауһарлары мен жәдігерліктері. – Алматы, 2008.
6. Муминов А. К. «Ханафитский мазхаб в Центральной Азии», Алматы, 2015.
7. Керим Ш. Сыгнак санлагы. – Алматы: Нур-Мубарок,2012.
8. Муминов А. К. Ханафитский мазхаб в Центральной Азии, Алматы, 2016, с. 190.

WORLD SCIENCE

№ 12(28)
Vol.3, December 2017

MULTIDISCIPLINARY SCIENTIFIC EDITION

Indexed by:

Passed for printing 01.12.2017. Appearance 07.12.2017.
Typeface Times New Roman.
Circulation 300 copies.
RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland, 2017

WORLD SCIENCE

RS Global

Tel: +4(857) 898 55 10
Email: rsglobal.poland@gmail.com
Email : worldscience.uae@gmail.com

RS Global
Dolna 17, Warsaw, Poland 00-773